

HA 7013

ESTI SZÉCHÉNYI
KÖNYV-
TÁR

Zempléni Múzsá

TÁRSADALOMTUDOMÁNYI ÉS KULTURÁLIS FOLYÓIRAT VI. ÉVFOLYAM 3. SZÁM 2006. ŐSZ

Zempléni Múzsá

TÁRSADALOMTUDOMÁNYI ÉS KULTURÁLIS FOLYÓIRAT
VI. ÉVFOLYAM. 3. (23.) SZÁM, 2006. ŐSZ

tudomány és társadalom

Szathmáry Béla: A keresztyénség hatása az állam- és jogbölcsélet fejlődésére	5
Komáromi Éva: A hegyközségek kialakulása és szabályozása a 20. század közepéig	19
Hörcsik Richárd: A Sárospataki Református Kollégium gazdaságtörténetének fő vonásai, 1919-1941	25
Benke György: Párhuzamos valóság. Nyíró József regénye és Szilvássy Pál naplója	35

művészet

Várad Ferenc: Kondor Béla Dózsa-sorozata	50
Dobrik István: „ <i>Angyal lebeg a város felett</i> ” Kondor Béla és Miskolc	61
„Ha kimégy, szórd a fényt!” Spala Korinna Harangozó-díjas táncművésszel beszélget Földy Lilla	64
Bolvári-Takács Gábor: Megújult a Bartók Emlékház (<i>Függelék: Bartók Béla levele a sárospataki Angol Internátus igazgatóságának, 1937</i>)	68

szépirodalom

Fekete Gyula: Közéleti naplórészletek	72
Weinrauch Ingrid: Egy kád víz	76
Dobos Krisztina: Csend	78
Utazás	79
Vass Tibor: Valahogy nézése	80
Oláh András: a legmélyebb csönd felé	82
Bene Zoltán: Ellenforradalom	83

szemle

Kiss József: A testnevelő Szabó Károly emlékezete	86
Lapis József: „ <i>Vagyok jelölni tűntömet</i> ” Fecske Csaba lírája	88
Nyiri Péter: Tusnády László Tasso-monográfiája	92
Kaán Zsuzsa: Seregi László – magáról és másokról	95
Bencze Mátyás: A magyar jogelméleti hagyomány és tanulmányai	98

E számunkat a Miskolci Galéria Kondor Béla-gyűjteményének darabjaival illusztráltuk. A fotókat Dobrik Rezső készítette.

Zempléni Múzsza

TÁRSADALOMTUDOMÁNYI ÉS KULTURÁLIS FOLYÓIRAT

Alapító főszerkesztő

Bolvári-Takács Gábor (btg@zemplenimuzsa.hu)

Szerkesztők

Földy Lilla (foldylilla@zemplenimuzsa.hu)

Lapis József (lapisjosef@zemplenimuzsa.hu)

Lapigazgató

Bordás István (bordas@zemplenimuzsa.hu)

Szerkesztőbizottság

Balázi Károly, Dobrik István, Egey Emese, Fehér József, Jósvainé Dankó Katalin, Koncz Gábor, Szathmáry Béla, Takács Ádám, Tamás Edit, Tuba Zoltán
tiszteletbeli tagok: Jakab István, Orosz István

Szerkesztőségi titkár

Tóthné Kovács Katalin (titkarsag@zemplenimuzsa.hu)

Logo: Csetneki József

Arculat és tördelés: Tellingner András

Szakmai támogatók:

Magyar Tudományos Akadémia Miskolci Területi Bizottsága
Széchenyi Irodalmi és Művészeti Akadémia Miskolci Területi Csoportja

Támogatók:

Nemzeti Kulturális Alap

Sárospataki Népfőiskolai Egyesület

nka

Nemzeti Kulturális Alap

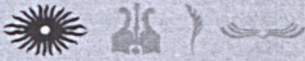
ISSN 1585-7182

Lapnyilvántartási szám: 3.4.1.1640/1999. NKÖM

Kiadja a Zempléni Múzsza Társadalomtudományi és Kulturális Alapítvány
Sárospatak, Szent Erzsébet tér 14., postacím: 3950 Sárospatak, Pf. 235.
Telefon/fax: 47-314-714, honlap: www.zemplenimuzsa.hu
Megjelenik évszakonként. Ára: 300,- Ft. Előfizetési díj egy évre 1.200,- Ft.
Előfizethető a kiadó címén, vagy átutalással a 11994105-06429168-10000001 számlaszámra.

A nem közölt kéziratokat megőrizzük, illetve visszaküldjük.

Lapunk a megyeszékhelyeken és Zemplénben megvásárolható a Lapker hírlapüzleteiben, továbbá a sárospataki könyvesboltokban, Budapesten az Írók Boltjában, a Litea Könyvesboltban és az Osiris Könyvesházban.

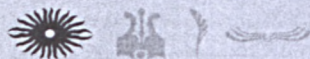
Szathmáry Béla

A keresztyénség hatása az állam- és jogbölcsélet fejlődésére

Augustus császársága idején a Földközi-tenger térségében egységessé vált a Római Birodalom. Ez azt jelentette, hogy a társadalom szervezettségének megfelelő szinten kialakult a császári közigazgatás, melynek szintjei, a város, tartomány és birodalom. Ez az egységes közigazgatás megteremtette az egységes jogszolgáltatás lehetőségét, mely elősegítette a fejlett árucserén alapuló gazdaság létrejöttét. Az egységes kultúra alapja a görög kultúra, az általánosan használt görög nyelv összekapcsolta a birodalomban élő népeket. A kereskedők szabadon utazhattak a birodalmon belül, a katonák, a rabszolgák mozgása következtében a hellenizmusra épülő egyfajta új, a birodalom népei által elfogadható nemzetközi vallás jött létre. Róma vallási türelme következtében ebben a vallásban helyet kapott valamennyi birodalmi népcsoport vallása, kultuszai, melyek közös jellemzői: az askézis az örök üdvöt biztosító tisztaság elérése céljából, a megváltás ígérete, a bűnök eltörlésének igénye és a monoteizmus. Ehhez járult a Római Birodalomban először Augustus személyében jelentkező császárkultusz, melyben a császár mint a birodalom egységének képviselője isteni dicsőséget és tiszteletet érdemelt. Ebben a társadalmi környezetben jelenik meg Jézus Krisztus tanítása, s halálát követően a jeruzsálemi Pünkösdkor létrejön az első keresztyén gyülekezet.

Az *egységes egyház* alapköveit Pál apostol és közvetlen követői tették le igen alapos egyházszervezői tevékenységükkel, melyre vonatkozóan a páli levelekből meríthetünk adatokat, különösen a Timótheushoz írott első levél foglalkozik a kialakuló egyházi szervezettel.¹ A 3. század folyamán mindenütt kialakultak a jogilag szervezett egyházközösségek, élükön a püspökökkel, akik a hatalmat az egyházközösségben egymaguk gyakorolták. Ezek között az egyházközösségek között azonban még nincsen jogi kapcsolat, az egységes szervezet kialakulása azonban elengedhetetlen volt. Az egység igényét erősítették a keresztyénüldözések (Diocletianus, 284-305), a tévtanítások tömeges megjelenése. A püspök a gyülekezetekben az egységet képviselte, de a hitvallás egységesítése, és az üldözések elleni közös fellépés szükségessé tette a püspökök közötti egység létrehozását is. Ezt a célt szolgálták a zsinatok a 2. század közepétől, melyek tartása a 3. századra állandóvá válik. Nagy Constantinus (306-337) 306-ban lépett trónra,² és 323-ban már a birodalom egyeduralgójává vált. Felismerve a keresztyénség megállíthatatlan terjedését, azt a birodalmi politika szolgálatába állította.³ A keresztyéneknek adott kedvezményei, a püspökök hatalmának megerősítése (világi ügyekben is bíraskodási joggal ruházta fel őket) kedvezően hatottak az egyház egyetemes szervezetének kialakulására. Kezdetben a zsinatokon egy-egy tartomány vagy nemzet egyházai jöttek egybe (amelyeken nemcsak a püspökök, hanem az alsóbb papság és a nép is részt vett), míg 325-ben Niceában Constantinus egybehívta az *első egyetemes zsinatot*.⁴ Az itt megfogalmazott hittételek jelentik a keresztyénség mint vallás alapjait.

A birodalmi központnak Bizáncba való áthelyezésével (330) egyidejűleg vált a birodalom keresztyénné, a világi uralkodó, a császár pedig a keresztyénség védőangyalává, aki az egyház

1 tudomány és társadalom

szervezeti egységét a birodalom egységének biztosításában látta. Ez nagyban elősegítette a keresztyénség terjedését és ezzel párhuzamosan az egyház erősödését. Ideológiáját Eusebios püspök, Nagy Konstantin történetírója dolgozta ki. Eszerint a császár Isten képmása a földön, Isten tökéletességének és uralmának megtestesítője, s ekként minden emberi közösség (világi és egyházi) számára az egyeduralom (monarchia) megszervezője, vezetője. Az állam és az egyház korabeli felfogása nem egyezik meg a mai értelmezéssel. Egy kör létezett csak, ez pedig a keresztyén társadalom. A nézet továbbfejlődése szerint a keresztyénség olyan egységes közösség, amelynek élén a birodalmi uralkodó, a császár áll, aki Isten felkenteként a keresztyén társadalom, ekként az egyház egységének is biztosítója és letéteményese. A birodalom felbomlását követően a keleti részekben, ahol a politikai hatalom kellően erős maradt, a mindenkori császárok igyekeztek is az egyház fölötti hatalmukat is érvényesíteni, a történelmi változások közepette hol több, hol kevesebb sikerrel. Kr. u. 476; a Nyugatrómai Birodalom felbomlása után a nyugati területen törvényszerűen más folyamat indult el. Nem volt egységes világi, politikai hatalom, amely a keresztyén társadalom egységét megteremthette volna, ezért az egyház szervezeti egysége érdekében az egyházszervezetet kellett központosítani, ami Róma vezető szerepének elismertetésével valósult meg. Az állam és a vallás s az egyház szervezeteinek összefonódása révén a jogbölcselet irodalma is a teológia uralma alá került. A tudomány majdnem kizárólagos művelői az egyház hivatalos szolgálói, a papok voltak, akik a teológiát tekintették az elsődleges tudománynak, mely fölötté áll valamennyi tudományágnak. A 16. század elején megindul ugyan a jogbölcselet önállósítása iránti küzdelem, de az ekkor világi írók is teljes mértékben a vallási eszmék befolyása alatt álltak. Így Finkey Ferenc a keresztyén egyházatyáktól Hugo Grotiusig terjedő időszakot a jogbölcselet átmeneti korának tekinti, „melyben a jogbölcselet egészében véve a forrongás, az erjedés állapotában van.”⁵ E tanulmány ezt az időszakot kívánja átfogni, s bemutatni, hogy a keresztyén vallás és erkölcs milyen hatással volt a jogbölcselet fejlődésére.

A katolicizmus állam- és jogbölcselete

A keresztyénség fő elvei az Isten, a világ gondviselő atyja, a világot fenntartó lélek, a szeretet, az önfeláldozó könyörület jelentik a legnagyobb emberi erényeket. Ez az új világnézet és erkölcsstan a sztoikusokra emlékeztet, „de azt úgy eszményileg, mint gyakorlati szempontból óriásilag felülmúlja, új bölcseleti és jogbölcseleti eszméket is rejt magában...”⁶ Ahogyan Finkey művében kifejti a keresztyénség az antik világ idegengyűlöletével szemben az embereket különbségtétel nélkül Isten fiainak, egymás testvéreinek tekinti, egymás szeretetét és tisztelőtét, a jó cselekedetet, az adakozást, a szegények ápolását, gondozását nyilvánítja az emberek legfőbb kötelességének, ezáltal az embert és annak hivatását mélyebben értelmezi, mint az ókori jogbölcselet. A keresztyénségben nem létezik sem az állam mindenhatóságának tanítása, sem a rabszolgaság.

A jogbölcselet számára így a felszűrhető alapelvek a következők: egyenlőség, lelkiismereti szabadság, a népek testvérisége és az emberi társadalom örök békéje. Amennyiben elfogadjuk, hogy a természetjog mint jogbölcseleti irányzat már az ókortól létezik, mely egy tértől, időtől független, örökérvényű „jogi kódex” szabályaiból áll, vagy legalábbis a mindenkori erkölcsi közmegegyeződésnek a mindenkori jog helyességére vonatkozó része, akkor a vizsgált kor keresztyén jogbölcseleit mindenképpen e természetjogi irányzathoz tartozónak kell tekintenünk. Állambölcseleti kérdésben pedig mind a katolikus, mind a protestáns szerzők a teokratikus államkeletkezési mód képviselői. A teokratikus felfogás az államnak isteni (természetfeletti, felső hatalomból származó) eredetet tulajdonít. Ez a felső hatalom jelöli ki a személyt, dinasztíát,

az állami tisztségeket, amely az államot az adott területen létrehozta és működteti. A felfogás eredetét már az ókori államoknál is megtaláljuk (Egyiptom fáraóinak isteni eredete, illetve a fáraó isteni személye), de kibontakozása mint államkeletkezési elmélet a középkorra tehető. Az egyházak az állam isteni eredetét vallották és vallják ma is. Mivel minden hatalom a földön Istentől ered, így maga az *állam is Istentől való*.

Az államvallássá lett keresztyénség az egyház és az állam viszonyában sajátos szövetséget eredményezett. A világi hatalom védte és támogatta az egyházszervezet fejlődését, a keresztyén vallás terjedését, az egyháznak viszont meg kellett újítani a vallás, a hagyomány és az autoritás közötti kapcsolatot, azaz teológiai igazolással kellett ellátni az államot, ami viszont állami feladattá is tette a helyes tanítás kanonizálását.⁸ Az egyházszervezet megerősödése azonban rivalizálási folyamatot indított el az egyház és az állam, az egyházfő és a világi uralkodó között.

Miután a keresztyénség Rómában államvallássá emelkedett, a régi bölcséleti elvek és az új tévtanítások ellenében a keresztyén tételeket tudományosan igazolni törekvő egyházatyák kiemelkedő képviselője Aurelianus Augustinus (Szent Ágoston 354-430). Fő műve a *De civitate Dei* (Isten országáról), amely hasonlóan Platon Köztársaságához a jogról, az igazságról és az államról tartalmaz részletes fejtegetéseket, így az első keresztyén jogbölcséleti munkának tekinthető. Jogbölcsélete azonban teljes mértékben a teológia által meghatározott. A teremtett világ Istentől ered, s az ezért alapvetően jó. Elismeri azonban a szintén Istentől származó szabad akaratot is, amely megteremti az ember számára azt a lehetőséget, hogy bűnt követessen el, hiszen így választása szerint tehet jót és rosszat, azaz érdemelhet üdvözülést vagy kárhozatot. Ha ugyanis nem lenne választási lehetősége, akkor a rosszat cselekvő ember csak Isten rendelését valósítaná meg, így büntetést nem érdemelne. A bűnbeesés azonban megrontotta az emberi természetet, az ember önmaga képtelen a maga erejéből ezen változtatni, csak Isten kegyelme folytán vagyunk képesek a jóra. Következésképpen a kárhozatban Isten igazságossága, az üdvözülésben Isten kegyelme nyilvánul meg. Mivel azonban ezek egyike sem tőlünk, hanem Istentől függ, az ember és Isten viszonyában mindenképpen Isten akarata a meghatározó.

Augustinus evangéliumi alapokon különbséget tesz a földi és a mennyei ország, s ezen az alapon az emberi és az isteni rend között. Az isteni rend, a Pax folyamánya az egész világ, ez jelöli ki a helyét a földön minden embernek, szervezetnek, ez a rend tartja fenn a harmóniát és a szervezetséget az egész és a részek között. A világrend Isten akaratán nyugszik, ez teremti az államot, ez tartja fent az állami rendet és ez a szabályozó elve az erkölcsstannak is. Isten akaratából származik a jog és az igazság. Augustinus a jog érvényességi kritériumának az igazságosságot teszi, kimondva: *lex iniusta non est lex* – az igazságtalan törvény nem törvény. A jog fő elveként az „amit nem kívánsz magadnak, te se tedd másoknak” elvét jelöli meg.⁹ Augustinus államelmélete a „két birodalom” elválasztásán alapul. Eszerint az egyház fölötté áll a világi hatalomnak, az államnak.¹⁰ Ez az állam nem azonos sem a földi, sem a mennyei országgal. A földi országgal (*civitas terrena*) annyiban van kapcsolata, hogy emberi intézményként az eredendő bűn folyamánya, az „ördög műve”, ahol az emberi szenvedélyek uralkodnak, a hatalmasok elnyomják a gyengéket. A kényszer és az erőszak szükséges, az nem más, mint Isten büntetése az emberek bűneiért, tehát az állam és hatalom is büntetés az elkövetett bűnökért.¹¹ Az emberek ugyanis természetüknél fogva szabadok, de bűneik következtében elveszítik a szabadságukat. Az állam azonban az isteni gondviselés műve, így az Isten viseli gondját, célja a béke megteremtése és Isten országának (*civitas Dei*) földi előkészítése. Mivel azonban ez az egyház feladata, emiatt az állam köteles az egyházat támogatni, az egyház parancsainak érvényt szerezni, azaz az állam az egyház szolgálatára rendelt intézmény. Az álta-

1 tudomány és társadalom

la kidolgozott két birodalom elmélete teremti meg az alapját az egyházi, azaz a pápai hatalom felsőbbrendűségét hangoztató nézeteknek. Az ideológia Szent Ágoston nyomán I. Gelasius pápa (492–496) óta úgyszintén két hatalmat különböztetett meg, a császári és főpapi hatalmat, de a kettőt *nem párhuzamosan*, egymás mellett létezőnek tette, hanem a főpapság lelki hatalmát tekintette elsődlegesnek és uralkodónak a világi hatalom fölött. I. Gelasius a két kard elméletével egészíti ki a két birodalom elméletét. Eszerint a keresztyén uralkodó tagja a keresztyén közösségnek, de nem áll annak fölött. A kardot a rend és a béke megteremtése és fenntartása érdekében viseli. A másik kard a pápa kezében van, ez pedig a bűnbocsánat gyakorlásának vagy a feloldozás megtagadásának a hatalma (oldás és kötés hatalma). E hatalmával az egységes keresztyén társadalomban a keresztyén uralkodó fölött áll. Róma pápai ennek ellenére kezdetben – politikai hatalom hiányában – elismerték a keresztyénné lett császárok jogait ahhoz, hogy az egyház ügyeiben tevékenyen részt vállaljanak, de a 9. századra megszerzett világi hatalmuk mellett a teljes egyház fölötti jogokat is meg kívánták szerezni, érvényesíteni akarták a lelki hatalom elsődlegességét a világi hatalmak felett. A Bizánc és Róma közötti, valójában politikai harc az 1054-es egyházszakadáshoz vezetett. Keleten hosszú időn át megmaradt a nyugat által cezaropapizmusnak nevezett összekapcsolódás, amely szerint az egyház az állam szervezetével szinte azonosult intézmény volt, míg a nyugati területen Róma fennhatósága alatt – bár itt is a mindenkori történeti fejlődés változó körülményei között – az egyházi hatalom elsődlegessége és felsőbbrendűsége érvényesült.

Augustinus a tulajdon és a rabszolgaság kérdéseiben a keresztyén egyházatyákhoz hasonlóan dualisztikus álláspontot foglal el. Jézus ugyanis egyszerre hirdeti a szegénység, a vagyontalanság előnyeit (könnyebb a tű fokán átmenni...) és a földi hatalomnak való engedelmességet, a fennálló intézmények tiszteletben tartását (adjátok meg a császárnak, ami a császáré...). A tulajdont tehát törvényesnek, a világi törvényekkel megegyezőnek tekinti. Augustinus a tulajdont az emberi jogra, a tételes törvény tekintélyére vezeti vissza: „Isteni jog szerint a gazdag és szegény egy anyagból vannak teremtve, s ugyanaz a föld hordozza mindkettőt, ennél fogva emberi jog szerint mondhatjuk csak: ez a föld, ez a ház, ez a rabszolga az enyém.” A rabszolgaságot az isteni törvény szerint természetellenesnek tartja, hiszen isteni törvény szerint nincsen úr és rabszolga, de a fennálló rabszolgaságra megfelelő ideológiát talál: az eredendő bűn miatt nyomja jogosan a szolgaság terhe a bűnös vállat. Ez bizonyítja, hogy az említett keresztyén elvek csak az egyházon belül érvényesek, tartalmuk nem válik politikai kategóriává. Augustinus nézete a lelkiismereti szabadság kérdésében keresztyénellenes, ugyanis az addig üldözött keresztyéneket üldözővé, az eretnekek megtérítése érdekében véres erőszakot is alkalmazó hittérítőkké tette: „Az eretnekek érdekében cselekszünk, ha őket hitük megváltoztatására kényszerítjük, mert nem mindig jó barát az, aki kímél s nem mindig ellenség, aki sújt.” Ez ugyanis nagyon messze áll Jézus missziói parancsának igazi értelmétől, de érthetővé teszi korábbi megállapításunkat, mely szerint az állam és az egyház sajátos pak-tuma folytán a keresztyénség ideológiája a világi hatalom szolgálatába áll (ha az állami hatalom is Istentől való, akkor nem léphetünk fel ellene), ugyanakkor e hatalom számára megfelelő ideológiát ad az egyházi uralmat szolgáló, állami kényszerrel végzett eretneküldözéshez is.

A katolikus egyház az ezt követően eltelt 800 év alatt megvalósította Augustinus elveit. IV. Ince (1243-1254) már úgy nyilatkozik, hogy Krisztus nemcsak papi, hanem királyi uralmat is alapított, Péternek nemcsak a mennyei, hanem a földi ország kulcsait is átadta, mivel többes számban mondta: neked adom a kulcsokat. Ebből következően a kard hatalma is az egyházé, az egyház adja át azt a császárnak, amidőn megkoronázza. A folyamat végén az ágostoni két birodalom elméletéből fakadó következtetés a gyakorlatban is győzedelmeskedett, a hi-

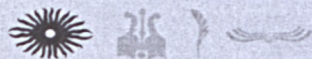
erarchikus egyházszervezet, a pápa személyében összpontosuló egyházi hatalom a világi hatalom fölé emelkedett.¹²

Ezen időszak kiemelkedő jogbölcse Aquinói (Szent) Tamás (1224-1274). Jogbölcseleti nézeteit a *Summa theologiae* és a befejezetlenül maradt *De regimine principum* című munkájában fejtette ki. A *Summa theologiae* – bár a benne kifejtettek szerint a keresztyén dogmából indul ki – Arisztotelész hatása alatt áll. Álláspontja szerint létezik egy ún. *lex naturalis*, a természeti törvény, amely az örök törvény, a *lex aeterna* tükröződése a lélekben. E természeti törvények igazítanak el bennünket, hogy mi a jó és a rossz, melyek konkrét normáit a pozitív jog, a *lex humana* rögzíti. A *lex humana*t az emberi értelem hozza létre, de benne az Isten gondolatai jelennek meg. Ebből következően a természetjog felette áll a pozitív jognak mint annak meghatározója. A *lex divina*, a tételes isteni törvényt jelenti, melyet az Ó- és Újszövetség könyvei foglalnak egybe. Az elsődleges tehát ez utóbbi, ugyanis álláspontja szerint, ha a tételes jog ellenkezik az isteni törvénnyel, akkor az egyén megtagadhatja, sőt meg is kell tagadnia az engedelmisséget azon az alapon, hogy az isteni normák mindig az emberi normák felett állnak.¹³ Az igazság a természeti törvényből származik, az emberek egymáshoz való viszonyát határozza meg, lényege az egyenlőség. Akárcsak Arisztotelész ő is különbséget tesz általános és különös igazság között, s a különös igazságot osztó és kiegyenlítő igazságra osztja. Az igazság magában foglalja a jog eszméjét. Különbséget tesz természeti és tételes jog között, s a természeti jogtól megkülönbözteti a *ius gentium*ot és ettől a magánjogot.

Államelméletében az ágostoni tételektől eltérően már észrevehető az állam fogalmának új megközelítése.¹⁴ Így Aquinói Tamás szerint *maga az állam isteni eredetű, de a kormányzás szervezete már az emberektől függ, emberi jogból ered.* Így elfogadhatónak tartja az állami berendezkedés különböző módozatait, így a királyságot, köztársaságot, stb., de annak hangsúlyozásával, hogy ő maga a monarchiát tartja a legtökéletesebbnek. Finkey Ferenc Aquinói Tamást az államhatalom birtoklásának kérdésében egészen szabadelvűnek, a népszuverenitás elve bátor hirdetőjének tartja azzal, hogy ez tökéletesen megfelel az akkori kor egyházi törekvéseinek, amikor is az egyház erejének birtokában mind merészebben hirdeti, hogy a fejedelmek hatalma nem Istentől, hanem a néptől ered, tehát az igazságtalanul uralkodó fejedelmet a népnek joga van letenni. Értékelve Aquinói Tamás életművét úgy látja, hogy nézete az egyház megnövekedett világi hatalmának megalapozását szolgáló új teokratikus nézet. A világi hatalom zsarnoksága alól felszabadítja az egyént s a népszuverenitás modern eszméjét, a demokratizmus fogalmát hirdeti, de egy új zsarnokság, az egyház, illetve a pápa mindenhatósága alá veti az egyéneket és a népeket.¹⁵

Az állam és az egyház függetlenségi harca jótékonyan járult hozzá az állambölcselet fejlődéséhez, amennyiben jelentősen hozzájárult az állam fogalmának, az államhatalom lényegének és tulajdonságainak a tisztázásához, s ez a harc eredményezte a politika tudomány, az állambölcselet megszületését. Dante és Machiavelli munkássága nem a teológia hatása alatt álló és az egyházat ideológiai szempontokkal szolgáló szerzők munkásságához sorolható, de érdemes egy kis kitérőt tennünk annak bemutatására, hogy az egyház hatalomkoncentráló tevékenysége, az egyház mindenhatóságának biztosítása érdekében az állam- és jogbölcseletet ennek alárendelő, s annak hirdetett alapjai a keresztyén erkölcs elleni társadalmi-hatalmi mozgások milyen nézetekkel gazdagították pozitív és negatív értelemben a jogbölcselet irodalmát.

Dante Alighieri (1265-1321) a *De Monarchia* című művével szépirodalmi tevékenysége mellett az állam- és jogbölcselet területén is beírta magát a halhatatlanok közé. A munkáját a pápai világhatalom ellen, a fejedelmi hatalom felsőbbisége érdekében írta. Az álláspontja szerint a szeretet az alapja az egység eszméjének, ez vezet el az emberiség harmonikus együttélé-

1 tudomány és társadalom

séhez. Művében bölceleti és történeti érvekkel, a béke és rend szükségességének költői vázolásával, továbbá a pápai uralom igazolására felállított elméletek (két kard, nap és hold, Lévi és Juda) cáfolatával igyekeznek bizonyítani, hogy a világon egy egyetemes birodalomnak (világállam) és egy vezetőnek kell lenni, ez pedig a római nép és ennek örököse, a császár. A császárság közvetlenül Istentől származik, s a földi dolgokban nincsen feljebbvalója, tehát nincsen a pápának alávetve. Az emberek egyenlőségének eszméjét hirdette, a vagyoni egyenlőtlen ségek ellen etikai érvekkel harcolt. Azt tartotta, hogy a gazdagság forrása a becstelenség. Arisztotelész után abból indult ki, hogy az ember zóon politikon, és a háborúk teszik lehetetlenné, hogy az ember elérje a boldogságot. Ezért csak egy világmonarchia, egy császár fékezheti meg az emberek rossz hajlamait.

Niccolo Machiavelli (1469-1527) a pápai világhatalom hanyatlása utáni időszaknak a gyermeke, amikor a pápa már világi uralkodó is az egyházi állam fejeként, s a vallási kérdésekben általánosan elismert szuverén hatalom, de a világi fejedelmek világi kérdésekben már nem tartoznak a pápa fennhatósága alá. Élete a művelődéstörténetben a reneszánsz időszakára esik. A fejedelem című könyvében tanácsokat ad a fejedelemnek, hogy miként kell új fejedelemséget alapítani, s milyennek kell lennie uralma biztosítása végett. Javaslatára szerint a fejedelem nem riadhat vissza az erőszakos eszközöktől, a kegyetlenségtől, a csalástól, a hitszegéstől. *„A fejedelemnek jól kell használni állati természetét, a rókát és az oroszlánt kell követnie: az oroszlán tehetetlen a hurokkal szemben, a róka a farkasok elől nem tud menekülni. Ezért a hurkot ismerő rókának kell lenni és a farkast rémitő oroszlánnak.”*¹⁶ Munkásságának legnagyobb hatása a műve fölött kialakuló évszázados vita. Finkey szerint „azt minden bírálója kénytelen elismerni, hogy Machiavelli ragyogó irányú s a leggyakorlatiasabb érzékű bölcsész és politikus, aki a scholasticizmustól s a theologizálástól gyökeresen megtisztította az állambölcsészetet, s a Principe a modern politikai tudománynak a megteremtője.”¹⁷ Machiavelli lelkes híve a politikai szabadság eszméjének és a demokratikus elveknek, de leginkább a nemzeti állam megteremtésének. Az ő ideális állama a demokratikus köztársaság, ami azonban nem születik meg egyszerre, azt előkészíteni és az államot megalapítani a fejedelem hivatott. Ha a fejedelem ezt a feladatot teljesítette, át kell adnia a hatalmat a közjót egyedül biztosítani képes köztársaságnak. Nála a jog az erősebb joga, a fejlődést eredményező társadalmi jót a rosszon keresztül is el lehet érni. A machiavellizmus leszűkített értelmezése szerint tehát immoralis úton meg lehet valósítani egy végső morálisat, ami azonos lenne az 1534-ben alapított jezsuita rend a „cél szentesíti az eszközt” tételével. Ez a cél azonban Machiavellinél nem egy egyéni cél, hanem egy progresszív társadalmi fejlődés elősegítése. Így igazat kell adnunk Finkeynek, amikor azt mondja, hogy „Machiavelli megindítja a teológiától független reális jogbölcseletnek, de oly erkölcselen korban él, melynek uralkodó eszméi miatt a jogot nemcsak a vallástól, de az erkölcstől is teljesen elszakítja” de ugyanezen okból vitatkoznunk kell vele, amikor így folytatja: „s így lesz két torzszülöttnek: az erkölcsnélküli jognak és a tisztességtelen politikának a megteremtője.”¹⁸

A 14. és a 15. század fordulóján a gazdasági és az erkölcsi romlás elemi erővel hozta felszínre az egyházban a *reformatio ecclesiae in capite et in membris* követelését. A kritika először csak a létező gyakorlatot támadta, majd azonban az előreformátorok, John Wyclif (1320-1384) és Jan Hus (1369-1415) megjelenésével nyilvánvalóvá vált, hogy az egész intézményt alapjaiban kell megreformálni. Amikor 1365-ben az angol parlament azt követelte a pápától, hogy egyházi személyeket világi bíróság előtt lehessen felelősségre vonni, s csökkentse az egyházi adókat, a pápa a kérést elutasította, mire a parlament a pápának való engedelmességet megtagadta. Wyclif az oxfordi egyetem professzora igazolta a parlament magatartását. Tanítása szerint a

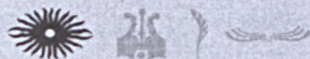
vallásos nézetek nem egységeseek, különösen a pápa tanítása nem felel meg az igazságnak, mert a Szentírás sem beszél a pápáról, a pápa hatalmáról, az egyházi hierarchiáról, s különösen nem beszél a pápa világi hatalommal szembeni elsőségéről. Hus tanítása szerint az egyház és a vallás kérdéseiben a Szentírás az egyedül irányadó, elvetette a papság privilégiumait, tagadta a papi tized jogosságát.

A konstanzi (1414-1418) és a baseli (1431-1443) reformzsinatok az egyház számára nem hoztak eredményt, a pápaság teljesen elvilágiasodott, az egyház belső állapotát a felső papság fényűző, erkölcstelen életvitele, az alsó papság nyomorúsága és tudatlansága jellemezte. A pápaság meggyengült hatalmát kihasználva a világi hatalom igyekezett függetleníteni magát a pápai széktől, így volt ez a német területen is. A 14. században kialakított pápai pénzügyi rendszer kíméletlen adóztatást vezetett be, mely a 16. század elejére a pénzért vásárolható bűnbocsánat útján kívánt további jelentős bevételekhez jutni. Ezek összességükben már olyan jelentős teherként jelentettek, mely felháborodást váltott ki az akkori társadalom valamennyi szintjén, de mélyen sértették a vallásos érzéseket is. A humanizmus és a reneszánsz embere – bár a művészettörténetben csodálatos alkotásokat teremtett – szabados életvitelével nemcsak épített, hanem rombolt is. Ahogyan Albert Gábor írja: „A reformáció századában – hasonlóan a mai helyzethez – a látszólag virágzó Európa romokban hevert. A diadalmos reneszánsz és a humanizmus megteremtette a korlátokat nem ismerő autonóm ember ideálját. Azét az emberét, aki megszabadult a középkori kötöttségektől, szekularizálódott, függetlenné vált, ledobva magáról az Isten igáját, és ezzel elvesztette, mert igényt sem tartott rá, a transzcendenssel való kapcsolatát. A szabadságnak ez a mámore, ez a felelőtlen boldogság ragyogja be a reneszánsz évszázadát. Az autonóm embernek azonban hamarosan rá kellett jönnie arra, hogy ha a csillagos eget ellopják a tenger fölül, a hajós képtelen tájékozódni. Az iránytű nélküli vitorlás pedig a tenger martaléka. A mérték, az abszolútum megszűnésével minden relatívvá válik, értékét veszti és úrrá lesz az anarchia. A lélek azonban tartósan nem bírja az anarchiát elviselni. Szomjas valamire, vár valamire, amiben hinni lehet, hogy értelmet kapjon az élete. Ez a várakozás: a hit és az üdvösség utáni sóvárgás hozta létre, indította el a reformációt.”¹⁹

A protestantizmus hatása az állam- és jogbölcseletre

1517. október 31-én a wittenbergi vártemplom kapuján kiszögeezett tételek a hitújítás kezdetével új világfelfogást teremtettek. A reformáció – bár alapvetően az egyházzervezet és az egyházjog megújítására irányult – érintette a jog- és állambölcselet alapkérdéseit is. Hangsúlyoznunk kell, hogy a reformáció különböző irányzatának vezetői nem jogbölcseleti írók voltak, de munkásságukban érintették és megfogalmazták a protestantizmus felfogását a jogról, az államról, a hatalomról. Hatásuk annyiban jelentős, amennyiben munkásságuk az igazi keresztény elveknek és értékeknek a visszakерülését eredményezte a jogbölcseleti gondolkodásban. A protestantizmus a tiltakozást jelentette a hierarchia, a papuralom, a skolasztika, a tekintély elve ellen, s teret engedett az individualizmusnak. A protestáns világfelfogás a jogbölcseletben az egyéni szabadság, a teljes jogegyenlőség eszméjét, az ember természetes jogainak elismerését, a népszuverenitás elvét, a demokratikus (alkotmányos) állam fogalmának a kiterjesztését jelentette. A reformáció felszámolja a katolikus egyház emberek feletti uralmát azzal, hogy megszüntette az Isten és az ember közötti közvetítő szerepét (megigazulás egyedül a hit által).

Amikor Martin Luther (1483-1546) az egyház belső, teológiai lényege felé fordult, az egyház tisztta, ideális szellemi tartalmát akarta kifejezni. Elsősorban a pápa vezető szerepe által jel-

1 tudomány és társadalom

lemzett hierarchia ellen lépett fel. Nem szabad azonban figyelmen kívül hagynunk azt a tényt, hogy Luther a meglévő szervezetet ennek ellenére nem kívánta megszüntetni, azt megtartani akarta. Rendet, szabályozottságot akart ő is, de a szerinte minden bajnak a forrását jelentő, meglévő jogrendet kívánta megszüntetni, ezért vetette ő a törvénykönyvet a lángokba.²⁰ Boleratzky Loránd evangélikus egyházjogász hangsúlyozza, hogy az egyház fogalmát illetően Luther is különbséget tesz *communio spiritualis* és *communio corporalis* között, de őket szoros egységben értelmezi. Az evangélikusok ennek alapján az elsőt a természetes, igaz, benső és valódi; azaz *lelki*, benső keresztyénségnek, a másodikat a történetileg lett és külső, a *test szerinti való*, külső keresztyénségnek nevezik.²¹ Luthernál a hangsúly az egyház lelki oldalán van, tanítása ugyanis a két birodalomról szóló tanításból nőtt ki. Luthernál a világi birodalom fogalma nem a mai fogalmak szerinti államot, hanem a személyek számára teremtett közösséget jelenti. Ebben az *Isten balján álló birodalomban* a világi jog, a kényszer, az egyenlőtlenység, az uralkodás érvényesül. Az ebben élők állapota a *status corruptus*, melynek terméke az egyházi jogrend, az egyházi alkotmány is. Az *Isten jobbján álló birodalomban* élők a *status incorruptus* állapotában léteznek, ahol a szabadság, egyenlőség és testvériség uralkodik. Szabályozó eszköze a *lex divina*, amely nem intézményekben, nem normákban, hanem Isten megigazító kegyelmében jelentkezik. A keresztyén ember polgára mindkét birodalomnak. Az egyház tehát szellemi és testi jelenség is egyszerre, anélkül, hogy a kettő szétbontható lenne. Az egyház tehát teológiai értelemben Luthernál a keresztyének hitvallásától és nemzetől független hitbéli közössége, melynek középpontjában Jézus Krisztus áll.²²

Az állam és az egyház viszonyát illetően a reformáció lutheri irányzatában az egyház feje az államfő lett, akinek helyzete az egyházban kivételes volt. Az államfő nem egyszerű emberként, hanem államfőként volt tagja az egyháznak, így az egyház nem gyakorolhatott hatalmat felette. Ezzel azt hangsúlyozták, hogy a lutheri reformáció nem kívánja az államot az egyház alá kényszeríteni, ugyanakkor ennek kimondásával a fejedelmi támogatás nagymértékben elősegítette a reformáció tanainak terjedését. Az egyházat a lutheri reformáció változatlan szervezettel vette át, így a püspöki rendszer megmaradt, de az igazgatási, felügyeleti jogok ellen tiltakozott. Mivel pedig a polgári hatóságok egyházi ügyekben nem járhattak el, külön hatóságot állítottak fel, ezek voltak a *consistoriumok*. A *consistorium* országos egyházi tanács volt, ami az egyházat a fejedelem nevében kormányozta, tagjai lelkészi és világi tagok voltak, akiket a fejedelem nevezett ki. A lutheri irányzatban a fejedelem általi *egy kormányzat* és a *feladatok megosztása* elv érvényesült, ahol is az egyház önálló kormányzati feladatot nem lát el, feladata csak az ige hirdetése és a sákramentumok szolgálatása. Luther szerint az egyházi hatalom nem felsőbbség, felsőbbség csak egy van, a világi, amelynek hatalma kiterjed az egyház kormányzására is. Rieker találóan állapítja meg a lutheri reformáció kapcsán, hogy az egyház és az állam nem két kör, amelyeknél az a kérdés, vajon metszik-e egymást, egybeesnek-e vagy egymáson kívül találhatók, hanem csak egy kör vagy inkább ellipszis két gyújtóponttal, és ez az ellipszis a keresztyénség.²³

Luther A keresztyén ember szabadságáról szóló munkájában hirdeti meg az ember természetes jogait, a család és az állam önállóságát az egyházzal szemben. Kijelenti, hogy az emberi akarat természeténél fogva nem szabad, csak az isteni kegyelemnél fogva. A parasztlázadásokkal kapcsolatban kifejti, hogy a parasztnak követelése nem ellenkezik a természetadta joggal és méltányossággal (ezzel a parasztnak mellé állt), de ugyanakkor azt is kijelenti, hogy a követelés erőszakos kicsikarása ellenkezik a joggal, mert senki sem bíraskodhat a maga ügyében, és a hatóság mulasztásai nem igazolják a lázadást. A lelkiismeret szabadsága tekintetében liberális nézetet vall. Amikor Luthert 1521-ben Wormsba idézik, hogy vonja vissza tanait, ezt azzal utasítja vissza, hogy saját lelkiismerete ellen cselekedni nem becsületes és nem is biz-

tonságos. Ezzel tehát megfogalmazza azt, hogy az államhatalom a lelkiismeret fölött nem ítélkezhet, a politikai hatalom ebben nem illetékes.

Melanchton (1497-1560) a jogot és az erkölcsöt együttesen természetjognak tekintette, amelyeknek alapját az isteni 10 parancsolatban látta. Magát az állami politikai hatalmat is Istentől származtatta. Kálvin (1509-1564) a világi hatalom isteni eredetét hirdette, s mellette az egyéni szabadságot. Nézeteinek gyakorlati megvalósítása Genf egyházszervezetének kialakításában, az egyházalkotmány kialakításában testesült meg. Egyházalkotmányát Genf városának polgárai 1541. november 20-án ünnepélyes népszavazással fogadták el, majd az időközi tapasztalatokkal kiegészítve 1561-ben megint csak népszavazással újították meg. Ez a rendtartás kimondta az állam és az egyház elválasztását. Ez később mintául szolgált több gyülekezetnek és állami szervezet kialakításának is, így a svájciak Kálvin egyházalkotmányát tekintik az első alkotmánymintának. Hatása azonban szélesebb körű, így különösen Knox tevékenysége folytán Skóciában, de a benne foglalt nézetek jelentősen meghatározták Németalföldön a hollandok az Utrechti Uniót megalakító, hét protestáns németalföldi tartomány szerződését (1579) is. Mindezek alapján úgy hiszem, nem túlzó kijelentés azt állítani, hogy van kapcsolat a kálvinizmus és a modern demokrácia születése között, mert van kapcsolat a kálvinizmusban megjelenő új szemlélet és a modern demokrácia helyes működési elvei között. A kálvinizmus ugyanis új alapokra helyezi az egyén és a hatalom, a többség és a kisebbség viszonyát azzal, hogy egyfajta rangsort állít fel, visszavezetve az egyházat az evangéliumi tanításra, a két legfontosabb parancsolatra alapítva az ember és Isten, az ember és ember viszonyát.²⁴

Kálvinizmusnak azt a vallásos világnézetet nevezzük, amely az élő Isten szuverenitását hirdeti.²⁵ Kálvin nézeteinek alapja ugyanis *Isten szuverenitása*. Ez azt jelenti, hogy ennek az Istennek hitben minden áron engedelmeskednünk kell akár keresztyének, akár teológusok, akár polgárok vagyunk. Ez az Isten nem nyomja el az embert, Isten jó az emberhez. Ezért csak a *szabad engedmesség* lehet a neki való engedmesség. Kálvin szerint szabad az, aki nem veti alá magát mindennek vagy mindenkinek. Szabad abban is, hogy különbséget tesz az üdvösség Istene és minden más hatalom között, amelyek szintén igényt tartanak engedmességünkre akkor is, ha Isten igényeinek ellentmondanak, akkor is, ha igényük nem ellenkezik Isten igényével. De bárhogyan is legyen, e hatalmak Isten vonatkozásában mindenképpen relativizálódnak. Így tehát az Istennek való engedmesség az összes földi hatalommal való érintkezés kritikus gyakorlása. A Kálvin által fogalmazott lelkészi eskü utolsó mondatának szövege hűen tükrözi ezt az elképzelést: Ígérem, hogy a hatóságnak és a népnek szolgállok mindaddig, míg ez nem akadályoz abban a szolgálatban, amellyel hivatásom szerint Istennek tartozom. Ez pedig azt jelenti, hogy semmilyen állam nem gátolhat meg minket az Istennek hit általi engedmességünkben. Nincs szükség semmiféle meghatározott államformára, hogy keresztyének legyünk, hiszen hitbéli engedmességünket nem az állam teszi lehetővé, és nem az állam korlátozza. Ez tehát az állam és az egyház elválasztásának a helyes kálvini értelme. Az egyház és az állam pozitív viszonyát jelenti azonban, hogy bár minden államban elsősorban Istennek kell engedelmeskednünk, de ez a kötelességünk, hogy Istennek engedmességgel tartozunk, nem zárja ki azt, hogy neki engedelmeskedve a lojális földi hatalmakat is elismerjük, hiszen azokat Isten rendelte eszközként, hogy a mulandó világban segítsenek megőrizni emberiségünket.

Kálvin Platóntól és Arisztotelésztől átveszi azt a tételt, hogy háromféle államforma létezik: monarchia, arisztokrácia és demokrácia, és hogy mindhárom fenyegeti az elfajulás veszélye, a diktatúra, a klikkuralom, illetve a többség demagóg uralma a kisebbség fölött. De hangsúlyozza, nem a keresztyéneknek kell gondolkodni, melyik számukra a helyes forma annak érdekében, hogy keresztyénként éljenek és cselekedjenek.

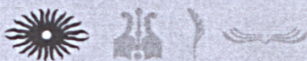

1 tudomány és társadalom

„És ugyancsak meddő volna, ha magánemberek vitatkoznának arról, hogy azon a helyen, ahol ők élnek, melyik államforma a leghelyesebb; mert nem őket illeti az állami szervezet megálapítására vonatkozó tanácskozás. Aztán meg nem is lehet vakmerőség nélkül egyszerűen eldönteni ezt, mivel ennek a vitának az eldöntése a körülményektől függ. És ha magukat az államformákat a körülmények nélkül hasonlítjuk össze egymás között, nem lesz könnyű megkülönböztetni, hogy melyik hasznosabb: annyira egyenlő feltételekkel mérkőznek. A királyságból könnyű a zsarnokságba átsiklani, de nem sokkal nehezebb az előkelők uralmából a kevesek párturalmába, s még ennél is könnyebb a népuralomból a lázongásba jutni. Bizonyára, ha magukban vizsgáljuk ama három kormányformát, amelyet a bölcselek emlegetnek, egyáltalán nem tagadhatom, hogy az arisztokrácia, vagy az általa és polgári közrend által kormányzott állam a többi valamennyit messze felülmúlja,....ha nem csupán egy államra vagyunk tekintettel, hanem egyúttal az egész föld kerekességét is megtekintjük és megfigyeljük, vagy tekintetünket legalább nagyobb területeken hordozzuk végig, bizonyára tapasztalni fogjuk, hogy az isteni gondviselés nem ok nélkül rendezte azt úgy, hogy a különböző vidékek különböző kormányforma szerint igazgassanak.”²⁶

Nézete szerint tehát a kormányzás mikéntje is isteni eredetű. Ebben az összefüggésben a keresztyének feladata tehát az állam kritikus szemlélése. Kálvin saját korában a legnagyobb veszélyt a zsarnokságban látta. A Dávid kommentárban elemezve a zsarnokság természetét a legrosszabbat abban látta, hogy az emberek szívesen követik a zsarnokságot elvakultan, és a zsarnokság szívesen használja hatalma támaszaként a vallást. Kálvin azonban bízott abban, hogy Isten megdöntheti a zsarnokságot, elidegenítheti a lelkeket ettől a hatalomtól. Ugyanakkor megfogalmazta azt is, hogy az államközösségnek nemcsak a kormány és a kormányzottak ellentéte a jellemzője, hanem a jog, a jogállamiság, amelynek mind a kormány, mind a kormányzottak alávetettjei. A jog kettős szereppel bír: garantálnia kell az ígértetés szabadságát, és gondoskodnia kell a humanitásról, a nyilvános békéről és a közjóról. A kérdés mind a kormányzat, mind a kormányzottak vonatkozásában ugyanaz: *a cselekvés megfelel-e a jognak?* Ebből pedig Eberhard Busch levonja azt a következtetést, hogy az erre a kérdésre adott válasz a modern demokrácia kútfője: együttélés csak akkor lehetséges, ha minden hatalmi tényező ellenőrizhető.²⁷ De mivel a demokrácia sem mentes az elfajulástól, a jognak ezen a téren is megvan a maga feladata, hiszen a többségi akaratnyilvánítás része a demokráciának, a kisebbségnek is megvannak a jogai, így a többségnek is megvannak a jog által felállított korlátai. Értelmezése szerint Kálvin a jog feladatát ebben a körben a kisebbségnek a többséggel szembeni védelmében látja, amikor is elfogadta Zwingli által 1523-ban megfogalmazottakat: az állami törvények akkor veszik fel az isteni igazság földi igazságának a formáját, ha a gyengét óvják még akkor is, ha az nem panaszkodott.

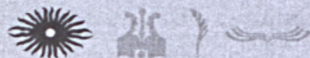
Itt kell visszatérnünk a keresztyén szabadság kérdéséhez. A keresztyén szabadságnak és a demokratikus társadalmi rend egészséges funkcionálásának is a szabadsággal való élés mikéntje a kardinális kérdése. A keresztyén ember számára a legmagasabb rendű szabadság az önmagát szeretetben és felelősségben is korlátozni képes szabadság. Luther ezt úgy fejezi ki, hogy a Mi Atyánkban a legrettenetesebb kérés így hangzik: Legyen meg a Te akaratod! A Te akaratod, és nem az enyém. Tehát szabadságunk akkor a legnagyobb, ha önmagunkat is megtagadva szeretetben és felelősségben cselekszünk. Ez a másokra figyelés és másokért való cselekvés lehet az alapja valamennyi államforma, így a demokrácia helyes működésének is. Ez tehát a protestantizmusnak az üzenete és egyben hozadéka az új világregend számára. Az állam, azaz a világi hatalom és az egyház viszonyát illetően a helvét reformáció kálvini irányzata alapvetően eltér a lutheri reformációtól. Kálvin két *különálló szervezetként* látja az ál-

lamot és az egyházat, amelyeknek egymástól lényegesen eltérő, saját feladata van. Kálvin tehát a két létező hatalmat nem egymással versengő, hanem egymás mellett párhuzamosan élő hatalomként fogja fel. „Sokan ugyanis, mikor azt hallják, hogy az evangéliumban szabadság ígértetik, mely nem ismer az emberek között királyt és semmi fennsőbbiséget, hanem egyedül Krisztusra tekint, azt gondolják, hogy a szabadságuknak semmi hasznát nem veszik addig, amíg csak azt látják, hogy felettük valami hatalom emelkedik. [...] Ellenben az, aki a test és a lélek, a jelen és a múlandó élet és ama jövőendő örökkévaló közt különbséget tud tenni, könnyen beláthatja, hogy Krisztus lelki országa és a polgári társadalom rendje egymástól nagyon különböző dolgok. Mivel tehát Krisztus országát e világ elemeiben keresni és azokba bezárni zsidós hiábavalóság, mi inkább meggondolva azt, hogy ez az egész szabadság, amely nekünk a Krisztusban ajánlatik és adatik, lelki gyümölcs, amely Krisztus jótéteményéből származik – jusson eszünkbe az, hogy azt a maga határai között megtartsuk. Mert mit jelent az, hogy ugyanaz az apostol, aki azt parancsolja, hogy álljunk meg és ne vessük magunkat a szolgaság igája alá (Gal 5,1), másutt megtiltja a rabszolgáknak, hogy helyzetük miatt nyugtalanodjanak (1Kor 7,21), ha csak úgy nem áll a dolog, hogy a lelki szabadság a polgári szabadsággal a legjobban megférhet.”²⁸ Kálvinnál más az egyház, és más az igazgatására rendelt szervezet, mint ahogyan más az állam és más az azt irányító fejedelem, így az államfő az állam egyéb polgáraival egyenlő rangon tagja az egyháznak, egyházi ügyekben alárendeltje egyháznak, míg a világi ügyekben az egyház szervei az alárendeltjei a világi felsőbbségnek. Kálvin szerint mivel nemcsak az egyház és az állam szervezete különbözik, hanem azok feladatköre is, egyik sem avatkozhat a másik ügyeibe.

Johannes Althusius (1557-1638) az 1603-ban megjelent *Politica* című művében összefoglalva a kálvinizmus korai politikai tanait az államot már olyan univerzális, egyetemes társulásnak mutatja be, mely a legkülönbözőbb speciális társulások (tartományok, községek, városok, családok) szabad egyesülése révén jött létre, abból a célból, hogy azok magukat megvédjék, békében, jólétben éljenek. Althusius az államhatalom gyakorlására szolgáló szervezetet egészében a néptől származtatja, tehát Kálvintól eltérően a szerződéses államelmélet híve. Műve szerint a nép előbb az ún. eforusokat hatalmazza fel arra, hogy nevében és képviselőiben létrehozzák a hatalom közvetlen gyakorlására szolgáló *Summus Magistratus*t, egyben az eforusok ellenőrzik, tanácsaikkal segítik annak tevékenységét, de bizonyos ügyekben a döntés jogát fenn is tartják maguknak. A *Summus Magistratus* általában a király, a császár, de a főhatalomnak elvileg más formája sem kizárt, mert Althusius Kálvin nyomán elismeri a kormányzás különféle formájának létjogosultságát.²⁹ Althusius műveiben a protestáns elvek hatása a népszuverenitás és a szerződéses államelmélet részletes kimunkálásában tapasztalható meg. Megfogalmazza, hogy a népnek a hatalomhoz való joga akkor is megmarad, ha a király kormányoz, mert a vele kötött uralmi szerződés csak megbízási viszonyt jelent. Ha az uralkodó mint a nép megbízottja nem a nép követeléseinek tesz eleget, a nép törvényeit megszegi, neki már nem kell engedelmeskedni, azaz elismeri az ellenállási jogot.

Hugo Grotius (1583-1645) a kálvinista politikai irodalom eredményeire támaszkodva, a németalföldi tartományok függetlenségi harcának tapasztalatait is felhasználva fogalmazza meg gondolatait A háború és a béke jogáról című művében: „...az emberek első ízben nem Isten parancsára, hanem önként egyesültek rendezett társadalommá, s az a tapasztalat vezette őket erre, hogy egymástól elkülönült családok gyengék az erőszakkal szemben...”³⁰ Ezzel tehát határozottan kimondja, hogy az állam intézményei nem isteni eredetűek, ugyanakkor Althusius felfogásától eltérően nem már létező társulások szerveződése az állam, hanem általában az „emberek” megállapodásának az eredménye. Grotius ennek bizonyítására dolgozza

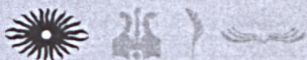

1 Tudomány és társadalom

ki természetjogi nézeteit, amikor is bizonyítja, hogy a tételes jogok felett létezik egy örökérvényű, változtathatatlan, igazi jog, a természetjog, amelyet az ember az eszével ismerhet fel, s amelyhez alkalmazkodni, azt követni az ember és az államok természeti kötelessége mind békében, mind háborúban. A természetjog levezetésében Grotius szakít a teologizálással, sőt kifejti, hogy természetjog akkor is volna, ha Isten nem léteznék. Célja olyan szabályok felállításása, amelyek nem azért kötelezőek, mert isteni kinyilatkoztatásokon vagy emberi tételezéseken gyökereznek, hanem azt az emberek azok belső igazságuknál fogva tekintik általános érvényűnek. A természetjog nem a hasznosságban gyökerezik, a jog forrása az ember társas természete, így a természetjog mindazoknak a szabályoknak az összessége, amelyeket az ész az ember társas természetével megegyezőnek ismer el. A természetjog e fogalomnál fogva változtathatatlan, azon az Isten sem változtathat. Nála a jog, igazság és méltányosság mértéke is az ember társas természete. Mindaz, ami ezzel a társas természettel összhangban áll, az igazságos, tehát jogos, mindaz, ami azzal ellenkezik, az igazságtalan, azaz jogtalan. A jogtalanság tehát nem más, mint a természetes társadalmi rend megsértése.

Eltekintve a vallásháborúktól, az Isten nevében elkövetett bűnöktől, okozott szenvedésektől a keresztyén vallás és erkölcs meghonosította a jogbölcséletben a jogegyenlőség és az emberi alapjogok fogalmát. Az egyház szervezetének alakulása (katolikus, protestáns) mintát adott az államoknak is a szervezet kialakítására. A katolikus egyház hierarchikus szervezete, a pápai hatalom mint erős központosító erő mintája tette többek között lehetővé a germán népek állammá alakulását, majd a rendi alkotmányok, az újkori európai államok közjogi szervezetének kialakítását. A római egyházban a hierarchikus rend, a pápa földi helytartóságán alapuló doktrína az egyház láthatóságát és egységét volt hivatott demonstrálni, így a keresztyénség eszméjén alapuló ideológiai egység hozzájárult egy viszonylag stabil világi államrend kialakulásához.

A protestantizmus az eredeti keresztyén eszmék felelevenítésével a szabadság, a haladás, a vallási és politikai szabadság eszméinek és a modern demokratikus elveknek az elterjesztésében szerzett érdemeket. A protestantizmus elterjedését követően indulnak meg azok a társadalmi változások, amelyek a jog más szempontú megközelítését igénylik, s kristályosodnak ki a modern természetjog alapelvei, melyek a következők: a) az ember természete szerint jó, és nem csak a saját boldogságára, hanem arra is törekszik, hogy másokat is boldoggá tegyen; b) minden embernek vannak elidegeníthetetlen jogai, amelyek boldogulását biztosítják, így az embert természetes szabadság és egyenlőség illeti meg, a rabszolgaság ellentétes a természetjoggal; c) az államnak nemcsak a polgárok meghatározott részéről, hanem valamennyiről gondoskodnia kell; d) az uralkodónak a jogosultságai csak olyan mértékűek, hogy a fenti feladatait elláthassa; e) a világi hatalmat illetően az uralkodó és a nép viszonyában a szuverenitás a néptől ered, és mindig a népé marad, az uralkodónak csak az államhatalom gyakorlását adja át, így az visszavonható; f) az uralkodó feladata a természetjog és az ennek alapján alkotott pozitív jog alkalmazása, az ezeknek megfelelő igazságszolgáltatás. A protestantizmus későbbi jelentős hatását tapasztalhatjuk a szerződéses államelmélet kialakulásában is.

Jegyzetek

¹ Bár ezt a levelet többen nem Pálnak tulajdonítják. Így: Kovács Albert: *Egyházjogtan*, Budapest, 1878. I. kötet 51. oldal, Joseph Klausner: *Jézus élete, tanítása és korának viszonyai a zsidó, görög és római források alapján*, Budapest, 1993. 33. o.

² Ebben az időben a Római Birodalom négy tetrarchus-ra oszlott. Nyugaton Constantinus Liciniussal együtt uralkodott annak legyőzéséig, 323-ig. 311-ben Galerius, valószínűleg Nagy Constantinus nyomására aláírta a Nikomediai türelmi rendeletet, mely engedélyezte a keresztyén vallás gyakorlását azzal a feltétellel, hogy nem lázadnak az államrend ellen és imádkoznak a császárárt, majd 313-ban születik meg a Milánói türelmi rendelet, mely minden vallásnak, így a keresztyének is vallásszabadságot hirdet.

³ Szabó Miklós szerint azonban ez eredménytelen maradt, sőt, a birodalom csak a kegyelem-döfést kapta meg a keresztyénségtől. Viszont Szabó Miklós sem vitatja, hogy közel száz évig sikerült a keresztyénség államvallássá tételével a birodalmat stabilizálni, s a nyugati birodalom felbomlását követően keleten a 15. századig fennmaradt. Lásd erről részletesebben: Szabó Miklós: *A középkori politikai univerzum*, in: *Államelmélet I. Elméletörténet* (szerkesztő: Bódi Máttyás és Győrfi Tamás) Miskolc, 2002. 66. o.

⁴ A keresztyén dogmatika szempontjából a protestáns egyházak által is elfogadott döntéseket hozott a további három egyetemes zsinat, így 381-ben a konstantinápolyi, 431-ben az efezusi, és 451-ben a kalcedoni, míg a katolikus és az ortodox egyházban nagy fontosságú még az 553-ban és 681-ben Konstantinápolyban, majd 787-ben Niceában tartott egyetemes zsinat.

⁵ Finkey Ferenc: *A tételes jog alapelvei és vezéreszméi*, I. kötet, Budapest, 1908. Grill Károly Könyvkiadó Vállalata 97. o.

⁶ Finkey Ferenc i.m. 99. o.

⁷ Bibó István: *A jogelmélet fő kérdései tegnap és ma = Jogtudományi Közlöny*, 1992. 3-4. szám.

⁸ Lásd erről részletesen Szabó Miklós: i.m. 68., 69. és 75. o!

⁹ A zsidó hagyományok és a Talmud ezt a parancsot Hílélnék (Kr.e.75-Kr.u.5.), Krisztus kortársának tulajdonítja.

¹⁰ Hangsúlyozni kell, hogy e korban államról a mai fogalmak szerint nem beszélhetünk, itt a keresztyén közösséget összefogó világi hatalomról van szó.

¹¹ Szabó Miklós: *A középkori politikai filozófia*, in: *Államelmélet I.* i.m. 94. o.

¹² VIII. Bonifácus (1294-1303) az 1302-ben kiadott *Unam Sanctam* kezdetű bullájában összefoglalta a pápaság világhatalmi törekvéseit. Ebben megismétli a „két kard” elméletét mintegy kiegészítve az ágostoni két birodalom elméletet.

¹³ Schütz Antal: *Aquinói Szent Tamás szemelvényekben*, Budapest, Szent István Társulat, 1943. VIII. 479. o.

¹⁴ Ahogyan Szabó Miklós felhívja rá a figyelmet ekkor rögzül az állam eszméje is, mint egy meghatározott területtel rendelkező politikailag szervezett közösség, amelyben létezik külső és belső szuverenitással és egyre bürokratikusabb szervezettel rendelkező uralkodó vagy kormányzat. Szabó Miklós: *A középkori politikai filozófia*, in: *Államelmélet I.* i.m. 101. o.

¹⁵ Finkey Ferenc: i.m. 102-104. o.

¹⁶ Niccolo Machiavelli: *A fejedelem* (fordította Lutter Éva), Magyar Helikon, Budapest, 1964. 88. o.

1 tudomány és társadalom

¹⁷ Finkey Ferenc: i.m. 107. o.

¹⁸ Finkey Ferenc: i.m. 109. o.

¹⁹ Albert Gábor: *A magyarság és a kálvinizmus kölcsönhatásai = Confessio* 1996. évi 4. szám 15. o.

²⁰ Mindezeket kifejti *A pápa és hívei könyveinek elégetéséről* című munkájában.

²¹ Boleratzky Loránd: *A magyar evangélikus egyház jog alapjai és jogforrásai, I. rész*, Budapest, 1991. 54-55. o.

²² Lásd erről részletesen: Boleratzky Loránd: i.m. 51-65. o!

²³ Idézi Szentpéteri Kun Béla: *Kálvin egyházalkotmánya. Debrecen, Hegedüs és Sándor Könyvkereskedés, 1906. 21-22. o.*

²⁴ *A két parancsolat: Máté 22:37 és 39.*

²⁵ Ravasz László: *A magyar kálvinizmus, in: Legyen világosság I. 1934. 518. o.*

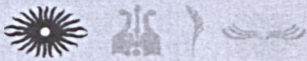
²⁶ Kálvin: *A keresztyén vallás rendszere 1559. Magyarra fordította Ceglédi Sándor és Rábold Gusztáv 1910, 754-755. o.*

²⁷ Eberhard Busch: *Kálvin és a demokrácia. Doktori székfoglaló beszéd az Egyetemi Fokú Egységes Protestáns Theológiai Akadémián, Kolozsvárott, 1995. október 21-én. Közli Márkus Dániel fordításában = Confessio 1996. évi 2. szám 7-10. o.*

²⁸ Kálvin: *Institutio. IV. könyv, 20. fejezet, 747-748. o.*

²⁹ Kovács István: *Magyar államjog, JATE Kiadó, Szeged, 1989. I. kötet 281-283. o.*

³⁰ H. Grotius: *De iure belli ac pacis I. könyv IV. fejezet VII.3., idézi Kovács István im.: 301. o.*

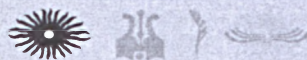
Komáromi Éva

A hegyközségek kialakulása és szabályozása a 20. század közepéig

A hegyközségi szerveződés korai írásos emlékeivel (az ún. artikulusokkal) a 16. századtól kezdve találkozhatunk. Biztosra vehető azonban, hogy az írásos „szabályzatok” több évszázados hagyományt rögzítenek. A középkori artikulusok jellemző vonása, hogy a szőlőművelésen, borgazdálkodáson túl a „hegy népe”-nek mindennapjait is szabályozták. A község vezetője a hegybíró (hegymester) volt, aki büntető hatalommal is rendelkezett. Az artikulusok tételesen megszabták, hogy az egyes cselekményekért mennyi büntetést kell fizetni. A középkori artikulusok nemcsak az együtt élők belső viszonyait szabályozták, hanem egyfajta kompromisszumot is jelentettek a földesurak és a jobbágyság között.

A szőlőművelés magyarországi elterjedtségére utaló, első írásos dokumentumok a 11. századból, első királyaink korából valók. Adomány- és alapítólevelek, királyi dekrétumok említik a szőlőt úgy is mint jószágtestet, úgy is mint a tizedszolgáltatás tárgyát képező termést. Ezekből az is kitűnik, hogy a szőlőbirtok elkülönült az egyéb művelés alá vont földbirtoktól, ami arra utal, hogy a szőlőművelés nem egyszerűen külön ága volt a gazdálkodásnak, hanem kiemelkedő jelentőséggel bírt a többihez képest. Ebben minden bizonyítással közrejátszott, hogy a bor nem elsősorban élvezeti cikk volt, mint napjainkban, hanem szinte mindennapos ital, amelyet a kellő mennyiségben rendelkezésre álló ivóvíz híján fogyasztottak. A bor tehát egyre nagyobb jelentőségre tett szert az ország kereskedelmében, s elsősorban a tőlünk északra fekvő, s ezért bortermelésre nem alkalmas vidékek felé (pl.: Lengyelország, Oroszország) irányult. A bor értéke és keresettsége miatt a királyok ösztönözték a szőlőtelepítést. Egyrészt kedvezmények biztosításával, másrészt a telepeselemek az ország területére való beengedésével. Így pl. mikor az 1241-42. évi tatárjárás feldúlta egész Tokaj-Hegyalját, s a szőlőültetvények majdnem teljesen elpusztultak, IV. Béla olasz telepeseket hozatott, akik rendbe szedték és újraterelítették a szőlőket. (Ebből az időből származik két hegyaljai község elnevezése: Olaszliszka és Bodrogolaszi.) I. (Nagy) Lajos előbb 1347-ben Budának és Kassának, majd 1354-ben Pozsonynak adott privilégiumot. Az előbbieket területén csak a város engedélyével lehetett szőlőterületet vásárolni. Pozsony területére a kiváltságlevél szerint nem lehetett idegen bort bevinni. Nagy Lajos adta, majd leánya, Mária megerősítette a soproniak mentességét a bor kivitele esetére az egyébként mindenféle behozatalt és kivittelt terhelő harmincadvám fizetése alól.

A városok maguk is igyekeztek érdekeik szerint alakítani a bortermelés helyi viszonyait. Ennek bizonyítására az egyes városi, mezővárosi törvénykönyvek részletes szabályokban szólnak a dézsmálási jogról és egyes tilalmakról. A középkorban a föld a földesúr tulajdonában volt, aki annak egy részét saját használatában tartotta, ez volt a majorság. Más részét pedig a jobbágyok használták robot- és terményszolgáltatás fejében. A földesúri majorsági gazdálkodás alapja hosszú időn át kizárólag a robotmunka volt, ebben azonban a kényszerjelleg miatt nem sok köszönet lehetett. Márpedig a szőlő művelése nemcsak szakértelmet, de különös gondosságot, lelkiismeretes munkát is kíván. Így fokozatosan te-

1 Tudomány és társadalom

ret hódított a fizetett szőlőmunkások alkalmazása, a jobbágy számára pedig egyre inkább lehetővé vált a robotkötelezettségnek, majd az egyéb földesúri szolgáltatások pénzbeni megváltása. Egyrészt tehát a szőlőbirtok viszonylag szabad forgalma, másrészt a jobbágyterhek pénzjáradékra váltásának lehetősége következtében alakult ki a kizárólag szőlőművelés szempontjából egységes helyzetű réteg, a taksásoké, akik a földesúri szolgáltatások megváltásaként fizetett adó, az ún. taksa fejében használhatták a szőlőt. A 17. századra mindennaposá váló jelenség volt, hogy a legtöbb bortermő vidéken a jobbágyi eredetű szőlők birtokosai között a jobbágyok mellett egyaránt megjelentek a falusi és városi szabadok, jómódú városi polgárok, valamint a nemesek. A földesúri majorságokban pedig általánossá vált a napszámosok alkalmazása. Mindez azt mutatja, hogy a szőlőterületek birtokviszonyai már a feudalizmus körülményei között bizonyos elmozdulást – mondhatni fejlődést – mutattak a szabad bérlet irányába.

A bortermelés és a kereskedelem érdekei szükségessé, a bizonyos szempontból egységszerű birtokviszonyok pedig lehetővé tették, hogy a szőlőműveléssel és bortermeléssel kapcsolatos viszonyok szabályozottak, rendezettek legyenek. A királyi kiváltságlevelek mellett a 14-15. századtól különböző városi statútumok váltak általánossá, amelyek a város termelőinek érdekeit szolgáló szabályokat, korlátokat állítottak fel a helyi termelés védelmére. A jelentősebb városokban fontos szerepet kaptak az ún. jogkönyvek, amelyek az adott településre vonatkozó királyi privilégiumok mellett összefoglalták a városi szabályrendeleteket, valamint a helyi szokásjogot. Vagyis: az írott és íratlan jog gyűjteményét jelentették. A statútumokban megjelentek azok a szabályok is, amelyek a bor forgalmazásával kapcsolatosak, és amelyeket mai fogalmaink szerint a „szakigazgatás” körébe tartozónak nevezhetnénk. Jó példa erre a 15. századi budai jogkönyv, amely sok egyéb rendelkezése mellett a város szőlőművelésének előmozdítását szolgáló kiváltságokat, mentességeket is magában foglalta. Akár az eredetvédelem egyfajta korai megjelenésének is tekinthetjük, hogy nagyjából ez idő tájt Gyöngyös városából csak úgy lehetett bort eladni, ha azt előzetes megkóstolás után a bíró engedélyezte. Ezzel a városi tanács a település borainak hírnevét kívánta védeni. A szőlő birtokviszonyaira, valamint a bor kereskedelmére vonatkozó előírások mellett azonban fontos szerepet játszottak azok a szokásjogi alapon kialakult szabályok, amelyek a szőlők művelésével, a szőlőhegyek rendjével függtek össze. Ezek a célszerűségi, illetve a helyi viszonyok által meghatározott szempontok alapján kialakuló szokások elfogadása révén létrejött szabályok lettek az alapjai a hegyszabályoknak, rendtartásoknak. Erre utal, hogy már a 15. században létezett olyan városi tisztség, amely a fenti feladatok ellátásához kapcsolódik. A hegymester elnevezéssel számos korabeli dokumentumban találkozhatunk (pl. Pozsony és Sopron jogkönyveiben). Mindez azt bizonyítja, hogy a hegymester régi városi tisztség, amelynek rendeltetése az volt, hogy felügyelje a szőlőhegy rendjét, a szabályok betartását. Bár a rendtartások igen változatos formában jelentek meg, és nem volt semmiféle „központi” szabályozás, amely az egységesítés irányában hatott volna, a szabályok tartalma mégis jórészt hasonló volt. Ez persze abból ered, hogy maga a tevékenység, a szőlő- és bortermelés sajátosságai, illetve a rendtartásból eredő feladatok többé-kevésbé mindenütt azonosak voltak. A legtöbb helyen nemcsak a szőlő őrzését és rendjét szabályozták, de a szőlőbirtok adásvételével összefüggő kérdéseket is. A vitás ügyekben a hegybírónak döntési jogköre volt.

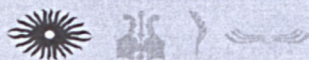
A szőlőbirtokosok szervezetei azonban eltérően alakultak az ország más-más részein. A hegyszabályok kialakításához, a szőlőhegy rendjének fenntartásához legkevésbé az alföldi mezővárosok szőlőbirtokosainak volt köztük, de hasonló volt a helyzet a szabad királyi városokban is. Itt a szőlőművelésre vonatkozó szabályokat a városi tanács határozta meg,

s azok betartásáról saját fizetett tisztségviselői (hegybíró, hegymester) útján gondoskodott. A szőlőbirtokosoknak tehát nem volt önkormányzata. Az uradalmi területeken szintén nem létezett önkormányzat. A taksás szőlők esetében a szőlőbirtokosnak már volt némi beleszólása a rendtartás szabályainak alakításába, de a hegybíró tevékenységét az uradalom intézője felügyelte. Más volt viszont a helyzet a Hegyalján, ahol a szőlőbirtokosok választották a hegymestereket a földesúr vagy képviselője jelenlétében. Mindaz, ami a szőlőbirtok sajátos helyzetét jellemezte egyes helyeken, a 17. századra elvezetett ahhoz, hogy a szőlőbirtokosokat nemcsak a hegytörvény, de az ezáltal kialakított autonóm szervezet, önkormányzat is összefogta. Ez tekinthető hegyközségnek, még ha ebben az időben nem ezzel az elnevezéssel illették is. Ezek az önkormányzatok a különböző rendű, de a lényegét tekintve azonos jogállású szőlőbirtokosok független szervezetei voltak, maguk határozták meg rendtartásukat, választották meg tisztségviselőiket, és bizonyos esetekben első fokú bíraskodási jogkörrel rendelkeztek. A függetlenségnek ugyanakkor némileg ellentmondani látszik, hogy a „hegyközség” által megalkotott rendtartást a vármegyéhez kellett benyújtani jóváhagyás végett. Ahhoz ugyanis, hogy a hegytörvény a nemesi rendű birtokosokra is kötelező legyen, a nemesi vármegyének kellett jóváhagynia.

A 19. század első felére a jelentősebb szőlőtermő vidékeken megszilárdult rendje alakult ki a szőlőbirtokosok ilyen együttműködésének. A hegyközségek, minthogy a feudalizmus korára, illetve jogrendjére jellemző széttagoltság körülményei között alakultak ki, nagy változatosságot mutattak. Ezzel együtt az adott területen jól szolgálták a szőlőbirtokosok, illetve a szőlő- és bortertermelés, valamint a -kereskedelem érdekeit. A hegyközségek bizonyos értelemben megelőzték korukat, hiszen egy a polgárosodásban visszamaradt országban jelentettek egészen eltérő társadalmi helyzetű személyek számára olyan együttműködést, amely – ha nem is a mai fogalmaink szerint, de – meglehetősen demokratikus keretek között folyhatott. A hegyközségek ugyanakkor – mint önkormányzatok – nagyon is szervesen illeszkedtek a magyar jogrendbe, illetve azon jogi tradíciók sorába, amelyekben az állam időszakonkénti központosító törekvései mellett is, illetve gyakran annak ellenére, mindig megtalálhatók voltak az önkormányzati jogok és intézmények.

A hegyközségeket jellemző sajátosságok biztosították, hogy azok a 19. század második felében egyre erőteljesebben meginduló polgárosodás, a modern kor viszonyai között sem váltak meghaladottakká, szerepüket és helyüket az új társadalmi rendben is megtalálták. Éppen a polgári jogrendszer kialakítása érdekében a 19. század utolsó évtizedeiben általánossá váló közigazgatási centralizáció közepette találta meg az állam a megfelelő helyet és szerepet a hegyközségeknek, a közigazgatás decentralizált szerveivé téve őket. Ezekre az évtizedekre jellemző a különböző szakmai és gazdasági kamarák kialakulása is. Egyrészt a jogrendszer egységesítése iránti igény, másrészt az ugyancsak a 19. század végén pusztító filoxéra járvány utáni újratelepítés, valamint a termelés szervezettebbé válásának, a termelők nagyobb együttműködésének igénye vetette fel a hegyközségek törvényben való szabályozását. Ezt valósította meg a mezőgazdaságról és mezőrendőrségről szóló 1894. évi XII. törvénycikk. A szabályozás céljait és terjedelmét nagyban meghatározta a nem sokkal korábban lezajlott filoxéravész okozta pusztítás. A hegyközségnek elsősorban az elpusztított szőlők felújításának, új szőlők telepítésének, továbbá a szőlőpenész ellen való közös védekezésnek az előmozdítása, valamint a szőlők közös őrzése, a hegyrendészeti szervezkedés volt a célja. Emellett minden olyan tevékenységet folytattak, amely a szőlőbetegségek elleni fellépés az okszerű szőlőművelés és szüretelés, valamint a szőlő jövedelmezőségének fokozása érdekében szükséges. A hegyközség megalakítása önkéntes volt, de bizonyos feltételek megléte esetén a birtokosok egyharmada elhatározhatta a

1 Tudomány és társadalom

hegyközség alakítását. Ilyen esetben a többi birtokos sem maradhatott ki a szervezetből, azaz a többség köteles volt elfogadni a döntést, és megalakítani a hegyközséget.

Feltételként említi a törvény a minimum húsz fő szőlőbirtokos létszámot és a száz katasztrális hold, vagy ennél nagyobb összefüggő szőlővel beültetett területet. A hegyközségek a közös tevékenység kereteit, formáit és tartalmát a hegyközségi rendtartásban határozták meg, amelyet a hatóságoknak kellett jóváhagynia. A feladatok teljesítéséhez szükséges költségek fedezése céljából a szőlőbirtokosokra területük nagyságával arányosan járulékot vetettek ki. A törvény meghatározta a hegyközségi önkormányzat szervezetének kereteit is, miután választmány és hegybíró választását tette kötelezővé. Mivel azonban a hegyközségek szervezése nem volt kötelező, nem érvényesülhettek maradéktalanul azok az előnyök, amelyek a közös szervezetben rejlettek. Az itt-ott megalakult szervezetek a maguk elszigeteltségében a gazdasági életre kiható szerepet nem tölthettek be. Sem területi, sem országos szervezettel nem rendelkeztek, amely összefogta, koordinálta volna tevékenységüket. Az 1920-as évekre nyilvánvalóvá vált, hogy az állami adminisztráció nem alkalmas a nagyobb együttműködésre való ösztönzésre, az egyes gazdasági kérdések megoldására való összefogásra, a termelési költségek csökkentésére, vagy a közös értékesítés megvalósítására. Erre szinte kínálta magát az egy-egy község határában levő szőlőterületek birtokosainak együttműködését jelentő hegyközségi szervezet. A gazdaság irányítói felismerték, hogy ezeknek általános elterjedése és valamilyen egységes irányítás alá történő helyezése fogja lehetővé tenni az egyes vidékek jellegének leginkább megfelelő fajtaösszetétel kialakítását, hatékonyabb védelmet a szőlő kártevői ellen, és általában a jövedelmező termelés feltételeinek kialakítását. Az 1924. évi bortörvény létrehozta az Országos Szőlő- és Borgazdasági Tanácsot, abból a célból, hogy a földművelésügyi miniszter tanácsadó testülete legyen szőlészeti és borászati ügyekben. A szabályozás következő lépcsője a hegyközségi rendszer helyi szinten szélesebb körben történő kiépülése volt, s az, hogy a hegyközségeken és az országos tanácson kívül középszintű szervezetek is létrejöjjenek. Ezt a háromszintű rendszert volt hivatott létrehozni a szőlőgazdálkodásról és a hegyközségekről szóló 1929. évi XVII. törvény cikk.

Az új törvény az alapvető feltételek tekintetében változást hozott. A hegyközségek megalakítását kötelezővé tette minden olyan településen, amelynek határában legalább 150 katasztrális hold összefüggő betelepített szőlőterület volt. A megalakításhoz legkevesebb tíz szőlőbirtokosnak kellett az adott településen élnie. Ahol a kötelező hegyközség alakítás feltételei nem álltak fenn, ott a termelők önkéntes elhatározásának alapján alakíthatták meg a szervezetet. A hegyközségek hagyományos, a szőlő őrzésére és a hegyrendészetre vonatkozó feladatköre az új szabályozással jelentősen bővült. Ezeken kívül ugyanis kötelesek voltak borvidéki jellegzetes termékféleségeik védelmében meghatározni a területükön termelhető fajtákat, valamint ellenőrizniük kellett a szőlőgazdálkodásra és a borvédelemre vonatkozó törvények és egyéb rendelkezések megtartását. Emellett bizonyos szövetkezeti jellegű szolgáltatásokat is magukra vállalhattak, mint pl. a talaj- és növényvédelemhez szükséges anyagok beszerzése, a közös értékesítés előmozdítása, vagy a hitel- és kölcsönös javítása érdekében való szervezés. A hegyközség a rendtartásában tagjaira kötelező érvénnyel határozhatta meg a szőlőműveléssel és borkezeléssel kapcsolatos munkák végzésének rendjét, a szüret időpontját. A helyi szervezeteket vármegyei szinten a hegyközségi tanácsok fogták össze, amelyeknek a koordináció volt a legfőbb szerepük. Az 1929. évi szabályozással a hegyközségek közttestületként jelentek meg, hiszen sajátos közigazgatási szervezetek voltak, a termelőknek az állam által különböző feladatok, köztük igazgatási jellegű feladatok végzésére is feljogosított önkormányzatai. A szervezethez

még mindig nem érte el azt a fokot, amely kívánatos lett volna, noha a szőlő- és borgazdaság területén a hegyközségek jól kiegészítették a közigazgatás állami szerveit. Az ország 2600 szőlőtermelő települése közül ekkor 550-ben jöttek létre hegyközségek. A működés kedvező tapasztalatai, illetve a magasabb fokú szervezethez iránti igény tetőzte be a fejlődést, amelynek eredménye a hegyközségekről, valamint a szőlő- és gyümölcs-gazdálkodásról szóló 1938. évi XXXI. törvény cikk megszületése lett.

Az új törvény egyfelől kiterjesztette a szabályozást a gyümölcsösökre, illetve a gyümölcs-gazdálkodásra, másfelől a hegyközség kötelező megalakítását településenként legalább 50 katasztrális hold szőlő és gyümölcsös létehez kötötte. Emellett már nem volt követelmény a területek egybefüggősége. Így a korábbi összes szőlőtermő településhez képest a hegyközség-alakításra kötelezettek aránya 20%-ról több mint 40%-ra emelkedett. Szigorodtak az előírások az általános hegyközségi feladatokat illetően. Amit a korábbi törvény fakultatív feladatként határozott meg, az ebben a törvényben kötelező erővel bírt. A köztisztviselői jelleget ez a jogszabály is deklarálta, s ez igazolja a települések aktív szerepét a hegyközségek létrehozatalában. Az önkormányzat feladata volt, hogy számba vegyen minden 100 négyszögölnél nagyobb területű ültetvényt, és kezdeményezze a gazdák körében a hegyközség megalakítását. Ahol hegyközség nem alakult, ott a jegyzőnek kellett intézkednie. A hegyközségek önkormányzatát a korábbihoz képest lényegében érintetlenül hagyták. Bár az irányítási és koordinációs feladatok mellett az ellenőrző funkció is egyre inkább előtérbe került, mert a hegyközség jelentősen hozzájárult a borhamisítások, illetve egyéb, a szőlő- és borgazdálkodással kapcsolatos kihágások felderítéséhez és üldözéséhez.

A hegyközségek irányítását, tevékenységük koordinálását végző hegyközségi tanácsok rendszerét is a nagyobb szervezethez összhangban állóan fejlesztették tovább. Tokaj-hegyalja borvidék zárt területén külön hegyközségi tanácsot kellett alakítani, a törvény erejénél fogva. A hegyközségi tanácsok a vármegyékben az alispán, a városokban pedig a polgármester kezdeményezésére alakultak, az ő feladatuk volt az alakuló közgyűlés összehívása. Működési területüket, székhelyüket, valamint szervezeti és ügyviteli szabályzatukat a földművelésügyi miniszter hagyta jóvá. A tanácsokban a hegyközségek küldöttei mellett a közigazgatás delegált képviselői, valamint a kutatás és fejlesztés intézményeinek küldöttei is részt vettek. E középszintű testületek sokirányú feladatkörrel rendelkeztek. Az összehangoló tevékenységen kívül a hegyközségek törvényes működését felügyelték, valamint feladatuk volt a szaktanácsadás, az oktatás és továbbképzés rendszeres szervezése, és a mezőgazdasági kamarákkal együtt szakmai fórumok rendezése. A hegyközségi rendszer csúcán a már említett Országos Szőlő- és Borgazdálkodási Tanács állott, amelyet az új szabályozás alaposan megreformált. Korábban ez a kizárólag a földművelésügyi miniszter által kinevezett tagokból álló testület a hegyközségi tanácsok képviselőivel egészült ki.

A magyar bor kivitelének az 1930-as évek második felében bekövetkező ugrásszerű növekedése igazolta a szabályozás hatékonyságát. Az egyéni érdekelttség a közérdekkel összhangba hozva szigorú és hatékony ellenőrzést hozott magával, amelynek következtében a termékek minősége emelkedett, és ezzel együtt a piaci lehetőségek is jelentősen kiszélesedtek. A hegyközségek léte azonban 1945 után megpecsételődött. Csak idő kérdése volt ugyanis, hogy meddig marad meg a magántulajdon, meddig élhetnek a polgári berendezkedés intézményei egy szuverenitásában erőteljesen korlátozott országban. Így az államosítás hulláma a hegyközségi rendszert sem kímélte. 1947-ben miniszterelnöki rendelet módosította az 1938. évi XXXI. tc. egyes rendelkezéseit, célja a földművelésügyi

1

udomány és társadalom

tkezetekkel való összhang megteremtése, illetve a két szervezet közötti intézményes kapcsolat létrehozása volt. Az utolsó felszámolandó intézmények egyike volt a hegyközségi rendszer, amely 1949 áprilisáig maradhatott fenn. A 3300/1949. (IV. 9.) Korm. sz. rendelet egyszerűen államosította a hegyközségek és hegyközségi tanácsok minden vagyonát, és a szervezeteket megszüntette.

Ám a hegyközségek tíz év múlva átmenetileg ismét megjelentek. Az 1958. évi 6. tvr. preambuluma szerint a szabályozás célja „a szőlő-gyümölcsstermelők öntevékeny kezdeményezésének összefogása, továbbá az ebből eredő termelésfejlesztési lehetőségek előmozdítása, valamint a szőlő- és gyümölcsstermelés önkéntes alapon történő szocialista nagyüzemi átszervezésének elősegítése...” volt. A nyilvánvalóan az 1956-os forradalmat megelőző erőszakos kollektivizálás negatív hatásainak lecsengéseként bevezetett szabályozás azonban nem sok időt élt meg. 1959-60-ban újra lendületet vett a mezőgazdasági termelőszövetkezetek szervezése, és ezzel párhuzamosan minden más szervezeti formát igyekeztek visszafeljeszteni. Így az 1968. évi 36. tvr. a hegyközségi tvr.-t hatályon kívül helyezte, és az e néven működő szervezetek megszűntek.

Az 1989-90-es politikai rendszerváltozás következményei a mezőgazdaságban, s ezen belül a szőlő- és bortermelés jogi környezetének újraalakításában is megjelentek. A magyar hagyományokon alapuló hegyközségek mint köztisztviselők szabályozására az 1994. évi CII. törvényben került sor, amely az ország összes borvidékét hatálya alá vonta. A mai jogszabály – akár csak jogelődjei – a magyar bor minőségének és a bortermelők érdekeinek védelmét szolgálja. Tanulmányunkban e folyamat kialakulásának és történetének főbb állomásait foglaltuk össze.

Hörsik Richárd

A Sárospataki Református Kollégium gazdaságtörténetének fő vonásai, 1919-1941

Tíz évvel ezelőtt jelent meg a Sárospataki Református Kollégium 1800-1919 közötti gazdaságtörténetét tárgyaló monográfiám. Előszavában kifejtettem, hogy a kollégiumok gazdálkodásának feltárása több szempontból is fontos és izgalmas feladat. Választ ad a kérdésre: miből éltek az udvar támogatását nem élvező protestáns iskolák? Mi volt a gazdasági háttere a protestáns kollégiumok szellemi nagyságának? Hogyan őrizhette meg egy oktatási centrum függetlenségét a központosító államhatalommal szemben? S ehhez hogyan lehetett előteremteni a feltételeket, milyen gazdálkodási képlet vagy gépezet segített ebben? De tanulságos az is, hogy az iskola a diákjait milyen pedagógiai szempontok alapján kapcsolta be az öfenntartás munkájába, a gazdasági gépezetbe, s később milyen társadalmi (fenntartói) bázist épített maga köré a kollégium?¹

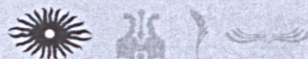
Látnunk kell, hogy a kollégium nem hitbizomány, nem középnemesi birtok, nem vidéki magánbank, de nem is állami mintagazdaság volt, bár valamilyen módon mindezekhez hasonlítható. A különbség a gazdálkodásból eredő profit felhasználásában mutatkozik meg, azaz: mindez az oktatás célját szolgálta.²

A jelen tanulmányban – korábbi, hasonló tárgyú munkáimhoz kapcsolódva – a pataki Kollégium gazdaságtörténetének két világháború közötti periódusát mutatom be.³

A gazdasági regenerálódás (1919-1927)

Már az I. világháború harmadik esztendejében világossá vált a Gazdasági Választmány⁴ (GV) vezetői előtt, hogy fokozni kell a saját belső gazdálkodást, mert csak így lehet megőrizni a Kollégium anyagi önállóságát, visszatérve a régi gazdálkodási módhoz: az önellátáshoz. A háború vége felé fokozatosan erre állt rá az iskola gazdasága. S ez nemcsak hogy segítette átvészelni a háborút, hanem anyagi alapot teremtett a háború utáni talpra álláshoz.

Az iskola a háború első évében a Tápintézet⁵ ellátását saját gazdálkodásával segítette: a sertéshízlalással. A GV sertésólakat építtetett, a takarmányt pedig saját gazdaságából szerezte be.⁶ Ez hatékonyan bizonyult a háború inszértés esztendei alatt, és lehetővé tette a Tápintézet zavartalan működését. Az iskola erdejében saját fakitermeléssel biztosították a Kollégium téli tüzelőszükségletét. 1919-ben már arra is lehetőség nyílt, hogy a főiskolához tartozó személyzetnek – a tanárokat is beleértve – áron alul átengedjenek a fafeleslegből.⁷ Továbbá biztosította az építkezésekhez szükséges épületfát. Trócsányi József⁸ GV-elnök szavai szerint: „Az idő fényes elégtételt adott itt azoknak a múltban sokat meghurcolt férfiaknak, akiknek az iskola vagyonkezelése ellen intézett támadások alkalmával kiküldött Konventi Bizottság is terhére írta, hogy az iskola tőkéjét 2-3%-ot hozó erdőbirtok vásárlásra fordították. Bár fordították volna mind arra!”⁹ A háború alatt vásárolt lovakkal – amelyek szénaszükségletét az iskola rétjei biztosították – a Kollégium függetlenítette magát az „olykor tűrhetetlen fuvarmizériával és uzsorával szemben.”¹⁰ A szőlők egy része a háború alatt már házi kezelésbe került. Ezért

1 tudomány és társadalom

vált szükségessé új gazdasági státusz létesítése; a szőlőfelügyelői hivatalé. 1919 tavaszán pl. újabb 12-15 munkást fogadott fel a szőlők jobb megművelésére.¹¹ Továbbá létrehozták a borok eladását intéző és ellenőrző Pince Bizottságot.¹² Egyébként az összes birtok közül a szőlők voltak a legjobb állapotban. Egy-két év kitünő termésátlaga nagymértékben megkönnyítette a Pince Bizottság munkáját, hogy ti. áron felül sikerüljön eladni a bort. Ezáltal igen jelentős jövedelmet biztosítottak az iskolának a szőlő- és borgazdálkodás által, és így hozzájárultak a főiskola vagyoni egyensúlyának helyreállításához. A háború utáni gazdasági élet fejlődésének ez a gazdálkodási ág volt az egyik serkentője.

A kollégiumi birtokok házi kezelésbe való vételének kérdése sokáig foglalkoztatta a GV-t. Ebben az időben a következő nagyobb birtokai voltak az iskolának: Istvánház-pusztá (Jászkun-Szolnok megyében, 1419 hold), Pekerd-Mosolygó-pusztá (Szabolcs megyében, 183 hold), Bálványos-tanya (a sárospataki határban, 358 hold). E birtokoknak a házi kezelésbe való vétele mind a GV-t, mind a kollégiumi Igazgató Tanácsot komoly döntés elé állította. Az egyházkerület vezetői ugyanis egyhangúlag a házi kezelés mellett foglaltak állást. De ez mégsem történt meg, a GV ismét józanul mérte fel a helyzetet. Ahhoz, hogy ezeken a birtokokon hatékonyan meg tudják indítani a gazdálkodást mint új gazdák, a Kollégiumnak teljes „fundus instructust” (gazdasági felszerelést) kellett volna kölcsöntökével megkezdeni. Ezt meg is tették volna, ha 1920-ban bekövetkezik a nemzeti valuta feljavulása. De mivel ez nem történt meg, nem vettek fel kölcsönt. Reálisan látták a helyzetet, mert devalvált pénzben kockázatos lett volna megtenni ezt, hogy aztán a stabilizált valutában fizessék vissza. Ez ismét veszélybe sodorta volna az iskolát. Ezért a GV lemondott az összes birtok házi kezelésbe vételéről, és a további bérbeadások mellett határozott. A három nagyobb birtok közül egyébként csak a pataki határban lévő területen lehetett volna elképzelni a saját gazdálkodást. De még ennek a kis területnek a beruházásához is 2-3 millió korona kölcsönre lett volna szükség.¹³

Végül azonban a GV a birtokok bérbeadása mellett döntött, de annak feltételeiben lényeges változásokat írt elő. A bérleti díjat 100%-kal felemelték.¹⁴ Továbbá nem pénzben, hanem természetben kellett az évi díjat fizetni. Egy bérlővel kötött szerződés időtartama három esztendőnél nem lehetett hosszabb. Korábban 10-20 év volt ez az idő. Ez azonban a bérlő részéről több visszaélésre adott lehetőséget, például nem fizetett rendszeresen, az ígért beruházásokat nem hajtotta végre. A GV azt is megkívánta az új bérlőktől, hogy olyan talajműveléssel éljen, „ami az intenzív termelésnek előfeltétele”¹⁵. Azt is kikötötték, hogy a beruházásokat a bérbé adott birtokon a bérlő pontosan végrehajtsa, és erről bizonyos időszakokban jelentést tegyen. A „bérleményeken termelt tej és terményfeleslegeket” köteles elsősorban az iskola Tápintézete felé értékesíteni.¹⁶ Vagyis a GV bérlők révén kívánta biztosítani a saját belső gazdálkodásához szükséges és azt elősegítő nyersanyagokat.

A történelem igazolta a GV intézkedését. Ha 1920 elején nagyobb kölcsönt vesz fel – a belső házi-gazdálkodás megindításához –, akkor a valuta megszilárdulása után beleroppant volna a visszafizetésbe. Az iskola nagyobb birtokait a GV kiadta bérlőknek, de a pataki határban lévő szőlőket, réteket és erdőket továbbra is megtartotta saját – belső – gazdálkodásában. Erre új hivatali állított fel: a gazdasági intézőt. Hatásköre kiterjedt a házi gazdálkodás egészére: a szőlők műveltetésére, a pincegazdálkodásra, az erdők gondozására (kitermelés, újratelepítés), a rétek karbantartására, a lovak fenntartására és a fuvarozás ellenőrzésére. Ezen kívül ellenőrzési joga volt az iskola külső gazdálkodási rendszerében: felülvizsgálta a bérbé adott birtokokat. Figyelme kiterjedt az iskola épületeire is. Hatásköre és hivatala erősen emlékeztetett az 1850 előtti tisztartó, illetve paraszt-gazda hivatalaira.

A Kollégium így volt képes kiheverni a háború utáni tőkekrachot. Ez a gazdálkodási rendszer segített abban is, hogy már 1926-ban javulás látható az iskola anyagi helyzetében.¹⁷ Nem sze-

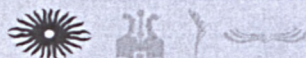
retnék túlbecsülni a GV szerepét, de mindenképpen bölcs előrelátásra vallott, hogy – még ha ez a háború előtt gazdasági abszurditásnak tűnt is – hozzá mertek nyúlni a tőkéhez és azok egy részét ingatlanokba fektették. Ez a tény nagymértékben segítette a háború után házi-gazdálkodásra való áttérést.

Az I. világháború által előidézett gazdasági válság a forradalmak elcsendesedése után tovább gyűrűzött. Az iskolában az élet csak lassan normalizálódott.¹⁸ Ehhez elengedhetetlen volt a gazdasági alapok megszilárdítása. A Kollégium gazdasági életét irányító GV legnagyobb gondja az infláció volt. Jellemző, hogy pl. 1922-23-ban nem pénzben, hanem „természetben” számoltak. Ezt illusztrálja a következő adat: míg 1914-ben a kollégiumi Közpéztár tiszta jövedelme 9.724 mázsa búza volt, addig 1923-ban 2.032 mázsa. A jövedelem negyedrésznnyire zsugorodott.¹⁹ Az infláció következtében a legsúlyosabb veszteség a tőkénél és az évjáradékoknál jelentkezett. Ugyancsak a bizonytalan pénz miatt nem nyitották meg az új Vay-Mocsáry Alapítványt²⁰ (200.000,- korona), pedig sokat segített volna a pillanatnyi helyzeten.²¹ Az inflációnak tudható be az iskola könyvkiadásának veszteséges működése is, amely a háború előtt anyagi forrást jelentett.

A másik veszély: az ún. „földvagyonválság”. 1923-ban írta a GV elnöke: „Damokles kardként ott lebeg felettünk...”²² Valóban, mert ha az Országos Pénzügyi Tanács nem ad felmentést a Kollégiumnak, akkor összes ingatlanának 17%-át elveszti. Ez pedig pótolhatatlan érvágás lett volna. Györgytarló holdanként 1081 q búzát hozott, a terhek a bevétel 40%-át elvitték.²³ A szőlők túrhető állapotban voltak, az erdők a fűtési anyagot biztosították.²⁴

1925-re javult az anyagi helyzet, de még mindig messze elmaradt a háború előttitől. A következő intézkedések történtek. 1923-ban bevezették az egyházkerület és az egyházmegegyék épületfenntartási és supplicatio (adománygyűjtés) váltság évi járulékát, az ún. „főiskolai kultúradót”. A GV elnöke szerint 1923-ban még nem sokat segített a helyzeten.²⁵ 1924 februárjában az Igazgató Tanács ülésén elhatározták, hogy mozgalmat indítanak – felhívást intézve a kerülethez – a pataki tankönyvkiadás megmentésére. Ezzel növelhették volna a bevételt. Ebből azonban nem lett semmi, mert az egyházkerület alig egy hónapra rá a Református Egyház Egyetemes Konventjének áprilisi ülésén hozzájárult az egységes tankönyvkiadáshoz. Így nem maradt más, mint a meglévő ingatlanok „rendezése”. Felemelték az istvánházi birtok bérleti díját. Györgytarlón 1926. utánra terveztek változást. A Bálványost már 1923-ban saját használatba vették, az első év termése viszont még rossz volt. 1924-ben a GV megállapította, hogyha az állam és az egyházkerület nem segít, akkor nem tudják kellően kifizetni az iskola tanárait, ez pedig erős színvonal csökkenéshez vezethet.²⁶ 1925-ben az állam fizette a gimnáziumi tanárok fizetésének 82%-át, a teológiai tanároknál pedig a családi pótlékot, továbbá a Teológiai Akadémia részére jelentős (2.125.000,- korona) segílyt biztosított.

1926-ban még 151.950.844,- korona volt a költségvetési hiány.²⁷ (Az összeg nagysága megtevesztő lehet, de az infláció utolsó évében vagyunk!) Ezt fedezte az eladatlan borkészlet. Valóságos közpéztári hiány nem volt. Ez a tény mindenképpen számottevő jelentőségű volt a főiskola újjáéledő gazdasági életében. Bármennyire javult is a helyzet, ahhoz még kevés volt, hogy egy újabb „édes terhet” elviselhessen. Már évekkél korábban felmerült a Tanítóképző Intézet egyházi kezelésbe történő visszavétele. Az 1923-ban megszűnt jogakadémia helyett kárpótlást jelentett volna a Kollégiumnak. A GV azonban most is reálisan mérte fel a körülményeket, bármennyire fájó volt is kimondania: „a Tanítóképző ... a főiskola terhére való visszavétele a főiskola biztos anyagi csődjét jelentené...”²⁸ A tanítóképző ugyanis aránylag nagy költségvetéssel dolgozott. Ez olyan anyagi erőket kötött volna le, amelyek nélkül a Kollégium nem tudta volna végrehajtani a következő évek nagyszabású terveit és épitkezéseit.

1 tudomány és társadalom

A gazdasági stabilizáció kibontakozása (1927-1931)

1926-ban megkezdődött az ország gazdasági erősödése, ezt a pengő bevezetése is elősegítette. Ez a Kollégium számára alkalmat nyújtott a háború okozta válság kárainak felmérésére. 1926 szeptemberében megtörtént a számadás. A főiskola közpénztári vagyona ekkor 1.850.279 pengő 21 fillér, amely a békebeli 3.232.822 pengő 11 fillér vagyonnak az 52,2 %-át tette ki.²⁹ Tehát a háborús veszteség 47,8% volt. „A jövedelmezőségben való veszteség azonban ennél nagyobb, mert a főiskolai vagyon ma majdnem kizárólag ingatlanokban van fundálva, ami ugyan biztosabb, de kevesebb jövedelmet hoz, mint az ingó tőke” – írja 1926-ban a GV elnöke, Trócsányi József.³⁰ Látszik ez az alapítványok átértékelésénél is. (Az átszámolás: 12.500 korona = 1 pengő.) „A pénzben tett ösztöndíjpenztári alapítványok elértéktelenedése folytán sem ösztöndíjat, sem tápintézeti kedvezményt nem tud a főiskola annyit nyújtani, mint békében nyújtott.” – állapítja meg Trócsányi.³¹ 1926-27-ben a kedvezmények összege 17.465 pengőre rúgott, amely valóban elmaradt a háború előttitől. A tápintézeti díj 240 pengő volt (!), s ebből csak 48 diák élvezhette az ingyenes ellátást, kedvezményt pedig 101 tanuló kapott.³²

Nyilvánvalóvá vált a GV előtt, hogy az infláció viharait jól átvészelő birtokokat kell továbbfejlesztetni. Ez a biztos, mondhatni az egyetlen út a megerősödéshez. „A Gazdasági Választmány takarékos gazda módjára igyekszik a meglévőt okszerűen gyümölcsöztetni.”³³

Hogyan is álltak ekkor a birtokok? Az iskolának 4.747 hold földje volt. A GV elnöke realitásban gyökerező pesszimizmussal állapította meg, hogy ezeknek az ingatlanoknak jó része olyan gyöngye minőségű, hogy pl. a két pataki birtoknak (Györgytarló és Bálványos, 2.564 hold) átlagos kataszteri jövedelme mindössze 3 korona 39 fillér. Trócsányi szerint a pataki iskola birtokai alig érnek többet 2.000 hold jó földnél. Ezek egy részének jövedelme nem is fordítható közszükségletekre, hanem alapítványi kötelezettségekre és diákjóléti célokra használandó. „Hiszen, ha nem így volna, nem kellett volna a Jogakadémiát 1923-ban feladni, s nem kellene ma, amikor a tanítóképző visszavétele van napirenden, visszautasítani mégcsak a gondolatát is annak, hogy a visszavétel bármi kis részben a főiskolai alapokat terhelje...”³⁴

Az „okszerű gazdálkodás” következménye a meglévő birtok egy részének házi kezelésbe való vétele. 1923-ban a Bálványost (363 hold), 1926-ban a györgytarlói birtokból 800 holdat, tehát összesen 1.163 holdat, tehát az összbirtoknak mintegy egynegyedét vették saját kezelésbe. E mellett több indok szólt. Az egyik legfontosabb a háború előtti gazdálkodás tapasztalata. A Bálványos a bérbeadás kezelése mellett „valóságosan lezüllött”, azaz használhatatlanná kezdett válni. Györgytarlón pedig a birtok egészére nézve nem volt megfelelő bérlő. A saját kezelésen kívüli területeket haszonbérletbe és feles művelésre adták ki.

Az okszerű gazdálkodásnak ez a folyamata nagyobb beruházásokat igényelt, ami nem kis megterhelést jelentett a GV számára. Az Igazgató Tanács és az egyházkerület egyelőre csak három évre járult hozzá a házi kezeléshez, amelynek központjává a györgytarlói Nagy-tanyát tették. Ügyintéző vezetője Valádi Béla lett. Az 1927-es jelentésből kitűnik, hogy a birtokon rendszeres üzemtervszerű gazdálkodást folytattak (mindenféle kalászos, tengeri, burgonya, dohány, takarmányok, sertéstenyésztés, tehenészet, gulyamarha, legelőbérlet). A belvízlevezető csatornahálózatot kitisztították, mert az előző bérlő sikertelenségének fő oka ennek elszenyveződése volt.³⁵

A Kollégium vezetői e gazdálkodási módtól a jövedelem lassú növekedését várták. A házi gazdálkodás ugyan „ha ingadozóbb is, de mégis csak nagyobb jövedelmet fog nyújtani a bérleti gazdálkodásnál”.³⁶ Két évi tapasztalat után megállapították, hogy a „házi gazdálkodás alig biztosít többet, mint a bérbeadás”.³⁷ Mégis mutatkozott egy óriási előnye: a birtokok megszabadultak a bérlők „kizsárolásától”, a gazdasági épületek fokozatos „lezüllesztésétől”. S ha

kevéssel is, de többet jövedelmezett ez a módszer. Ugyanakkor a számottevőnek nem mondható felesleget is újabb beruházásokra kellett fordítani.

Az iskola általános anyagi helyzete 1928-ra olyannyira feljavult, hogy felmerült az újabb építkezések gondolata. Az első világháború előtti „szellem” ismét erőre kapott. Amint egy kis anyagi biztosíték, illetve fedezet teremtődik, azonnal építeni, fejleszteni, gyarapítani kell az iskolát. Egyelőre arról szó sem lehetett, hogy mindent önerőből végezzenek. Épp elég megterhelést jelentett a kölcsönök visszafizetése. Első teendő tehát a megfelelő anyagi bázis előteremtése volt. Ennek érdekében küldöttség járult a kormány tagjaihoz.³⁸ A tárgyalás eredményeiről így számolt be 1929-ben a közigazgató: „A velük (ti. a kormány tagjaival) való eszmecserék arról győztek meg minket, hogy ami Pataknak ügye, nem a politika ügye, nem is csupán csak a nagy múltunk miatt szimpatikus ügy, úgy láttuk, hogy szívügye a kormánynak.”³⁹ A számok valóban ezt igazolják. 1927-28-tól 30.000 pengő annuitást biztosított az állam a gimnáziumi internátus építésére. 1929-30-ban pedig 40.000 pengő annuitást adott az internátusok számára. 1930-31-ben a kormány 240.000 pengőt irányzott elő tőkesegély címén. A főiskolának erre az alapra sikerült még félmillió pengő kölcsönt felvennie.⁴⁰ Az iskola mozgósította az egyházkerületet is. Létrehozta a „Teológiai Internátus” és a „Gimnáziumi Internátus” alapokat. Az alapítványok és adományok 1930-ban érték el a legmagasabb összeget az 1926 és 1935 közötti időszakban. Ezek után készen állt a terv: a) 1929 nyarán és őszén a gimnázium épületének szárnyára második emeletet építeni; b) 1930 tavaszán és nyarán felépíteni az első gimnáziumi internátust, a későbbi Angol Internátust; c) még ugyanez év nyarán a Nagy Kollégium épületében kialakítani a teológus internátust; d) közben a tornacsarnokot is újjáépíteni. Ezek az építkezések közel 1.100.000 pengő költségvetéssel indultak.⁴¹

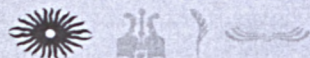
A tervek megvalósításában a döntő szó az államé volt. Minden eddigit felülmúló összeggel segítette az építkezéseket. Álljanak itt példaként a tornacsarnok építésének költségeit mutató adatok. Az összköltség 11.244,64 pengő volt. Ebből az állam 10.353,79 pengőt, a Kollégium 890,01 pengőt fedezett.⁴² A Teológiai Internátus kialakításában viszont az egyházkerület biztosította a költségek felét (63.000 pengőt). A GV tagjai szintén kivették a részüket az építkezésekből. Sokszor önerőből pótolták a hiányzó pénzt, a kölcsönök felvételében pedig a „függő-kölcsönt” biztosítani nem kis felelősséget jelentett. E mellett gondoskodni kellett a hétköznapi élet normális menetének anyagi alapjairól. 1930-31-ben ugyanis már érezhető volt a gazdasági válság.

1929-ben pont került a pataki Tanítóképző integrációs folyamatára. Az egyházi kezelésbe visszatért intézmény azonban megőrizte önálló oktatási igazgatását és gazdálkodását.⁴³ A Kollégium erejét felülmúló munkálatok gyors ütemű mozgatója ugyanakkor sok tekintetben az 1931-es 400. éves alapítási jubileumi ünnepség volt. Ezt kívánta elősegíteni a Pataki Diákok Országos Szövetségének 1928-ban történt megalakulása is.⁴⁴

A gazdasági világválság hatása (1931-1935)

A Kollégium fenntartásában fontos helyet foglalt el a birtokokból származó jövedelem. A Kollégium, mint jogi személy, e szempontból mezőgazdasági birtokosnak számított. Ezért volt törvényszerű a gazdasági válság idején az iskola anyagi életében bekövetkezett visszaesés. Az 1920-as évek végén az egész világra kiterjedt a mezőgazdasági krízis. A terményárak esése 1929-ben az iskola számára 35-50%-os jövedelemcsökkenést eredményezett. Ez tovább folytatódott a harmincas évek elején is.

Az 1931-es jubileumi esztendő felragyogtatta az ősi pataki Kollégiumot.⁴⁵ Az ünnepségek az 1860. évihez⁴⁶ hasonlóan nagy méreteket öltöttek. Akárcsak 1860-ban, most is megmozdult a

1 tudomány és társadalom

„protestáns kegyelet”. Az alapítványok és adományok összege minden eddiginél magasabbra szökött (38.000 pengő). Az adományok, számukat tekintve, 0,50 pengőtől 2.000 pengőig 325 tételt mutattak. Az ünnepi ragyogás azonban nem homályosította el a GV tagjai és a Kollégium felelős vezetői előtt a válság súlyos jeleit. Az 1931/32-es évi beszámolóját így kezdte a GV elnöke: „Amíg a jubileumi esztendő a főiskolának örömmünnetet hozott, addig másfelől anyagilag meghozta a megpróbáltatás gyásznapjait. Az évek óta egyre mélyülő gazdasági világválság, amely főleg a mezőgazdasági államokat sújtja, válságba sodorta főiskolánkat is.”⁴⁷ Jelzi ezt a Közpénztár állása is: míg 1928/29-ben 114.947 P, addig 1931/32-ben 26.272 P, tehát 88.375 pengővel kevesebb volt a bevétel.⁴⁸ A válság időszakában, tehát 1929-34 között, a közpénztár állása a következőképpen alakult: 1929/30-ban 46,72 P hiány, 1931/32-ben 55.647,52 P hiány, 1932/33-ben 58.333,36 P hiány, 1933/34-ben 46.936 P hiány, 1934/35-ben 23.331,41 P hiány, 1935/36-ben bevétel és kiadás egyensúlyban.⁴⁹ A deficites helyzet nyilvánvalóan látszik, amely a csúcstot az 1932/33-as esztendőben érte el. Utána egyenletes csökkentést figyelhetünk meg, s 1936-ra a hiány fokozatosan megszűnt. A válság jelei megmutatkoztak az adományok és alapítványok tételeiben és összegeiben is.

A súlyos helyzet megoldására – hasonlóan az 1875-ös esztendőhöz – az egyházkerület a GV-vel karöltve lépéseket tett a deficites helyzet enyhítésére, majd teljes megszüntetésére. 1932-ben létrehozták az ún. Szanáló Bizottságot. A Bizottság felmérte a helyzetet és a következőket állapította meg: a jelen 70.000 P deficitből 33.000 P normál deficitnek tekinthető, a mezőgazdasági ingatlanok állandó jövedelemcsökkenése miatt. Megvizsgálta a főiskola egész vagyonának kezelését. „Megállapította, az okszerű gazdálkodás követelményeinek megfelelőleg kezeltek, így e téren semmit nem lehet tenni.”⁵⁰ A további vizsgálódások után azt tűzte ki célul, hogy az 1932. év 70.000 P deficitjét hét évre 10.000 pengővel elosztva, és a 33.000 P normáldeficitet, összesen 43.000 pengőt „a bevételi tételek szaporításával s a kiadások csökkentésével hozza be!”⁵¹ Az általános megfogalmazás után határozott intézkedések következtek. A Bizottság a bevételek szaporítása érdekében bizonyos iskolai díjak emelését határozta el. A kiadások csökkenése érdekében a személyi kiadások redukciójához folyamodott. E két intézkedés egyaránt érzékenyen érintette a diákokat és a tanárokat. Az amúgy sem alacsony díjakat még magasabbra kellett emelni. Az egyházkerület a deficit kiküszöböléséhez érdemben nem tudott hozzájárulni, maga is az „egyháztagok mai leromlott gazdasági helyzetére” hivatkozott. A harmadik intézkedés a györgytarlói házi kezelés bérletének növelése volt. 1933 őszén 25 holdas gyümölcsöst telepített (alma, dió).⁵² A Szanáló Bizottság intézkedései folytán az 1931/32-es költségvetési évben a javulás – ha lassan is – tényleg bekövetkezett. Az előirányzott 78.170 P deficitet sikerült 55.647 pengőre lefaragni. A gazdasági válságból tehát szisztematikus intézkedésekkel, tervszerűen lábalt ki a Kollégium. Gazdálkodásának profiljából ugyanis természetszerűleg adódott helyzetének romlása. Mégis úrrá tudott lenni – a vezetés koncentrációjával – a veszélyes helyzeten.

A gazdasági megerősödés és a háború előjelei (1936-1941)

Mint ahogy az iskola anyagi helyzete függvénye volt a világválságnak, úgy az 1936 után beköszöntő konjunktúra is hatott rá. A Kollégium gazdasági fellendülésének gyökere ebben keresendő. Utóbb így foglalta ezt össze a GV elnöke: „Főiskolánknál az anyagi haladás a györgytarlói és bálványosi házi gazdálkodás eredményének, ez pedig ismét országos, sőt a világgazdasági konjunktúrának vagy dekonjunktúrának a függvénye. A magyar búzának és a magyar állatnak az ára befolyásolja a mi iskolai életünknek anyagi sorsát is!”⁵³ Ez tette lehetővé az újabb építkezések és tervek megvalósítását. Az 1936-37-38-as tanévekben az

iskola tanügyi és dologi szükségleteit az elmúlt éveket meghaladó mértékben teljesítették, a cserkészcsapatnak táborozási segélyeket biztosítottak, a tanároknak külföldi tanulmányi segélyt folyósítottak, felemelték a szertárak dotációját, megkezdték a régi iskolapadok kicserélését.⁵⁴ Mindezekhez főleg saját erőből sikerült anyagi bázist biztosítani. Ha megvizsgáljuk az 1937/38-as esztendő közpénztári számadását, világossá válik, mit jelentett valójában az iskola életében a gazdasági konjunktúra? A Közpénztár jövedelme 469.383,49 P. Ebből a négy nagy birtoké 301.295,23 pengőt tett ki. Ha ehhez hozzávesszük az erdőket és szőlőket, akkor 350.077,67 pengőt kapunk. Tehát a Kollégium gazdasági életének gerincét jelentő Közpénztár bevételének 72%-a a birtokok gazdálkodásából származott.⁵⁵ A múlt század derekán kialakult gazdálkodási kép teljesen megváltozott. Míg 1849-től 1919-ig a profil a „tőke” kamatoztatása, addig a jelen helyzetben a fő jövedelmet a nagybirtok gazdálkodása jelentette. Az iskola fenntartásában mégsem volt elegendő a saját jövedelem. Az egyházkerület és a Pataki Diákok Országos Szövetsége mellett a legjelentősebb az állami támogatás összege volt. A gazdasági fellendülés nagy jelei az „újabb építkezések” voltak, a kórház és az ún. Humán-internátus falainak felhúzása. Mindkettőre jelentős állami támogatás érkezett, de számottevő volt a saját erőből előteremtett összeg is. A Humán-internátus építéséhez a kormányzat 134.327,58, a Kollégium pedig 17.512,05 pengővel járult hozzá.⁵⁶

Az 1938-as győri program⁵⁷ már a későbbi háborús gazdasági válság előszelét jelentette. A GV elnöke 1940-ben így reagált az eseményekre: „A német-francia-angol háború hullámai gazdaságilag érezhetők a főiskola életében.”⁵⁸ Ez kezdetben még csak enyhén volt tetten érhető. A Kollégium alkalmazottai, tanárai közül sokat behívtak, helyettesítésük gondot jelentett. A lovakat, fogatokat a honvédség alakulatai igénybe vették. Megindult a mezőgazdasági munkabérek emelkedése. De ahogy közeledett a háború, oly mértékben erősödtek a Kollégiumban a gazdasági válság jelei. Ezek egyike az ún. „beruházási hozzájárulás” volt. Ennek összege 1939-ben 133.024,62 pengőre rúgott. Ennek fizetése miatt több mint ötezer pengővel megrövidült a diákjótétemény. Az 1940. évi IV. tc.-ben előírt „új földbirtok törvény” értelmében a Kollégium köteles volt az államnak 960 holdat átengedni, ez az összirtok 1/5 részét tette ki. A légmentes beruházások pedig közel 400.000 pengőt igényeltek. Mindezek következtében törvényszerű volt az újabb szankciók sorozata. Ezek sajnos elsősorban ismét az ifjúságot érintették: fel emelték a díjakat. A Tápióvizet 240-ről 280, majd 340 pengőre, a Humán-internátusi díj 600-ról 650-re, az Angolé 100 pengővel emelkedett, s az iskolai díjakban az „épületfenntartás” külön 10 pengővel.⁵⁹ A GV vezetői a légmentes beruházások kötelezettségei és a földbirtok törvény iskolára nézve igen nagy terhei alól sikerrel fordultak magasabb politikai körökhöz segítségért. A GV jól érzékelte a még akkor „esetleges” újabb világháború veszélyét. Ennek már említett előjelei, valamint a múlt tanulságai (az első világháború) arra sarkallta őket, hogy újabb intézkedéseket tegyenek a vagyon megmentésére. Első teendőként 1940-ben 50.500 pengőért három házat vásároltak. Az indoklásból kitűnik, hogy ez „a háborús veszéllyel kapcsolatban bekövetkező pénzromlásból tartva különböző tőkéknek a konzerválása” miatt történt. A második fontos lépés az újabb építkezések megindítása. De ezek mozgatója már nem a gazdasági prosperáció, sem a sürgető kényszer, hanem a tőkementés volt. A következő munkálatokat végeztették el: a jégpálya melegedő építése: 6.000 P, kocsis ház: 11.000 P, Bálványoson kút, stb. építése: 2.200 P, Györgyartlón takarmánysiló építése: 3.500 P, Pekerden istálló-toldás: 3.000 P, az Angol-internátus északi részének építése: 45.000 P, a gimnázium keleti szárnyának építése: 175.000 P. Az összköltségek 245.000 pengőt tettek ki, amelyből az iskola 50%-ot vállalt magára.⁶⁰

E „holt tőke” befektetés a háborús infláció után mutatta meg igazán áldásos hatását. A Kollégium második világháború alatti és az államosításig terjedő időszaka gazdasági helyzetének bemutatása azonban már egy másik tanulmány feladata.

1 Tudomány és társadalom

Jegyzetek

¹ Hörcsik Richárd: *A Sárospataki Református Kollégium gazdaságtörténete (1800-1919)*, Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár, Sárospatak, 1996, 9-10.o.

² *Kutatásaim eredményeit és tanulságait magam is nagy haszonnal alkalmazhattam az 1990-ben újraindult Sárospataki Református Kollégium titkáráként, s egyben a Kollégium Gazdasági Választmánya elnökeként; nemkülönben 1994-97 között, a Sárospataki Református Kollégium Alapítvány kuratóriumának tagjaként.*

³ Vö.: Hörcsik Richárd: i.m., továbbá: uő: *A protestáns kollégiumok gazdaságtörténeti értékű iratai = Levéltári Szemle*, 1982; *A pápai és a sárospataki kollégiumtörténeti monográfiák tanulságai. Előadás a Doktorok Kollégiumán, Debrecenben*, 1983 (kézirat); *Fejezetek a sárospataki református főiskola gazdaságtörténetéből (1850-1860)*, in: *Neveléstörténeti füzetek* 1. szám, 1984.

A Kollégium 1919-1945 közötti történetéről átfogóan lásd: Barcza József: A Kollégium története 1919 után, in: *A Sárospataki Református Kollégium története, Református Sajtóosztály*, 1981; *Szentimrei Mihály: A Sárospataki Református Kollégium 20. századi virágzása, felszámolása és újraindulása = Széphalom* 7. *A Kazinczy Ferenc Társaság évkönyve*, 1995.

⁴ *A Gazdasági Választmányt a gazdasági modellváltás szervezésére és végrehajtására 1850-ben hozták létre, s ettől kezdve egészen az 1952-es államosításig meghatározó szerepet játszott a kollégium irányításában. Vö.: Hörcsik Richárd: A Sárospataki Református Kollégium gazdaságtörténete (1800-1919)*, i.m. 118.sk.o.

⁵ *iskolai étkezde (ma: Mudrány étterem)*

⁶ *A Gazdasági Választmány jegyzőkönyve (a továbbiakban: Gvjkv.), Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményeinek Levéltára (a továbbiakban: SRKLT.) 1919-20. év 178.o., 1920. június 16-ai ülés, 18. pont*

⁷ *Gvjkv. 1918-19. év 317.o., 1919. július 25-ei ülés, 10. pont*

⁸ *Trócsányi József (1881-1958) 1907-től a sárospataki jogakadémia professzora, annak megszűnése után 1923-tól 1944-ig a teológián jogtanár. A GV elnökeként a Kollégium életének meghatározó személyisége. Életéről lásd: Pataki tanáraink (1931-1952), szerkesztette: Benke György – Pólos László – Szabó Csaba, Sárospatak, 2005, 159-161.o.*

⁹ *Sárospataki Református Lapok*, 1922. 7. szám, február 12., 27.o.

¹⁰ *Uo.*

¹¹ *Gvjkv. 1918-19. év 241.o., 1919. február 27-ei ülés*

¹² *Gvjkv. 1919-20. év 117.o., 1919. szeptember 8-ai ülés, 12. pont*

¹³ *Sárospataki Református Lapok*, 1922. 7. szám, február 12., 28.o., továbbá vö: *Gvjkv. 1919-20. év, 159-166.o., 1920. január 8-ai ülés 14. pontjához írott melléklet „Tervezet” címmel.*

¹⁴ *Gvjkv. uo.*

¹⁵ *Uo. 18. pont*

¹⁶ *Gvjkv. 1920-21. év, 226.o., 1920. szeptember 17-ei ülés, 8. pont melléklete*

¹⁷ *Értesítő a Sárospataki Református Főiskola 1926/27. tanévről (a továbbiakban: Értesítő), Sárospatak, 1927, 23-27.o.*

¹⁸ *Vö: A Tanácsköztársaság és a pataki Kollégium. Buza László emlékei 1919-ről (közveteszi és az utószót írta: Bolvári-Takács Gábor) = Zempléni Múzsza*, 2005. 3. szám, 79-84.o.

¹⁹ *Értesítő*, 1922/23. év

²⁰ Vay József és felesége, Mocsáry Erzsébet 1809-ben 5000 váltóforinttal létrehozott alapítványa a Kollégium javára. Vö: Zoványi Jenő: Magyarországi protestáns egyháztörténeti lexikon, 3. javított és bővített kiadás, szerkesztette: Ladányi Sándor, Református Sajtóosztály, 1977, 682.o. Lásd még: Gulyás József: A Vay-Mocsáry alap története = Sárospataki Ifjúsági Közlöny. LIII. évf. 1938. 5-6. szám, 74-75.o.

²¹ Értesítő, 1922/23. év

²² Uo. Vö: A Sárospataki Ref. Főiskola vagyonmérlege az 1923-24. évről, 3.o.

²³ A magyar gazdaság akkori általános helyzetéről lásd: Berend T. Iván – Szuhay Miklós: A tőkés gazdaság története Magyarországon 1848-1944, Kossuth Könyvkiadó – Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1978³, 197-223.o.; Romsics Ignác: Magyarország története a XX. században, Osiris Kiadó, 2000², 152.sk.k.o.

²⁴ A Sárospataki Ref. Főiskola vagyonmérlege az 1923-24. évről (SRKlt.)

²⁵ Uo.

²⁶ Uo.

²⁷ A Sárospataki Ref. Főiskola vagyonmérlege az 1925-26. évről

²⁸ A Sárospataki Ref. Főiskola vagyonmérlege az 1924-25. évről

²⁹ A Sárospataki Ref. Főiskola 1925/26. évi zárószámadása és vagyonmérlege, 11.o.

³⁰ Uo. 3.o.

³¹ Értesítő, 1926/27. év

³² Uo.

³³ Értesítő, 1927/28. év

³⁴ Uo.

³⁵ Értesítő, 1926/27. év, 24.o.

³⁶ Uo.

³⁷ Értesítő, 1927/28. év

³⁸ A Kollégium és a kormányzat kapcsolatairól és ennek közvetlen eredményeiről átfogó történeti áttekintést nyújt: Maller Sándor: Gróf Klebelsberg Kunó és a Sárospataki Református Főiskola, Sárospatak, 1998; Kézi Erzsébet: Egy megvalósult klebelsbergi koncepció, Eötvös József Könyvkiadó, 2004.

³⁹ Értesítő, 1928/29. év, 29.o.

⁴⁰ Uo.

⁴¹ Értesítő, 1929/30. év

⁴² Értesítő, 1930/31. év

⁴³ Vö: Ködöböcz József: Tanítóképzés Sárospatakon, Tankönyvkiadó, 1986, 210.sk.k.o.; Kézi Erzsébet: A Sárospataki Tanítóképző Intézet egyházi irányítás alá kerülésének előkészítése az 1920-as években = Sárospataki Pedagógiai Füzetek, 20. szám, 2001, 25-39.o.; uő: A sárospataki tanítóképző egyházi visszavétele 1929-ben = Sárospataki Pedagógiai Füzetek, 19. szám, 2000, 87-90.o.

⁴⁴ Vö: Emléklapok 1928. október 6-ról, összeállította: Novák Sándor, kiadja a Pataki Diákok Országos Szövetsége, Sárospatak, 1928. Lásd még: Bolvári-Takács Gábor: Módszertani szempontok a pataki öregdiák-mozgalom történetének kutatásához, in: Comenius és a hazai művelődés, Bibliotheca Comeniana IX., Sárospatak, 2002, 199-205.o.

⁴⁵ Az ünnepségekről részletesen lásd: Maller Sándor: i.m.

⁴⁶ Az 1831-es kolerajárvány miatt elhalasztott, majd az 1848/49-es szabadságharc leverése miatt évekig meg nem tarthatott 400. éves alapítási évfordulós ünnepségeket a Kollégium az 1860 májusában visszakapott önkormányzati jogok első megnyilvánulásaként, egyben demonstrációs céllal rendezte meg.

1 tudomány és társadalom

⁴⁷ Értésítő, 1931/32. év, 57.o.

⁴⁸ Uo. 57-59.o.

⁴⁹ Az adatokat a Tiszáninneni Református Egyházkerület Közgyűléseinek és Tanácsuléseinek 1932-36. közötti kötetei tartalmazzák. (SRKLT.)

⁵⁰ Értésítő, 1931/32. év

⁵¹ Uo.

⁵² Értésítő, 1932/33. év, 45-46.o.

⁵³ Értésítő, 1937/38. év, 31.o.

⁵⁴ Uo.

⁵⁵ A Tiszáninneni Református Egyházkerület Tanácsának nyomtatott jegyzőkönyve, Miskolc, 1938. okt. 10-én, 76.o.

⁵⁶ Értésítő, 1938/39. év

⁵⁷ 1938. március 5-én Darányi Kálmán miniszterelnök a Nemzeti Egység Pártja győri politikai gyűlésén jelentette be az egymilliárdos fegyverkezési programot, amelyet az országgyűlés április 30-án megszavazott.

⁵⁸ Értésítő, 1939/40. év, 28-30.o.

⁵⁹ Uo. 28-40.o.

⁶⁰ Uo.

Benke György

Párhuzamos valóság

Nyíró József regénye és
Szilvássy Pál naplója

Nyíró József (1889-1953) utolsó regényét, az *Ime, az embereket* emigrációban írta, és 1951-ben Madridban jelentette meg. (Magyarul a Kairosz Kiadó adta ki 1991-ben és 1999-ben.) A regény a háború vége felé Nyugatra sodródott emberek, magyarok, elsősorban a kormány és a parlament tagjai menekülését beszéli el, saját élményei alapján, valóságos személyek szerepeltetésével és események leírásával, 1945-ben, és az utána következő néhány évben. Nagyon sok magyar jutott el Bajorországig, és az amerikaiak által megszállt és ellenőrzött országrészben telepedett le, élve a menekültek bizonytalan és nyomorúságos, de sorsuk, Európa és a világ jobbra fordulásában reménykedő életét. Ennek a dokumentuma ez a regény. Nem Nyíró József volt az egyetlen magyar, illetve erdélyi író, akit ide vetett a háború vihara. Wass Albert (1908-1998) is itt töltötte emigrációjának első éveit. Verseiben többször is emlékszik erre, és majdnem szóról-szóra vissza-visszatér a versekben ez a néhány sor, amelyet *Bajor erdőkben* címen önálló versként is megjelentetett:

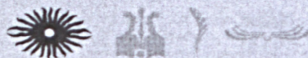
*Bajor erdőkön vándorok kelnek át.
Hátukon néma bánat-batyu.
Sóhajuk is hangtalan, égre száll,
Apró fehér felhőkendőkke gyűlve,
Sodrónak jó szél szárnyán hazafelé.*

Anyai nagyapám, Szilvássy Pál, a Borsod megyei Hejőpapiban élt gazdálkodó, országgyűlési képviselő is az ún. parlamenti vonattal indult el Sopronból és jutott el Bajorországba, együtt Nyíró Józsefekkel. Menekülésükről, hányatott emigráns életükről nem bőbeszédű, de részletes naplót írt. Ez a napló kéziratban hazajutott, és a családi levéltárunkban található.

Nagyapám, feleségével együtt, főszereplője lett Nyíró József regényének. Hejő Palinak nevezi őt a szerző, nagymamám saját, Anna néven szerepel. Érdekes együtt olvasni a naplót és a regényt: az események sorrendje többnyire ugyanaz, a regényben szereplők nevei a naplóban is megtalálhatók, sőt a naplóban nemcsak hogy sok utalás van Nyíró Józsefre, de a regény készüléséről is feljegyzést találunk benne.

A magyar menekültek 1945 áprilisában érkeztek a bajorországi Wollabergbe, ahol az iskolában szállásolták el őket. E napról ez a naplóbejegyzés olvasható: „Április 16. Hétfő. Du. Jandelsbrunn állomásra értünk, és 17-én a Wollaberg-i iskolába lettünk irányítva. Név szerint a következők: Nyíró József és neje, Sigmond János és neje, Szilvássy Pál és neje, Vámos János és fia, Géza, dr. Polonkay Tivadar, Szigethy Béla és neje és Zoltán fia, dr. Mihályi Zoltán és neje és Erika lánya, dr. Tóth Erika, Lövész (?) Nándorné.”

Július 5-én Nyíró készülő regényéről ez a bejegyzés olvasható a naplóban: „Du. majdnem az egész társaság kiment áfonyát szedni. Nyíróval vagyunk idehaza, amikor a naplót írom, az asztal másik végén írja legújabb regényét, amelynek tárgya a menekülés, és a főszereplői mi vagyunk. A címe még nincs végleg megállapítva, de valószínűleg A végzet útján lesz.” 1945.

1 tudomány és társadalom

szeptember 29-én pedig ezt a naplóbejegyzést olvashatjuk: „*Du. fát vágtam és azután leírtam a Nyíró most készülő regényéből a soproni bombázásra (a vasúton) vonatkozó részt.*” Ugyanakkor Nyíró regényében is olvasható a naplóra utalás: „*Ketten is írnak naplót. Tudatosan és gondosan vigyáznak rá, hogy ha mégis kézbe kerülne majd a napló, a javukat szolgálja.*” (182. o.) Többször is emlegeti a napló Nyírót. Egyszer pl. azt jegyzi fel, hogy öngyilkos lett egy nő, aki velük együtt volt elszállásolva az iskolában. Búcsúlevelében olyan olvasható az íróról, ami az irodalomtörténetekbe nem szokott bekerülni: „*A nyitott levélben az van, hogy az állandó bántalmak, a védelem hiánya és a Nyíró durvasága miatt követte el az öngyilkosságot.*” Nyíró könnyen összeveszett társaival, sőt később emberkerülővé is lett, de nagyapámékkal végig baráti kapcsolatba maradt. Wass Albertet is említi a napló, amikor arról ír, hogy 1947. október 6-án, az aradi vértanúk ünnepén felolvasást tartottak Nyíró József, Wass Albert és Flórián erdélyi írók és költők.

Az alábbiakban összevetem a regényt és a naplót. Együtt olvasva a kettőt annyira hasonló sorrendben következnek ugyanazok az események, s fordulnak elő ugyanazok a nevek, hogy világosan érződik: mindketten azon melegében írták le a velük történeteket. Íme, az egykorú valóság – párhuzamosan elbeszélve.

Szilvássy Pál naplója

Riadó csaknem minden nap volt, de én mindig kimentem a városból Fertőrákos felé a szőlőkbe vagy az erdőbe. Már ebben az időben a lakosság is nagy tömegekben vonult ki a városból, ha a sziréna megszólalt. (1944. márc. 4)

1945. márc. 28-án de. a soproni átlomáson a vonatba berakodtunk, de aznap nem indultunk. A vonat túl volt zsúfolva, csak szűk ülőhely jutott, fekvésről szó sem lehetett... A vonat nagyon hosszú volt, a képviselőházi csoporton kívül a pénzügyminisztérium és az iparügyi minisztérium egy csoportja, és végül még a nyilasoknak is volt egy kis csoportja.

Este ½ 8 órakor felzúgtak a szirénák és a bombázók oly gyorsan megjelentek, hogy már menekülni sem lehetett, a vonatban hasaltunk, körülöttünk mindenütt hullottak a bombák, de Isten különös kegyelme folytán a vonatot találat nem érte. Az előttünk és utánunk lévő kocsikat szilánkok érték, de embert nem talált. (1945. márc. 28)

Nyíró József regénye

Folytonosan rajtunk a riadó... A város lakossága különben megkezdte rendes napi kivándorlását az erdőbe a bombázások elől. Nők, anyák sietve vonszolják kicsinyeiket, mások hátizsákok, meleg takarók alatt gömnyednek. A félelem bomlott processziója. Egész lényünk figyel, hogy melyik pillanatban üvölt fel a sziréna. (5-6. o.)

Mégis megyünk. Az utolsó pillanatban sikerült néhány kocsit csatoltatni a pénzügy- és iparügyi minisztérium közös vonatához...

Most már csak ülőhelyről kell gondoskodnunk. Az erre a célra kiküldött bizottság – mint hallom – lefoglalta magának az egyetlen másodosztályú kocsit. Anyáknak, gyermekeknek, agognak jók ezek a rozoga, piszkos, kiselejtezett kínzóketrecek is. Kimerülten hanyatlunk a kemény padokra, és túlzásúfoltan szorongunk a piszokban.

Március huszonhetedike és fél nyolc. A város már az éjszakai nyugalomra készülődik.

Ekkor hirtelen felüvöltenek a szirénák: Nagyriadó!... Nagyriadó! – Felrettenünk és pillanatra magunk elé meredünk. Hová fussunk? Merre meneküljünk? – A pokrócot és kis pénzünket magamhoz kapom, és az asszonyokkal kiugrunk a vonatból...

Reggel elindultunk a soproni állomásról. Fájó szívvel, nagyon szomorúan haladtunk át a magyar határon. Neudörfnél légiriadó lett, a közelben lévő óvóhelyre mentünk egy domb alá, és egész nap az állomáson vesztegeltünk. Este megindultunk Bécsújhely felé. Azon átmenve egy darabig egy falu mellett álltunk, aztán elindultunk Bécs felé, de mi azt nem tudtuk, hogy mi arra megyünk, más irányt gondoltunk (1945. márc. 29).

Dacára, hogy olyan menetlevelünk volt, amely még a katonai vonatot is megelőzi, mégsem tudtunk továbbmenni. Sőt a mozdonyukat is elvitték, egész nap itt vagyunk, a helyzet reménytelen. (Ápr. 2.)

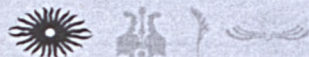
Riadó, ágyúbelövések, a vasútvonalat keresik, este a belövések közelebb hullanak, a lövedékek süvöltése hallatszik, éjjel fegyver-ropogás az erdőkből. Ez rettenetes éjszaka volt. (Ápr. 4.)

Durva, erős robbanások siketítenek meg. Testünk megrándul, mint az eltiport féregé, és a belső zavarból nehezen villan felénk a futó öröm: „Nem minket talált! Nem minket talált!” (12-13. o.)

Lassan virrad, világosodik. – A vonat megelevenedik. Végre sikerült mozdonyvezetőt és fűtőt kapni. A mozdony életre kap. Fűtőget, szuszog, tolat... Végre reggel hét órakor lassan, túlterhelten megindul. Felsőhajtunk: Megyünk! – Ki tudja, merre, milyen sors elébe? Átvergődünk a Déli pályaudvar romjain halomra hányt zűrzavara közt. Óvatosan, lépésben. A megpróbált város lassan elmarad mögöttünk. Elindulunk a hazátlanság útján. Nehéz érzések és gondolatok kínoznak. Magunk elé meredünk. Valaki megszólal: – Ez a határ! A fejek mélyebbre esnek. Kezdődik bennünk a belső halál... (17. o.)

A türelmetlenség folyton nő. A mozdonyuk is eltűnik. – Az osztrákok szöktették el! – beszélük. Át akarnak játszani az oroszok kezébe. Nem is fognak mozdonyt adni! Ezeknek nemkell Hitler, se Németország! – A vezetőség telefonál Bécsbe, táviratokat fogalmaz, de végül kiderül, hogy pár napig maradnunk kell. Erre kiállunk az út szélére híreket lesni, száját tátani. (23. o.)

Éjfélkor elindulunk, de mindenki legyen készen a kocsni azonnali elhagyására is! – Miért? Mi történt? Beszélj!... Éles ágyúlövés. A szívek a torkokba ugrálnak. – Az oroszok már a szomszéd községben vannak. Most lövik be magukat! – Kuvikbeszéd! – Az izgalom egyikről a másikra ragad. A kézi batyuk gyorsan készülnek. Mindenünket itt kell hagynunk. Azt a keveset is, amit országokon át magunkkal cipeltünk. – Mindegy. Az élet a fontos! – Nehezen telnek a percek. Semmi kiút, lehetőség. Mardos a bizonytalanság. Mi lesz, ha gyalog kell nekivágnunk az ismeretlennek? Öregek, asszonyok, gyermekek nem bírják. Ott hullanak el az útszélen. Ijedt, fehér szempárok tévelyegnek a sötétben. Mohón lessük, hogy valaki valami biztatót mondjon. – Két perc múlva tizenkető – szól egy túlvilági hang. – Indulnunk kellene! – Mivel? Hiszen mozdonyunk sincs! – Senki se szól, mintha szemfedővel volnánk leterítve, de az agyak küszködnek szakadatlan. (25-26. o.)

1 tudomány és társadalom

Április 16. Hétfő. De. Jandelsbrunn álmomásra értünk és 17-én a Wollaberg-i iskolába lettünk irányítva...

20 napig utaztunk, amely idő alatt lefeledni nem tudtunk, csak ülvé szunyókáltunk. A riadók és repülőtámadások miatt állandó rettegésben voltunk.

Az iskolában lévő szállásunkon szalmát kaptunk fekvőhelyül, és nagyon örültünk, hogy végre kényelmesen kinyújtózkodva alhatunk. A gépek állandóan zúgnak felettünk, de abban a reményben voltunk, hogy ilyen kis falut nem fognak bombázn.

Öreg este van, mikor megérkezünk új otthonunkba, az iskolába... Kiválogatjuk fekvőhelyeinket a földön, és csak a poros szalma zizeg, ahogy megvetjük álmovackainkat. A lámpa fényét porcsíkok szomorítják, és szürke, ványadt arcokkal köhögünk, fulladozunk a nehéz szagban. Nem hogy ágy, egyetlen bolhapiszkos szalmazsák se jutott a számunkra, csak ez az odalökött baromalom, amit nem lehet rendben tartani. Átszúr a pokrócon, és megtelik vele a hajunk. Még szerencse, hogy nem a szájunkkal kell elrendeznünk. Kofferekkel próbáljuk elkeríteni, hogy ne vándoroljon el alólunk. Pár nap alatt összetörik alattunk, és nem győzzük kiprűszkölni majd a szűrős kalászdarabkákat. Rogyunk össze a kimerültségtől, de egyetlen szék se akad. Két iskolapaddal oldjuk meg a kérdést, és lejtős lapján ferdén ülünk, mint a latrinán, egy kidobott kocsmaasztal mellett.

– Tizenheten szorongunk a teremben, nők, férfiak vegyesen. – Ágyba! – kezdem meg a parancsnoklást. Szó nélkül engedelmeskedik mindenki. Úgy fekszünk, mint egymás mellé osztott hullák, fejünk alá gyűrt kabátokon, három ország porával a takarónkon, elhasznált, vastag levegőben, cigány természetességgel, majdnem az ösztön határán; de boldogok vagyunk, húsz napi hihetetlen kínlódás után végre kiköthetünk, és nem kell irigykednünk a halottakat, hogy ők kinyújtózhatnak. (56-57. o.)

Ápr. 26. Csütörtök. A lövések mindig közelebb hallatszanak, a szomszédos erdőket is lövik, és du. 5 órakor az amerikaiak bevonultak a községbe, megszállás alá kerültünk.

Már de. kitűzték a fehér zászlókat a toronyra és a házakra, így a községet nem lőtték... A megszálló csapatokat a lakosság kendő lobogtatással, barátságosan fogadta, italokat és tojást vittek nekik a páncélkocsikra.

Délután a házakon megjelennek a fehér zászlók, hevenyében összekapkodott lepedőkből. Van, aki a kéménybe tűzte, hogy jobban kiáltson. A torony ablakaiban szintén ott csattognak már. Hatóságilag is elrendelték a kitűzésüket...

– Jönnék! – adják tovább szájról szájra. Délután öt óra. A grundí erdő alatt megjelennek az első páncélosok Waldkirchen felől, sűrű lövések közt. Hosszú sorokban kúsznak a mezei úton a falu felé, és teleszórják az erdőt golyókkal. Alacsonyan szálló vadászgép vigyáz rájuk, és köröket írva kémleli a környéket...

A terecskén a lakosság fehér kendőcskéket vagy kezét lobogtatva áll a feloldott szorongás és bizonytalanság furcsa örömeivel az arcán. Rájuk nézve vége a háborúnak. E pillanatban csak ez a fontos, és ezt élék ki. Az öröm, fájdalom, félelem és

Tudomány és társadalom

A megszálló csapat közt volt 6 magyar származású is. Először Dara Pistával találkoztunk, a revolveremet Vámos-sal együtt neki adtam át. Szülei Buda-pestről vándoroltak ki, ő Ohio államba való, elég jól beszél magyarul. A többi magyar származású nevei: Menyhárt István, Gaál József, Orbán Mihály, Márkonyi Lajos, Lovász Bálint. A 6 közül kettő jól beszél magyarul, kettő csak töri a magyar nyelvet, kettő pedig csak azt tud magyarul, hogy az apjuk, anyjuk magyar volt. Sajnos már az első generáció is így néz ki Amerikában. (Ápr. 26.)

Ápr. 28. Szombat. Jandelsbrunnba is bevonultak. A szemben lévő Heidenlag községet Wollabertől ágyúzták és felgyújtották, nem tudjuk miért. Du. bejött a szobánkba egy ittas katona. Erikát kihívta és erőszakoskodni kezdett vele. Késsel támadt rá, erre Erika bemene-kült a szobába. A katona utána jött és mindnyájunkat késsel fenyegetett. Be-jött két bajtársa és eltávolították.

Május 2. Szerda. ... Lövészyné délben sem ébredt fel, a mellette talált levélből és végrendeletből az lett megállapítva, hogy megmérgezte magát. Mozdulatlanul fekszik, tehetetlenül nézzük. Orvos nincs, nem tudunk rajta segíteni. A nyitott levélben az van, hogy az állandó bántalmak, a védelem hiánya és a Nyirő durvasága miatt követte el az öngyilkosságot. – Este amerikai egészségügyi katonák jöttek, egy Haraldson nevű norvég származású történelem tanár mindent elkövetett, hogy életre hozza, de nem sikerült, így hajnalban

belenyugvás különös keveréke most a lelkük. Ke-zük fáradhatatlan a kendőrázásban. A nők tojást hoztak a katonáknak. – Miért tojást?... (71. o.)

Az amerikaiak keveset törődtek velünk. Főlényesen, inkább lenézően bánnak velünk, pedig igyekszünk megjavítani a viszonyunkat. Néhány katonával megismerkedünk... A helyzet megenyhül, és néhány katona elárulja, hogy ő magyar. Lelkesen fel is írjuk a nevüket. Menyhárt István, Gál József, Orbán és Dara Pista. Ketten már alig tudnak magyarul, de azért magyarok, és szeret-nék látni a hazát. (73-74. o.)

Mi az már megint? – Kivágódik az ajtó, és egy fiatal leány sikolt be rajta. Nyomában részeg katona felemelt bajonettel. Ok nélkül belém köt, mikor felállok a székről. Rám emelt fegyvere alig arasznyira mellemről. Érthetetlen szavakat fröcsköl az arcomba. Szándéka világos. Meg akar ölni... És ekkor az alig néhány méterre fekvő cin-teremből, a temetőből karének zendül fel. Fekete, bús gyászének. Valakit temetnek. Összerázködünk, és mindkettőnk szeme kialszik. A katona szó nélkül távozik a közben odaérkező társaival. (75-76. o.)

Miért alszik őnagysága? ... Különben hadd alud-jék! Más se ügyelt rá... – A mérnök költögetni kezdi az alvó nőt, aki rokona, és hallom, amint mondja: „Altatót vett be!” A mérnök ijedten felki-ált, és egy levelet tart a kezében az alvó nő fe-lett: – Öngyilkos lett! – Már harmadszor! – rémül meg a felesége. A nők szája kihül. – Még csak ez hiányzott! – gondolok a körülményekre. – Lé-legzik, és ver még a szíve! – bizakodik a mérnök. Hirtelen két pártra szakadunk, és azon vitatko-zunk, hogy életben marad-e az öngyilkos, vagy meghal?... Öreg este van, amikor négy amerikai szanitéc becsörtet a szobába. Egyikük azonnal a beteghez siet. – Orvos? Nem. Történelem-ze-

1 tudomány és társadalom

bevitték autón a freyungi kórházba. A katonák jószívű tevékenysége dicséretet érdemel.

Május 16. Szerda. A Heidenslagban lakó Stoll János pénzügyi tisztviselő azt hozta hírül, hogy Lövészyné a freyungi kórházban még máj. 6-án meghalt. Nem tért eszméletre, úgy halt meg.

Május 1. Kedd. Zimankós, csúnya téli idő, a hó egész nap esik. Hó borítja az egész tájat. (Máj. 2.). Tovább havazik. (Máj. 3.) Újra hó esik, csúnya idő van, állandóan bent kell lenni. (Máj. 4.).

Május 3. Csütörtök... Du. megjelent két katonatiszt, kikérdezték Nyirőt, hogy van-e köztünk kormánytag, vagy olyan valaki, aki a politikában vezető szerepet vitt. Nyirő közölte, hogy nin-

netanár Észak-Dakotából. Az orvos nem jöhetett, de utasításokat adott. A fiatalember lelkiismeretesen minden utasítást kipróbál. Öten is rázzák, élesztgetik az életuntát, aki emyedten hull vissza a szalmára. Mi nézzük, és isszuk a valódi feketekávéét, amit már nem lehetett a betegbe beleeröltetni.

Mr. Haroldson lélekszakadva autózik vissza a lazarettbe, hogy újabb utasításokat kérjen. Társai itt maradnak. A kövér, köpcös főszakács, bizonyos Mr. Teaque, aki civilben gépész, rágógumival kínál. Később csokoládéra térünk át. – Egyelőre semmi fontos, csak átszellemült érzés, amivel esszük a csokoládét. – Fél éjszakát kínlódnunk végig, hogy életre hozzák a haldoklót, de végül mégis be kell szállítaniuk a freyungi kórházba. ... Két hét múlva tudtuk meg véletlenül, hogy öngyilkos társunk meghalt. El is temették. (78-81. o.)

Május elseje viharral köszöntött be. A hegyekről ránk omlottak a felhők nedvesen gomolyogva, mindent rohasztva. Az ég állandóan sír, és hideg köszöntött be. Fagyos szelek süvítenek végig a völgyön, és nyögnek az erdők csapásaik alatt. A fák fáznak, a fű meggömbül, a mezők eláztak, a madarak borzasan kapaszkodnak a táncoló ágakba. – A szobában a tűz mellett is fázunk, és kedvetlenül bámulunk ki az ablakon a szürke tankokra, amelyek lassan süllyedeznek a felázott földbe... A kémény állandóan füttyül, a bádogtető zörögve táncol fölötünk. Kedvetlen, kietlen, sötét a világ. – Később hó kezd hullani. Súlyos, nedves hó. Bolondul kavarog és megüli a földet... Agyunk is megködösödött a nyomasztó időben, és nehéz nyakkal ülünk, mereven mozgunk. Sárgára szűkültek szemünk, és a szó fakó a szánkban. Poshadunk, vénülünk, kihülünk, ázunk. Nyomorult férgeknek érezzük magunkat, kedvetlenek vagyunk, bűnösök és nyomorultak. – Az ágyak is feltűrtak, a szalma bűzlik, a szoba rendetlen, szanaszét minden. (77. o.)

Amerikai gépkocsi kanyarodik az ajtó elé. Izgatottan nézzük. Semmi jót sem jelentenek az ilyen látogatások. A csoport vezetőjét kéri. Kellemetlen, de megyek. A tiszték ridegek, kimértek, hivatalosak. – Önök a magyar parlament tagjai? – Ahá!

1 tudomány és társadalom

csen. Közölték vele, hogy a törvényhozók házi őrizetbe vétetnek, a lakást elhagyni nem szabad. Neveinket özszeírták.

Május 8. Kedd. Rádióhír szerint a múlt éjjel 23 órakor aláírták a fegyverszüneti szerződést. Az itteni bajor nép Hitler ellenesen beszél. Velünk szemben zárkózottabbak lettek. Jönnek a menekülő német katonák, s azokat látják el. A sziléziai menekültek rossz szemmel néznek, és ellenünk hangolják a lakoságot. A megszállás első napjaiban kegyerünk sem volt, úgy koldulta össze a feleségem innen-onnan karajonként.

Június 29. Péntek. Péter Pál napja, odahaza az aratás kezdete. Vajon ki aratja az általunk vetett gabonánkat? Július 16. Hétfő. ... A rozs aratása megkezdődött. A bajor nép nagyon szorgalmas, a nők is kaszálnak, kapálnak és minden férfimunkát végeznek. Alig van család, ahonnan ne hiányozna férfi, vagy hősi halott vagy fogságban van. Sokan ismeretlen helyen is vannak...

Július 18. Szerda. A rozs aratása folyik. A kaszán nincsen csapófa, egy kaszás

Tudtam, hogy rákerül a sor! Irja fel a nevüket! – és jegyzőkönyvfélét tesz elém. – Kérem! – Van valaki önök közt, aki a kormánynak tagja volt, vagy fontosabb szerepe volt? – Nincs. Egyszerű, békés képviselők vagyunk. – Sovány, háborúette, magas férfi a tiszt. Ránk fűrkész. Visszafűrkészem, de semmi fenyegetőt nem látok benne... A tiszt kurtán-furcsán kiadja a parancsot: – További intézkedésig nem hagyhatják el lakásukat. (82. o.)

Május nyolcadikán éjjel huszonhárom órakor történt, amikor Dönitz vezértemaggy kénytelen volt aláírni a fegyverszüneti szerződést. Három nappal azelőtt a déli német hadsereg egymillió embere feltétel nélkül megadta magát. – Rendkívüli események sorozata zúdult ránk mindenfelől egy világ összeomlásának méreteivel és káprázatával. Jelentőségüket hirtelen fel se mérhetjük. Időnk sincs egyik hír hatásából felocsúdni, a másik zuhan ránk. Az összes német seregtettek felbomlottak, katonai ellenállásról többé szó sem lehet. A berlini Reichskanzlei mély bunkerében tragédiák játszódnak le. Egész sereg ismert vezető személyiség mérgezte meg magát, Hitlerrel az élükön, aki először megnősült, utána pedig holttestüket leöntötték – kivánsága szerint – benzinnel, és porait megsemmisítették. Nem tudom, hogy van a világ velem, de mi túl vagyunk azon a ponton, hogy mindez nagyobb hullámokat verjen bennünk... Mi lesz velünk? Nem velünk, nyomorult, földönfutókkal, néhány köhögős, öreg ronccsal, megszámlált idejű ráncos gyümölcsel, hanem az arasznyi magyar földcskével. Megmarad-e a legázolt kis vetés, a viharok közé zárt néhány szem magocska? (91. o.)

Az öreg Hejő a dombtetőn áll, és körülötte a nyár dús teljességében. A fű már kasza alá érett, duzzad benne az élet. Méhek, pillangók rajai, bogarak járnak a napsugár gyönyörűségében...

A szájam tátom, és mégse szólítom meg az öreg Palit, aki elmélyedve nézi, hogyan vágja három asszony a fűvet. Nem zavarom meg, mert tudom, mi megy végbe benne. Aranyból van még az árnék is körülötte. –

Meg is mozdul, és kiveszi a kaszát egyik asszony kezéből. Elsápad, szája száraz, és elszűkülő szemmel beharsantja a vasat a fűbe.

1 tudomány és társadalom

után 3 marokszedő van, akik bekötik és összerakják a kévéket, de nem keresztbe. Hanem kúpba rakják mint nálunk a kukoricaszárát.

Július 22. Vasárnap. ... Az aratással a bajorok szépen haladnak, dacára, hogy csak későn, a harmat felszáradása után fognak hozzá, délre ebédre hazamennek és este is felhagynak vele korán, mihelyt a harmat szállni kezd. A kaszás állandóan kaszál, a 3 segédszemélyzet felkötöti és összerakja a kévéket, 10 drb egy kúpba, olyan ritkán állítják össze, hogy a szél átjárja, és a tetejére egy kévét szétterítve tesznek, körülkerítve. kalásszal lefelé. A mai napon a rozs hordását is megkezdtek. A termést mind csűrbe rakják, a szénát is. A tarlót azonnal leszántják.

Május 27. Vasárnap... Naponta többször nagy robbanások hallatszanak Csehország felől...

Jún. 3. Vasárnap. Szép napos, meleg idő. Prédikált: Sigmond János. Az úrnapi körmenetet ma tartották meg.

Jún. 3. Vasárnap... Amerikai katonák jöttek fel, a tantermeket nézték, le akarják foglalni az újabban érkező katonák számára.

Június 22. Péntek. Borongós, hűvös idő. Fát gyűjtöttünk az erdőn. Du. nagy eső, ézengés és jég. Az amerikai katonák a sok jó új deszkából készült ágyakat az udvaron elégették.

Okt. 23. Kedd. ... Du. fát fűrészeltem és az addig behordott fát rendeztem. Jelenleg van egy jó köbméter.

Még az én testemen is átborzong a gyönyörűség. Mindjárt a sarkadba állok, Pali! – akarom mondani, de Hejőpapi ura hirtelen eldobja a kaszát, és lehorgasztott fővel elindul a szomszédos erdőcske felé.

Az asszonyok csodálkozva találgatják, hogy mi történhetett ezzel a magyar úrral.

Csak én tudom, hogy a vén Hejő sír, és nem akarja, hogy mások is lássák. – Hát menj csak, Pali, és birkózzál meg az angyaloddal. Az erdőben. Egyedül, mint a bölény a százados fákkal, amelyre valaha eleid vadásztak a Bükkben... (137-138. o.)

Csehország felől állandó robbanások hallatszanak, néha percenként ismétlődnek titokzatosan és erőszakosan. Vége a háborúnak, és mégis belerándul fonnyadt szívünk. Annyira kijutott a robbanásokból, bombázásokból, hogy még a sírból is ki fogunk szaladni, koporsóval a hátunkon, hogy óvóhelyet keressünk. Magyarázatot azonban hamar találunk a robbanásokra: – A német erdőővezetet robbantják, és a föld alatti hadiüzemeket! (104. o.)

Sigmond ráncos orrára ejtett pápaszemmel a holnapi prédikáción gondolkodik... (108. o.)

Ákos azzal a hírrel jön, hogy... százötven amerikai katona érkezik Jandelsbrunnba, és számukra foglalták le az iskolát. (105. o.)

Mi lesz a fával? Elő a köteleket, gyerünk! – Hová? – Gallyat gyűjteni. – Mint koldusok? – Mint koldusok. – Hatvan prima erdőm van otthon... – legalább megspórolod! – De mivel szállítjuk fel a szedett gallyat? – A hátunkon, azért kell a köté. – Legalább szamarunk volna! – Válasszunk egyet! – Induljunk már, fiúk! Kedvetlenül szedelődünk fel. Az eső szítál, köd rohadt a fák

Okt. 30. Kedd. ... Du. az erdőn voltunk fáért.

(1946) Jún. 28. Péntek. ... Estefelé Zolti és Mama fáért voltak az erdőn.

Júl. 16. Kedd. ... Mama gallyat is hozott kétszer is az erdőről.

Július 11. Szerda. Egész nap ködös, hűvös, borult idő, a hegy állandóan felhőbe van burkolva. Áfonyát voltunk szedni, 4 litert szedtünk ketten.

Július 25. Szerda. Szép, meleg idő egész nap, du. málnát szedtünk Annuskával, lett 7 lit.

(1946) Július 29. Hétfő. Estefelé az erdőn voltunk, Mama szedett ¼ liter áfonyát, én egy kupát tele gombával.

(1945) Szept. 20. Csüt. Du. az erdőn voltam Annuskával, fát, gombát és fekete bodzát hoztunk... Ajó Isten egész nyáron kiparancsolta a gyümölcsöt az erdőből. Először áfonya volt bőven, aztán sokáig bőven málna, kevés szeder is került, cca 81 liter áfonyát és málnát szedtünk Annuskával ketten. Itt különben alma, körte van, szilva is terem, de a bajorok nemigen adnak, csak egy kis hullott almát tudunk nehezen szerezni.

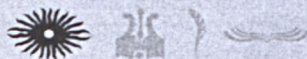
Okt. 29. Hétfő. ... Annuska az erdőn

közt. A levegő lehült... A hegyoldalon mindegyre ülepre esünk. Vizesen párolgunk, mintha mi is rothadnánk, hátgerincünkön lecsurog az esővíz, míg a reves, nyálkás gallyakat felmarkoljuk. Az is alig van. Mindenkinek kiütközik a természete a gallyszedésnél is. A tanár a derekát pihenteti, s olyan keservesen áll, mintha eltévedt volna az erdőben. A méltóságos úr minden talált gallynál előbb körülnéz, hogy nem látja-e valaki ilyen hozzá méltatlan munkában és környezetben. A papok zsoltárt morognak, mintha bünbánatot tartanának. Az erdőmérnök személyes ismerőse minden fa. Talán tegeződik is velük... Mikor aztán készek az ághalmok, összehurkoljuk a kötegeket, és egymás hátára segítjük. Az első lépéseket a szokatlan súly miatt hátrafelé tesszük, mint a jámi tanuló gyermek, de aztán térdünkhöz lógatott orral nekimeresztjük szemeinket a meredek hegynek. Mintha az ördög hátán másznánk... Odahaza azonban – miután kiderült, hogy életben maradtunk – már azon veszünk össze, hogy ki hozott nagyobb köteget az erdei szemétből. – Hát így élünk, édes Néném! (115-117. o.)

És most – Úristen! – itt van az első áfonya! – Régóta lessük, mikor kapja meg sötét, acélfényét, különös erdei ízét. Eddig a levelek alá rejtőzött hamvasan és érintetlenül. Most rámegyünk Járossal. Titokban, hogy a többi ne tudjon róla, és nekünk több jusson... (126. o.)

A megszokott reggeli kép. Ketten a gyorsfőzőt őrzik néma gyűlölettel egymás iránt. A korán kelők reggeliznek. A méltóságos asszony még alszik. Lábujjai közül mereven kiáll egy szalmaszál. Pali a nagy előrelátással eltett két-három üvegecske áfonyát vizsgálja: – Te, mama! Baj van ezekkel a befőttekkel! – Az Istenért! Mi a bajuk? – Egyik se akar romlani. Jól esik kacagni. (147. o.)

A hegyoldalon a fiatal tiszteletes mászik felfelé hajadonfővel, méssziről mosolyogva. A sapkájában hozza az első érett málnát... Csak itt lent, az erdőben bőven van. Most érik. Egy hét alatt vörösek lesznek a bokrok. (148. o.)

1 tudomány és társadalom

volt Máriával fáért. Estefelé galagonya bogyót szedni voltam.

Nov. 4. Vasárnap. ... Estefelé kimentünk sétálni, sóskát, kökényt és galagonya bogyót szedtünk.

Szept. 6. Csüt. ... A közeli hazaszállítási hírek nem felelnek meg a valóságnak. Minden nap más-más, egymással ellenkező hírek vannak.

Szept. 10. Hétfő. ... A potsdami határozat szerint a hazamenetel kötelező. Naponta 2000 ember megy vonaton haza.

Szept. 17. Hétfő. ... Újabb hírek szerint nincs szó közeli hazamenetelről, és csak az megy egyelőre, aki akar.

Szept. 22. Szombat. ... Az amerikai parancsnok kijelentése szerint 6 hét alatt a magyarok haza lesznek szállítva Bajorországból, tehát az elvitel minden nap várható.

Szept. 25. Kedd. ... Egy angol-magyar szövegű hirdetés szerint a magyarok hazaszállítása rövidesen megkezdődik, és a hazamenetel kötelező, mindenki 3 csomagot vihet magával.

Július 13. Péntek. ... Nyirő Passauban érdeklődött a családtagok után. Eredmény semmi, Zoltiról semmi hír... A vöröskereszt útján küldött levelekre már érkezett egy pár válasz, így mi is reméljük, hogy kapunk.

Szept. 16. Vasárnap. ... Az itt járt tábori lelkésznek is átadtam 2 db kereső levelet Zoltiról. Már nagyon sokat szétosztottam, de sajnos, eddig semmi hír. A hazaküldött vöröskeresztes lapokra sem jött semmi válasz. Már egészen őrfjító ez a bizonytalanság, nincsen kedvem semmihez.

Szept. 26. Szerda. Nyirő Passauban volt, nagy örömük van, megtudta, hogy a lányuk Grazban van, angol zónában.

Pár nap múlva látogatást teszek a Fisch-házban. Természetesen csak azoknál, akikkel nem vagyok haragban. Hejőéknél teljes az összhang. – Hiába beszélsz, mama – hallom –, mert eddig nyolcvanegy liter vadgyümölcsöt gyűjtöttünk! – Csak nyolcvanvanat! – Nyolcvanegyet!... Be se megyek, csak bekandikálok az ajtón: – Mi újság, Pál úr? – Gyere be! Ismét abbahagytuk a fagyűjtést! Valahányszor az a hír jön, hogy hazavisznek, abbahagyjuk a fagyűjtést. Ha a hír nem bizonyul valóznak, ismét megkezdjük.

Most azonban bizonyos, hogy hazavisznek! – bizonykodik Pali. – Megjött a rendelet. Szeptember 18-án kezdődik a szállítás. A járásparancsnok üzenete. Személyenként két-három koffert szabad vinni. Amennyit a család mozgatni képes. Így van szóról szóra a rendeletben. – De mi lesz egyéb holminkkal, amit a család nem képes mozgatni? – Azt itt hagyjuk a tömeg prédájául. – Nem azért cipeltem ezt a pár megmaradt holmit három országon keresztül, hogy prédának hagyjam itt! – Nem mindegy neked, hogy hol veszik el tőled?... Az itt hagyott holmit állítólag járasonként összegyűjtik és megőrzik. Majd később hazaszállítják. A menetvonal különben Salzburg-Linz-Hegyeshalom. Az utazás ideje három nap, plusz egy nap. (188-189. o.).

Egy nap aztán jött a hír, hogy magyar bizottság alakult Passauban a hányódó magyarok támogatására, és igyekszik összehozni a szétszakadt családtagokat. Eddig harmincezer címet, nevet gyűjtött össze. Millió körül van a Németországban levő magyarok száma, de mindenki azt hiszi, hogy a harmincezer közt vannak az övéi is. Az asszony erről bizonyosan meg van győződve. – Azonnal menjen, és nézze meg a névsort! – Passau ide negyven kilométer, és csak gyalog mehetnék. Egy nap nem lehet megjárni, szállást kapni pedig lehetetlen. Akit este tíz után a utcán találnak, letartóztatják az amerikaiak. Nem számít. Megyek.

– Autóbusz! Minden szerdán autóbusz megy Jandelsbrunnból Passaubá! – lelkesedik az asszony. Újra boldog. A következő pillanatban a tanítónőnek magyarázza kézzel-lábbal, hogy hová megyek, aki viszont magyarul nem tud egy szót se Mein Mann gehen!!! Passau. Gyermekek!!!

Passau! ... A szűk utcákon egymást érik az amerikai gépkocsik... Valaha itt könyörögtek, hogy a magyarok nyilaitól ments meg, Uram, minket. ... Miről is nevezetes a város?... Mindegy. A gyermekek! Hol is lehet a Hoch-strasse, a magyar komité? – A szoba tele emberekkel. Mindenütt magyar szó. Aggódó, bizakodó apák, anyák, gyermekek hajlanak az ívekbe... Nem merem a kisasszonytól elkérni az ívet. Hátha hiába!... Úristen, mennyi „Nagy”! Csak akit én keresek, az nincs. Hiába kezdem újra háromszor is. Nincs! Nincs és nincs! (121. skk. o.)

(1946) Május 15. Szerda. ... Du. itt járt egy magyarországi leány, Nyirőék vendége, B.pestről jött. Megkértük, hogy Paliékat keresse fel.

... a vonat zűrzavarából valaki utánam kiált: – Jóska bácsi! Visszafordulok. Egy fiatal lány rángatja ki magát a gőz, füst fátyolából. Rámeredek, és megkövülök. Hiszen ez Júlia, a miniatűrművész, kedvencünk Budapestről. – Te...te, gyermek! Hogy kerülsz ide? – Hírt hoztam a gyermekekről. Élnek! Nincs semmi bajuk ... a tanár kérdezi: – Hogyan jött, kisasszony? Júlia nekem felel: Megtudtuk, hogy másfél év óta semmit se tudnak a gyerekekről. Nem hagyhattam ebben a bizonytalanságban. Gyötrelmes helyzetben, hát elindultam. – Kaptál útlevelet? – Útlevelet? Ma? – Hogyan? Átszöktél? Átszöktem. – Három ország határán? Csak azért, hogy bennünket értesíts? – Azért. (246-248. o.)

(1944) Szept. 3, Hétfő. ... A Sigmond-Nyirő affér ügyében tegnap délben a törvénykezők összegyűltek és megálapították, hogy a dolog a következőleg történt. Sigmond azt mondta, hogy valami olyan gombát hozott, mint a két tenyere, s ezt többször állította a Nyirő ellentmondása után is, mire Nyirő azt mondta, hogy csak taknyos gyerek állíthat ilyen nagyokat. De ez olyan hangon volt mondva, hogy lehetett tréfának is venni, de Sigmond dühösen azt mondta, hogy te vagy a taknyos. Erre Nyirő nekiment, átkarolta és ledűtötte a padlón levő szalmára. Sigmondné jajgatott, hogy megfojtja az urát, mert állítólag a

Jöjjön be! – kiált ki az ablakon a feleségem. Látogató! Dr. Gyuri. – Hová Irdam fel! – erőltetem az örömet. – ebben a köztetek fennálló harag tárgyában... El kellene intézni. Gyuri jogász. Az érzik a beszédén. – Tehetsz velem, amit akarsz! Olyan minden most már minden!... – A szent karácsony küszöbén... A többiek már megbeszéltem. Várnak. – Csak csókolózni ne kelljen! Gyuri mosolyog, és azt sem bánná, ha ilyen rongyosan mennék a kibékülésre, nehogy közben meggondoljam magamat. – Hát hogy is lesz a kibékülés? – Összegyűlünk, természetesen csak a férfiak, és én a felek nevében és megbízásából kijelentem... Közömbös, hogy miket jelent ki... – Hogy mondd? Kezet fogunk, és úgy teszünk, mintha semmi se történt volna?... Menj csak te elől. Úgy

1 Tudomány és társadalom

Nyirő keze a torkán volt Sigmondnak, de ezt, mivel rajta feküdt és a világitás is gyenge volt, nem lehetett biztosan megállapítani. Nyirő nemsokára felkelt és a helyére ment. Sigmond amerikai hatásának akart jelentést tenni, azért ültek össze a törvényhozók az ügy békes elintézése végett.

Dec. 11. Kedd. ... A Nyirő-Sigmond afférból keletkezett bojkott az Uzonyi György közvetítésével a mai napon általános kibéküléssel és megbocsátással véget ért.

Ápr. 4. Csüt. Sigmond állapota rosszabbodott. Nyirőt is hivatja... Nyirő azt a hírt hozta, hogy a Sigmond állapota rosszabbodott.

Máj. 13. Hétfő. Zolti odavolt délig Freyungba a Sigmond János temetésére... A sírnál...Nyirő József is beszédet mondott.

Polonkay, a két pap, újra összeharagudtak. Eddig tartott a nagy karácsonyi kibékülés. A kártyázás miatt történt a szóváltás. Polonkay azt mondta, hogy többször nem kártyázik vele. Sigmond erre azt mondta, hogy ha nem kártyázik, akkor ne is beszéljenek együtt. Nagy szégyen ránk magyarokra, hogy itt a hazátlanság nyomasztó érzése s a bizonytalan jövő alatt sem tudunk összetartani, és különösen szégyen, hogy a ref. papok így gyakorolják a krisztusi szeretetet és megbocsátást.

látszik, már mindenki itt van. Milyen furcsán, különösen néznek rám!... - Nohát, fiúk! Egyik-másik szem mégis megcsurrant. Hirtelen meg is bánjuk ellágyulásunkat. Érzik, látszik rajtunk az erőltettség, de elhatározzuk, hogy a Szentestén összegyűlünk. (209-212. o.)

Csak ez a szegény János (Sigmond) Alig pár hete kezdett betegeskedni. Az orvos beküldte a freyungi kórházba. Azt mondják, súlyos az állapota. Később jobb híreket hoztak. Annál jobban meglep, hogy magából kikelten keres a feleségem az üzenettel: „János haldoklik, és velem szeretne még egyszer beszélni!” Azt is telefonálták, hogy az orvosok lemondtak róla, és a feje fülé feltették a halálkeresztet. Az este már agonizált. Akkor már késő. De mindegy. Azonnal indulok! (229. o.)

Szegény János ... te vagy a mi első halottunk, mióta kihúztuk a lábunkat a hazából. El is jöttünk hűségesen a temetésre Palin kívül, aki lehet, hogy most nyergeli Szent Mihály lovát, de tisztelget ő is. Nincs ugyan mindenkinek fekete ruhája, de eléggé fekete a sors helyette. (242. o.)

Közben a béke is felbomlik. Előbb a papok vesznek össze, aztán a civilek is néhányan. A civilek kibékülnek, a papok nem. Nem törődöm a civódásukkal. Már a harag se érdekes. (214. o.)

(1945) Szept. 11. Nyirőék ma leköltöznek Annihoz.

Szept. 12. A mai napon leköltöztünk a Fisch házba, ahol a földszinten kaptunk egy kis szobát. ... Ez a ház a Fisch Terézia tulajdona, akinek Jandelsbrunnban vegyeskereskedése van. Az épület békében nyaralónak szolgált, van benne 15 helyiség és egy mosókonyha szivattyús kúttal. A falu déli oldalán fekszik, az erdő közel van.

(1945) Okt. 10. Szerda. Rádióhír: 30 háborús bűnöst hazaszállítottak. Akik között az alább megnevezettek vannak: Szálas Ferenc, Szőlősy Jenő, Bárdossy László, Csia Sándor, Hellebront, Reményi-Schneller Lajos, Endre László, Antal István, Szakvári, Budinszky, Pálfi Fidél, Baky László, Hubay Kálmán, Szombathelyi, Beregffy, Kolozsvári Borcsa Mihály, Fiala, Heim, Gera, Rác Jenő, Kiss Ferenc, Gömbös Ernő, Jaross Andor, Kunder Antal, Imrédi, Szász Lajos, Páger Antal, Dorogi Farkas Ákos, Grassai alt.nagy. (sic!)

Okt. 30. Kedd. ... Tegnap kezdték meg a Bárdossy háborús bűnösségének a tárgyalását, és azt ma is tartják.

Nov. 4. Vasárnap. ... Rádióhír: Bárdossy László volt miniszterelnököt halálra ítélték.

(1946) Jan. 11. Péntek. ... Bárdossy a halálos ítéletet golyó által végrehajtották.

(1946) Máj. 11. Szombat. ... Rádióhír szerint Erdélyt Romániához csatolják a Párizsi konferencia határozata szerint. A Bécsi döntést megsemmisítették.

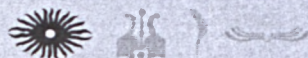
Elsőnek költözködünk. Szerencsére csak a második szomszédba, Annyhoz, aki a menekült magyarok kedvence. Egyszerű Waldbauerin... (186. o.)

Pár nap múlva látogatást teszek a Fisch-házban. Természetesen csak azoknál, akikkel nem vagyok haragban. (188. o.)

Valaki ismeretlentől levelem érkezik, hogy semmi esetre se menjek haza. Fenyegető sors vár rám otthon. Keserűen elhúzom a számat. A naiv lélek azt hiszi, hogy tőlem függ: hazamenjek-e vagy ne. Hiszen most is harminc derék magyart szállítottak haza „háborús bűnös” címen, és me-rev aggyal hallgatjuk a neveket. Vezetői voltak az országnak, a sorsa volt a gondjuk, és most ezért a halál vár rájuk. Lehet, hogy egyesek közülük tévedtek, de rosszat nem akartak. Az emberek belerázkódnak, mikor a fogság ajtaja bedöndül mögöttük... Csak személytelenül halljuk, hogy az amerikai kapitány, aki repülőgépen vitte haza a kikértek és kiadottak első csoportját, dicsérte Bárdossy László bátor, férfias és egyenes viselkedését. Maga is csodálkozott, mennyi erő és meggyőződés van ebben a törékeny, beteges, mosolygó emberkében, aki szinte szellemmé fi-nomult a lábán. (197-198. o.)

Halljuk, hogy a megszálló csapatok szigorú határozást rendeltek el, és Bárdossy volt miniszterelnököt halálra ítélték. Krétafehérek leszünk, és nem bírunk szólani. Nem lehet igaz hiszen olyan szép, derült még az idő. (201. o.)

Mikor megérkezünk, elénk áll az első magyar gyászba borult képpel, és fakón, kietlenül újságolja: – Erdély elveszett! A nagyhatalmak Romániának ítélték... – Ember! Mit beszélsz? Megörültél?

1 tudomány és társadalom

Aug. 2. Péntek. Hír: A július 29-én megrendezett Párizsi konferencián a külügyminiszeri javaslat Magyarországra nézve a trianoni határ fenntartása.

(1946) Márc. 15. Péntek. ... A piac közepén lévő emlékoszlop mellett volt egy 300 éves fa, elszáradt, kifűrészelték, most a tövét Zoltinak adták kiadás végett, hozzáfogott. A talaj nagyon köves, nehéz ásni, és bajorok nem mernek hozzáfogni. A helyére fát akarnak ültetni. Itt minden fát csak kívágnak, és mindenütt ott porlad el a sok jó fatuskó.

(1947) Szept. 2. Kedd. Reggel fát hoztam az erdőről, azután tuskót hasogatunk fel.

(1945) Aug. 8. Szerda. Rádióhír szerint Truman amerikai elnök kijelentette hogy figyelmeztet mindenkit, barátot és ellenséget, hogy az atombomba titka az amerikaiak kezében van. Egy bombával 11 négyzetkilométer területet lehet elpusztítani.

Aug. 14. Kedd. Rádióhír: Japán végleg lerakta a fegyvert. Július 26-án Japán felszólított a feltétel nélküli megadásra, de nem fogadta el. Erre történt egy japán támaszpont elleni támadás atombombával. A bomba, egy drb, egy 10 négyzetkilométeren mindent elpusztított. A füst és a por miatt 3 napig nem lehetett ellenőrző megfigyelést végezni. A füst 15.000 m magasra emelkedett, és a bombázó gépen úgy érezték, mintha a robbanás mellettük történt volna, pedig 15 km-re voltak. Az angol-amerikai tudósok 1940 óta kísérleteznek az atombombával. Még sok kísérletre van szükség, hogy békés célokra is használható legyen. Fő anyaga az uránérc.

... Nem! Nem lehet igaz! Álló helyzetben kihülök, megmerevedem, és nem tudom, hogy némán hull a könnyem. Későre térek magamhoz. – Mi az? Mondtál valamit? – Szegény Sigmond János is meghalt. Hétfőn lesz a temetése Freyungban. – Meghalt? ...Könnyű neki! Az első halott, akit irigyelek. (240. o.)

Ákos híreket gyűjt. Hejő Pali tuskókat télire. (324. o.)

Kívül az utcán egy gyerek újságokat visz. Sikerről elkapnom. Az első rátekintésre a lapról megüti a szememet a nagy betűs szó: „Atombomba” ... Úristen! Mi ez? A nyál elapad a számban, és nem bírok szóhoz jutni. Fakó és rémült szemekkel meredek az újságra, a német szárazsággal és pontossággal megírt tudósítás az atombombáról, amely pillanatok alatt megsemmisítette a japán Hirosima városát, és tíz kilométeres körzetben minden alkotásnak és élőlénynek vége lett... Igyekszem elképzelni a kataklizmát, amit ez a szörnyűség okozott, de az eddig átélt bombázások, dermesztő bombaszőnyegek, kráterek, romok, a halál tapsa, a detonációk halvány képe is alig lehet az atompusztításnak. Kevés támaszpont hozzá MacArthur tábornok főhadiszállásának jelentése is, hogy több mint háromszázezer emberáldozatot követelt ez az egyetlen retentő tárgyacska. A hullahegyeket, ha meg is értem, nem tudom megmagyarázni, hová lett a tizennégyezer eltűnt ember. A romok közt várja Jézusát, vagy a légnyomás tette semmivé őket? Az újságban olvasok egy közömbös, durva híradást is, hogy atomoszlástól tízmillió fok hő fejlődik. Fény, ami már túl van a látáson. Valószínűleg ez végzett a gondolatnál gyorsabban a tizennégy-

amúgy a Juhász-szöveg is nagy hangsúlyt fektet arra, hogy a tudomány nem csupán a természet megismerésére szolgál, hanem a társadalom fejlődésében is fontos szerepet játszik. A szöveg a tudomány és a társadalom közötti szoros kapcsolatokat hangsúlyozza, és arra hívja fel a figyelmet, hogy a tudomány nem csak a technológiai fejlődésért, hanem a társadalmi igazságosságért is felelős.

(1947) Febr. 24. Hétfő. Rádióhír: az angol zónában nagyszabású összeesküvést fedeztek fel, amely az oroszok elleni bacilusháború megszervezésére irányult.

ezer emberrel. Hamu se maradt utánuk. Tűz, amely a hozzátartozók emlékéből is kiégette az áldozatok képét. Jött, robbant, pusztított, odalett, és annyi se maradt meg belőle, mint egy csóknak a melegsége... (183. o.)

– Ne vágd a fát, Pali! – szólok át a kerítésen.
 – Hagyj abba mindent, úgyis háború lesz! A vén Hejő leteszi a fejszét, és odajön. – Halottam én is róla. Mi a véleményed? – Borzasztó volna a háború. – Az. Olvastam egy amerikai magazinban, hogy elkészült a szuperatombomba. – Az is megvan? – A régi csak gyerekjáték ehhez képest. Ide hallgass! És magyarázom, részletezem a hatóképességét, a szörnyű hőt, melyben elég a kő is, a rádióaktivitást, akciórádiuszát, a pusztítás borzalmaival, míg megfagy a szó a számban. Az öreg magyarból azonban csak tisztességből buggyan ki a szó: – Hát ez elég borzasztó! (336. o.)

Nagyapámnak, az „öreg Hejőnek” kedves és találó jellemzését adja Nyíró a regényében:

... az angol tudósok londoni konferenciája figyelmeztette a világot a borzalmas fegyverekre, és kard helyett ekevasat ajánl – mondom. Az öreg Hejő megrándul: – Ekevasat? A testén mintha villamos áram futott volna végig. Szinte kinézi a két szemét a helyéből. Elmosolyodom. Szóval ez a te titkod, vén magyar. Az ekevas. A föld, az otthoni. A szántás-vetés, friss búza, virágos rét, lovak nyerítése, tavaszi borjútánc, kacskák tipegése, bölcsők melege, a kormos bika világbanézése a pusztán, juhok földig érő gyapja, a zab szökesége, kövér hízók maguk kínálása, vadludak húzása fejed fölött, a bor tüze és bajszodba kapaszkodó onokák. Az élet, a szent, az örök. A nehéz, kínzó és mégis gyönyörűsége, aminek képlete a te lelkedben van. Alig veszi észre, hogy otthagynom, annyira elmerült. Később ismét a favágásba mélyed. A nehéz csutak és a fejsze a laboratórium. A fa tüzet ad, a tűz kenyeret süt, a kenyér életet ad, az élet legyőzi a háborút. Nagy titok ez... A vén magyar versenyt fut a tudósokkal. (338. o.)

Váradí Ferenc

Kondor Béla Dózsa-sorozata

Idén, az 1956-os forradalom és szabadságharc ötvenedik évfordulója mellett, másik lényeges jubileum is adódik: a grafikus, festő és költő Kondor Béla 2006-ban ünnepelné hetvenötödik születésnapját. Őszi számunkban a művésznek a forradalom évében készített és publikált rézkarc-sorozatával tisztelgünk az egész világot megrázó történelmi pillanat, és azt a történelminél is jóval tágabb összefüggésbe helyező áldozatos művészi munka előtt.

Kondor Béla (1931-1972) a háború utáni magyar művészet meghatározó alakjává az ötvenes-hatvanas évek Budapestjén érett. Itt kezdte festő szakon a képzőművészeti főiskolát, ahonnan Szőnyi István már az első év után eltanácsolta volna a klasszikus magyar festészeti hagyomány és az újjáéledő avantgarde szempontjai szerint egyaránt értelmezhetetlen művei miatt. Tanulmányait végül grafikusként sikerült befejeznie, de ez nem jelenti azt, hogy a kor nagy hatású festő-mestereitől – Barcsay Jenőtől, Bernáth Auréltól – ne tanult volna meg mindent, amire lehetősége volt. Kortársai mindenevő, hihetetlen tanulási vágygal és kapacitással rendelkező emberként emlékeznek rá: amellett, hogy autodidakta módon jelentős költővé és improvizatív orgonajátékoská képezte magát, építő- és konstrukciós mérnöki ismeretekkel rendelkezett – Csernus Tiborral versenyezve építették a repülőmodelleket –, de behatóan ismerte az akkoriban meglehetősen nehezen hozzáférhető misztikus szerzőket is. Ma leginkább festőként tartjuk őt számon, kortársai azonban grafikusként emlékeznek rá – ez persze a kor „művészetfinanszírozási” elveinek is köszönhető: megélni leginkább könyvillusztrációból lehetett, a festmények sokkal nagyobb anyagi kockázatot jelentettek. A *szentek bevonulása* című, ma a Kiscelli Múzeumban látható Kondor-pannót, amelyet sokan főművének tartanak, megrendelője például sem átvenni, sem kifizetni nem volt hajlandó.

Mindenkit ismert kora művészeti közéletében, és mindenki ismerte őt. Jelen volt Pilinszky János társaságában a *Vigília* körében, Juhász Ferenc és Nagy László barátsága a népi írókhoz közelítette, de bensőséges viszonyban állott a filmes Erdély Miklóssal és az új-avantgarde számos figurájával. Ugyanakkor – a kortársak visszaemlékezései és művei tanúsága alapján – lényegében valamennyiükkel folyamatos vitában állt, gesztusait, terveit, ötleteit jóindulatú értetlenség és a szent örültnek kijáró tisztelet övezte. Bár korai halála életvitelét jól ismerő barátainak körében nem okozott nagy meglepetést, számunkra mégis a kor értelmetlenül korán távozó nagyjaihoz (Pilinszky, Nagy László, Hajnóczy Péter) kapcsolja alakját.

Az itt részleteiben bemutatott Dózsa-sorozat diplomamunkája volt – Juhász Ferenc: *A tékozló ország* című hosszú költeményéhez készítette. Az illusztrált kötet ugyanabban az évben, 1956-ban meg is jelent. A rajzokról majdnem minden leolvasható, amit a művészettörténész Kondorról *tudni szeret*: utalások a nagy mesterekre: Boschra, Goyára, a nagy reneszánsz festőkre, rajtuk keresztül és általuk Gulácsyra, de található célzás még Picasso muzsikusaira is. Szintén jól látható a nagy anatómus, Barcsay hatása – a lemeztelenített, nyüzögő testek vadvilágát

amúgy a Juhász-szöveg is nagy hangsúllyal idézi fel. Emellett megvan itt jóformán minden, ami Kondor *lesz*: a sok helyütt Paul Klee ötleteit mérnöki igényességgel továbbvivő konstruktív grafikus, az angyalok és páncélos, majdnem-gép-emberi lét határán egyensúlyozó mitológikus és egyben groteszk alakok kissé megszállott kiötlője is. Jelen van viszont – majdhogynem teljes bonyolultságában – mindaz, amiről a Kondort a nagy magyar festők pantheonjába emelő és betonozó szakma inkább – ha teheti – hallgat. *Kellett is* hallgatni – hiszen megjelenésekor, akinek volt szeme a látásra, láthatta: a közelmúlt, hazánkat és népünket megrázó eseményei kerültek itt kannibalisztikus terítékre. Dózsa ügye ma is megoldatlan: bár megszabadultunk a kommunizmus éveinek osztályharcos olvasataitól, az ötvenhatos eseményekkel ellentétben az újraértelmezés itt még csiráiban is alig mutatkozik.

Sem magyarázni, sem értelmezni nem kívánom a képeket. *Szükségtelen, de lehetetlen* is volna. Lehetetlen azért, amiért Kondorral lényegében kortársai sem voltak képesek kommunikálni: nála minden új helyiértéket nyer. Minden mást jelent. Motivumai, megoldásai a legtöbb esetben nagyon ismerősek – említettem példákat, honnan – és mégis, amivé végül összeállnak, nem vonható összefüggésbe semmi korábban-meglévővel.

Mintha éppen ez volna a lényeg. A sorozat utolsó darabján a **BÉKÉT AZ EMBERISÉGNEK** feliratú harcjármű angyalok hadát tapossa el. Köztük páncélos lovag áll, zsiráf-magasságú lovon meredten. Hátán oxigénpalack. A szöveg alapján ez volna Dózsa. Lehetetlen! Miért? Talán karikatúrát látnánk? Ugyanakkor a kép bal szélén angyal temeti kezébe arcát, és a szörny-gépezetnek borulva sír. Ebben már nincs irónia. Hogyan is lehetne: karikatúra, angyalszárnyakkal? S ha nem volna elég, hogy a rajzokból sem az alkotó hozzáállását nem sikerül kihüvelyezni, sem a magunkét tisztázni, azzal is szembe kell néznünk: a sorozat rajzai technikai, kompozíciós és ezer más szempontból is óriási távolságokra állnak egymástól. Az utolsó előtti kép lazán megoldott feladat, egyértelmű Goya-utánérzés. Az azt megelőző **ELŐKÉSZÜLETEK A NAGY VÁR VÉDELME** viszont sikkba lapított, vonalas kompozíció – zavarba ejtő, majdnem teljesen esztétikum-mentes háttérrel. Az izzó koronával koronázást bemutató tábla naturalisztikusan részletes: a kivégzési emelvény gerendáinak faerezete a grafika történetének leggyönyörűbb megoldásai közé tartozik. A háttérben Klee infantilizmusát idéző vonalakból emelkedik gyárképmény –, és *horribile dictu*: feltűnik egy pesti bérház tűzfalának kontúrja is...

Leginkább úgy érzem: a rajzoló Kondor kezében van a technika – szemében, fejében a kompozíció ezredéve finomuló arányai, megoldásai –, de mintha mindezek a művészi erőforrás-

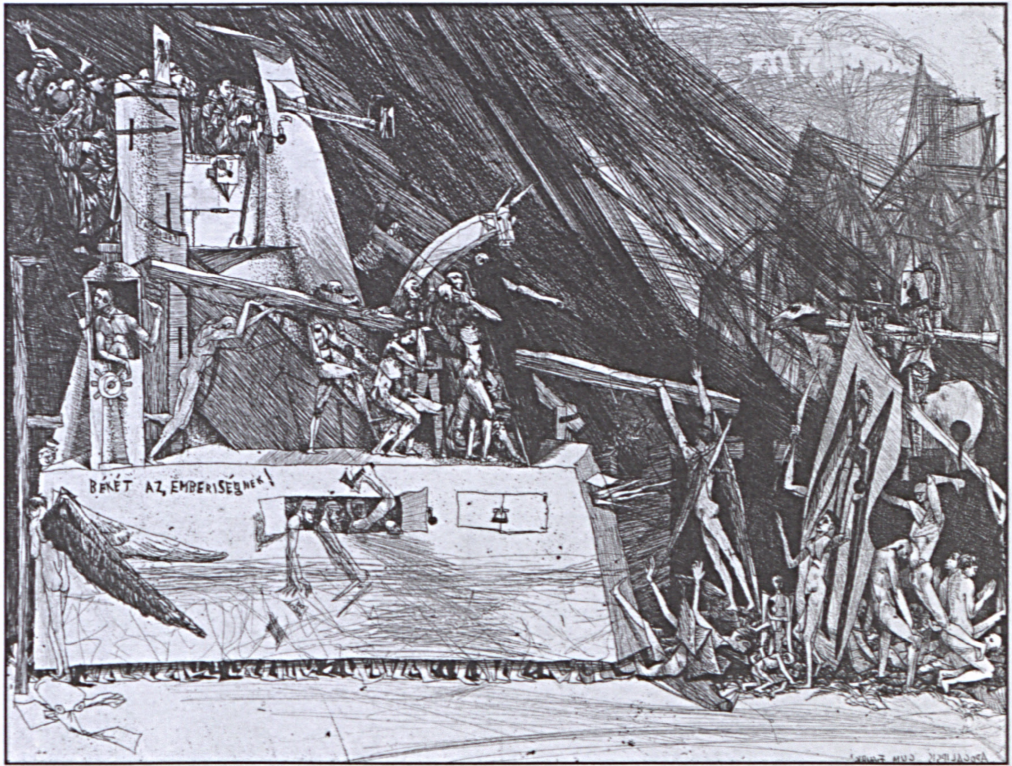
ok csupán egy nagy, egyenlőtlen játszma szereplői volnának. Valahogy olyan módon, ahogy *mindennapi életünk* is épül: az áttekinthetetlen összevisszaságban jelen van a magasabb rendű esztétikum – hol felbukkan egy rejtett sarokban, hol maga a kompozíció dereng fel egy pillanatra –, de mindennek mintha nem volna kitüntetett szerepe, mintha bizony az anyagi harsonákat túlharsogná az utcazaj. Ha mindezt Kondor koncepciózusan, terv szerint hajtaná végre – unalomba fulladna az egész. De ő minderre ügyet sem vet, más dolga van: tele kell rajzolnia a papírt vagy a kormos rézlemezt. Minden petty, minden vonal él, dolgozik, figyelmet kelt, és talán néha egy kicsit még *szerepel* is.

Ezekkel a rajzokkal leginkább beszélgetni lehet. Értelmezni – ha lehetne is, nem érdemes. Szükségtelen, mint mondtam. Ezek a rajzok ugyanis – ha jól figyelünk – hallatlan erővel fegyverzik le s kacagják ki a bennünk rejtőző, a művészet világát csemegéstálnak kívánó entellektüelt. S miután kinevettek, s talán kissé meg is aláztak, beszélgetésre kérnek.

Mennyire vágyunk már a komoly beszédre felszínes, saját farkát kergető, valóságos létkérdéseinkre ügyet sem vető, azokat cinikusan elhazudó művészeti, politikai és egyáltalán: *köz-életünk* fűrészpör-valóságában. Nyilván apokaliptikus, de távolról sem *apatikus* vagy *apolitikus* művészet ez. Kondor Béla anyagtól-érintett öröksége felnőttnek nyilvánít bennünket, s ebben az értelemben szólít együtt-gondolkodásra, együtt-érzésre. Koránt sincs ezzel egyedül, de közvetlensége és érzékenysége meghatározó sorskérdéseink iránt megkerülhetetlenné tesz. Keressük a találkozást műveivel. Becsüljük meg magunk!

(A születési évforduló alkalmából a Miskolci Galéria Városi Művészeti Múzeum, a Kondor-életmű gondozója, újrendezte és megnyitotta állandó kiállítását. Szerkesztőségünk megköszöni szíves közreműködésüket, hogy lapunk e számát a Dózsa-sorozatból Dobrik Rezső által készített fotókkal illusztrálhattuk. A Kondor-rézkarok tulajdonosa a Herman Ottó Múzeum.)

m

űvészet

ok alapján egy nagy, egyetemes jelzéma szerepét vesztették. Valahogy olyan módon, ahogy modernkori életünk is épül az átláthatatlan, összekuszáltságban jelen van a magasabb rendű esztétikum – hol feltűnik egy rejtejt sarkított, hol maga a kompozíció dereng fel egy pillanatra – de mindennek mintha nem volna külsőlelt szerepe, mintha bizony az angyali lényekkel kimerítve az utazás. Ha mindez Kender koncepciózusan, tery színi hágná vegre – utolsó feladta az egész. De ő mindeme ügyet sem vet, más dolga van; tala kell rajzolja a próbit vagy a komoz részleteit. Minden páty, minden vonal ét, dolgozik, figyelem kell, és talán néha egy kizelt meg szoroni is.

Ezzel a rajzzal végképp bebiztosítom. Erősebb – ha kétsébe is, nem arányos. Szokásosan, mint korábban. Ezek a rajok ugyane – ha jól figyelünk – holottan erővel

művészet

Dobrik István

„Angyal lebeg a város felett”

Kender Béla & Miskolczi

Miskolczi Dániel: Grafikai művelet.
 Kender állandó műfajművész volt azáltal, hogy a hívták, 1961-ben Jánosi István, részben a
 két szereplő, majd a következőkben, 1963-ban a Miskolczi Képzőművészeti Társaság elnöke. Ezek
 két elnyerte a helyi és országos nagyjúrt, a két nyert, a következő 1965-ben a társaságban
 terjedőben, de a két elnyerte a legújabb munkái. Utóbbra 1967-ben elnyerte a novát a

Dobrik István

„Angyal lebeg a város felett”

Kondor Béla és Miskolc

Kondor Béla, elsősorban a grafikus, sok szállal kötődött pátriánkhoz. A miskolci grafikai műhely fontos színtere volt munkásságának. A művészek körében már a két világháború között, de később, 1945 után is működött egyfajta migráció. Kevésbé volt meghatározó számukra az állandó lakhely, művészetük fejlődését, kiteljesedését jobban szolgálta a földrajzi értelemben vett ideiglenesség. Hol egyik, hol másik barátjuknál töltek, hol az egyik, hol a másik alkotói műhelyben alkottak. Nem egyszer egy kiállítás, kiállítás-sorozat hívta őket az adott helyre. Kondort a grafika, a grafika szeretete és az 50-es évek közepe táján itt szerveződött grafikus műhely vonzotta Miskolcra. Pontosabban az e műhely által teremtett szabadság, friss levegő!

Kondor rendkívül sérülékeny és sebezhető, következőképp érzékeny ember volt. Később egyik versében írta: *„Egy percben az ember teste kifordul, s ami legbelül volt kívülré kerül, véd-telenül”*. Bántotta, és nagyon megsértette a festő szakról való eltanácsolás. Ez visszaköszön diplomamunkája bevezetőjében, amikor ezt írta: *„...eddigi grafikai próbálkozásaimat a későbbi festészeti munkám érdekében végeztem. Szeretném a kettőt egyeztetni és párhuzamosan csinálni, mert a tapasztalat azt mutatja, hogy e két műfaj egymást segíti, és feltételezi, vagy inkább a grafika a festészet ága és alapja egyaránt.”* Igen, ez a festő szakról eltanácsolt fiatal művész öntudatos válasza azoknak a tanároknak, akik néhány évvel azelőtt megpróbálták eltéríteni az ön maga számára kijelölt útról.

Az ötvenes évek második felében a művészetpolitika képviselőinek figyelmét lekötötte a festészet. A nap, mint nap tetten érhető stíluskorlátozás alól a grafikusok könnyebben megtaláltak kibúvót. A grafika némileg kiesett a politika látószögéből. Központja, Miskolc, messze volt a fővárostól. A grafikai műhely létrehozása a borsodi származású Feledy Gyulához köthető. Feledy Krakkóban végezte el a Képzőművészeti Főiskolát, s az ottani grafikai hagyományok, a főiskola grafikai irányultsága erősen hatottak a művészetére. Amikor Krakkóból hazakerült, először a főiskolán tanított, de hazavagyott Borsodba, Miskolcra. Kijárta a Művészeti Alapnál, hogy a sokszorosított grafikához nélkülözhetetlen eszközöket kapjon: a miskolci grafikai műhely 1955-ben rézkarcnyomó prèssel, majd litográf géppel is rendelkezett. A műhely Miskolcra csalta a fiatal grafikusokat, élükön Kondor Bélával. Hosszabb-rövidebb ideig dolgozott itt rajta kívül Kass János, Reich Károly, Csohány Kálmán, Rékassy Csaba, az egyébként is miskolci születésű Ágotha Margit, nem beszélve a Miskolcon végleg lételepülő művészekről, Lenkey Zoltánról, Barcsi Pálról, Kunt Ernőről, Lukovszky Lászlóról, Tóth Imréről, Pető Jánosról. A műhely „szülte” 1961-ben a rövid időn belül rangos képzőművészeti eseménnyé váló, máig élő Miskolci Országos Grafikai Biennálét.

Kondor állandó kiállító művész volt ezeken a biennálékon. 1961-ben fametszeteivel, rézkarcival szerepelt, majd a következőn, 1963-ban a Miskolcon készült litográfiáit mutatta be. Ezek elnyerte a hatezer forintos nagydíjat, s mint ilyen, a következő, 1965-ös biennálén külön teremben, önállóan állíthatta ki legújabb munkáit. Utoljára 1967-ben olvashattuk a nevét a

kiállító művészek névsorában. Minden művészettörténész, aki foglalkozott, vagy foglalkozik Kondor Béla munkásságával, megállapítja: Miskolc fontos szerepet játszott Kondor életében. Itt szabadon kísérletezhetett és kereshette a grafikai technikában rejlő új lehetőségeket. Bolgár Kálmán művészettörténész, aki azokban az években a Fiala Művészek Stúdiójának vezetője volt, a következőket mondta az akkori magyarországi lehetőségekről: *„Magyarországon akkor csak a kereszthálós, úgynevezett rembrandti rézkarcolást ismerték el, a foltmaratást irtották, a monotypia esetlegessége miatt bűn volt, a főiskolán nem volt litográf gép, így a technikát sem tanították”*. Ezért volt Miskolc oly vonzó Kondornak és társainak, hisz itt, az Avas alján, egy modernebb szellemi légkörben dolgozhattak, megfelelő technikai feltételek mellett.

A grafika birodalmában Kondort királlyá koronázták, sorra nyerte a hazai és külföldi grafikai biennálék díjait, de a sors furcsa fintora, hogy az annyira áhított megbízások a monumentális falképekre késtek. *„Főként könyvek illusztrálásából élek”* – írta önéletrajzában ezekről az évekről. Igen, úgy tűnik, szándékosan igyekeztek kiszorítani őt a festészet mezsgyéjéről. Magyarozatként sokféle okot felsorolnak: egyeseknek túl konzervatív volt, mások viszont túlzott modernséggel vádolták. Akadtak olyanok, akik szerint műveinek pesszimista hangvétele taszította ki a „festői státuszból”. Németh Lajos művészettörténész szerint mindezek spekulatív magyarázatok, Kondort 1956 festőjeként bélyegezte meg a művészetpolitika. Nagy szerencse, hogy a grafika műfajában – s ebben a kedvteremtő miskolci műhely is szerepet játszott –, mégis kiteljesedhetett. Ebből a sikerélményből töltekezve, festett is. Hálások lehetünk ezért.

1974-ben, a művész halála után két évvel, a Kondor-hagyatékot a magyar állam megvásárolta a magyar múzeumok, elsősorban a Magyar Nemzeti Galéria számára. Ekkor került egy jórészt grafikai gyűjtemény a miskolci Herman Ottó Múzeum tulajdonába, ahol már korábbi vásárlásokból is őriztek néhány Kondor-művet. Idekerült festőállványa, harmóniuma, nyomóprése is. Később az anyag tovább gazdagodott a Kondor-család által ajándékba adott lapokkal. Felmerült egy állandó kiállítás gondolata, amelyet végül 1977-ben nyitottak meg. Az akkori múzeumi elképzeléseknek megfelelően bútorokkal, személyes tárgyakkal berendezett emlékszobában mutatták be a kondori életmű egyes darabjait. Ezt a kiállítást 1989-ig láthatta a közönség. Miskolc város vezetése 1991-ben úgy döntött, hogy a város új, állandó tárlattal tiszteleg Kondor Béla emléke előtt. A kiállítás 1992-ben a Petró-házban kapott helyet, a Szalay Lajos emlékkiállításal együtt. Amikor pedig az ősi Rákóczi-házban létrejött a Miskolci Galéria Városi Művészeti Múzeum, az épület tetőterében, Viszlai József tervei alapján, megszületett a Kondor Béla-terem, amelyet „Az angyal megjelenése” kiállítással nyitottunk meg. A XXIII. Országos Grafikai Biennálét követően idén októberben újrarendezett Kondor Béla-kiállítással – benne az újra bemutatott *Dózsa-sorozattal* – a múzeum nemcsak Miskolc legnevesebb grafikusának előtti tiszteleg, de emlékezik az 1956-os forradalom 50. évfordulójára is.

„Ha kimégy, szórd a fényt!”

Beszélgetés Spala Korinna Harangozó-díjas táncművésszel

Spala Korinna 1977-ben született Sárospatakon. 2000-ben a Szent István Egyetem Jászberényi Főiskolai Karán művelődésszervező, 2001-ben a Magyar Táncművészeti Főiskola néptánc-színházi tagozatán, 2004-ben ugyanitt moderntánc-pedagógus szakon szerzett főiskolai diplomát. Táncolt a Honvéd Táncszínházban, a Budapest Táncszínházban, 1999-2001 között a Szegedi Kortárs Balettben. 2001 augusztusa óta a Pécsi Balett magántáncosa. 2005-ben a Magyar Táncművészek Szövetsége szakmai nivódíjjal, „Az évad legjobb női táncosa” elismeréssel tüntette ki. 2006. március 15-én Harangozó Gyula-díjat kapott.

Tizenöt évesek voltunk, amikor utoljára beszélgettünk a Sárospatak Református Kollégium Gimnáziumának udvarán. Búcsúztál tőlünk, mert Miskolcra költöztetek. Sokáig nem tudtam rólad, s nagyon büszke voltam, amikor néhány évvel ezelőtt a Nemzeti Táncszínház szórólapján megláttam a neved. Hogyan lett belőled táncos?

Patakon tornáztam, innen indult. László Ircsi néniért rajongtam, azért mentem a református gimnáziumba, mert ő ott tanított. Jártam hozzá jazztánc tréningre is, nagyon tetszett. Amikor a szüleim új állásajánlatot kaptak Miskolcon, úgy döntöttem, én is velük megyek, mert ott van táncotagozatos gimnázium. Két évig jártam oda. A Magyar Táncművészeti Főiskola (a „Balettintézet”) mesternője, Som Gizella vizsgáztatott minket, ő ajánlotta, hogy próbáljam meg a Balettintézet következő évben induló néptáncotagozatát. Bár már túlkoros voltam – majdnem 17 éves, s azt általában 14 éves korban kezdik –, felvételiztem, és felvettek. A balettről sajnos lemaradtam, hiszen azt ott 10 évesen kezdik. A gimnáziumot hamarabb befejeztem, és a Honvéd Táncszínházba kerültem ösztöndíjasként. Az ottani mesternőm javaslatára azonban majdnem átvettek a baletttagozatra. Ez óriási dolog lett volna, de végül a vizsgabizottság úgy döntött, nem javasolnak, hiszen nagyon idős lennék, mire azt befejezném, s jobban teszem, ha együttesben táncolok.

Hogyan találtál rá a modern táncra?

A Honvédban rájöttem, nem a néptáncot keresem. Szép a néptánc, de nekem más formanyelvre van szükségem. Sokféle kurzusra jártam, és így éreztem meg, mi áll hozzám, a testemhez, a habitusomhoz a legközelebb. A modern érdekelt, a klasszikus, balett alapú, vonalas tánc, amely tele van élettel, de fontos benne a technika. A Budapest Táncszínházhoz kerültem. Művészeti vezetője, Földi Béla, kiváló pedagógus, nagyon jó táncosokat nevel. Máig példaértékű számomra energiája, kitartása, alázata. Ha elakadtam, rá gondoltam, és ez mindig erőt adott. Egy évig ösztöndíjas voltam nála, táncoltam a koreográfiáiban, Raza Hammadi francia koreográfus darabjában. Szerettem volna maradni, de ez a társulat nem tud rendszeres fizetést biztosítani. A Szegedi Kortárs Balett szerződést ajánlott, őket választottam. Náluk két évet töltöttem. Nagyon kemény volt. Jó darabokban táncoltam. Szeretem Juronics Tamás puha,

levegős koreográfiáit. Ő ma elismert táncos és koreográfus, egyébként szintén a főiskola néptánc tagozatáról indult. Táncoltam a *Carmina Buránában*, a *Sáremberben*, a *Tavaszünnepben*, de egy idő után úgy éreztem, itt nem tudok továbbfejlődni. 2001-ben a Pécsi Balett magántáncosa lettem, amelynek élére akkor került Keveházi Gábor és Egerházi Attila. Azóta már egyikük sincs ott: Keveházi a Magyar Állami Operaház balettigazgatója lett, Egerházi pedig előbb Debrecenbe ment, majd onnan is tovább szerződött. Hiába, a táncélet gyorsan változik. Én maradtam Pécsen, s idén már a hatodik évadomat kezdem. Nagyon termékenyen telt az idő: itt nyertem az összes díjamat, rengeteg lehetőséget kaptam táncosként, tréningadóként.

Idén márciusban megkaptad a táncszakma egyik legrangosabb kitüntetését is, a Harangozó-díjat. Mit jelent ez számodra?

Borzasztóan örülök neki, hisz ez állami díj, azt jelenti, a szakma látja, követi, elismeri, amit végzek.

Mi kell ahhoz, hogy felfigyeljenek egy táncosra?

Elsősorban jó szerepek. Nekem voltak komolyabb szerepeim, például *A csodálatos mandarinból* a Lány, *A fából faragott királyfiból* a Királylány, a *Kakukkfészekből* a Főnéni, és táncoltam sok külföldi koreográfus fontos darabjában. Most éppen *A notre-dame-i toronyörben* táncolok Esmeralda szerepében. Mint általában minden darabunkat, ezt is bemutatjuk Budapesten a Nemzeti Táncszínházban.

Külföldi táncszínházak, balettek nem vonzanak?

A Nürnberg Baletthez felvettek. Már albérletet kerestem, amikor felhívott a gazdasági igazgató, és elmondta, hogy a megszorítások miatt a már meglévő tagok létszámát is csökkenteni kell. Behívtak a Holland Nemzeti Táncszínház és a madridi Nacho Duato felvételijeire is, de az elsőnél utólag kiderült, hogy nincs is szabad helyük, a másikra pedig már el sem utaztam, mert az egész eljárástól elment a kedvem. Valójában sohasem terveztem, hogy hosszan külföldön maradjak. Itthon szeretnék családot alapítani.

Hogyan lesz valakiből elismert, jó táncos?

Alázattal, kitartással. Látni kell, hogy éppen hol tartasz, hova akarsz eljutni, s oda milyen módon juthatsz. Láttam, hogy időnként el vagyok nyomva, de nem szóltam. A munkámmal akartam bizonyítani. Ez egy idő után meg is hálálta magát. Tehát szorgalommal, kitartással, okosan. Tudatos munkával minden nap oda kell figyelni a hibáimra, aztán az újabban felmerülőkre. Elemezni kell a helyzeteket, és megoldani. A táncosok mindig a határaikat feszegetik, minden nap egy önostorzás. Kemény, de megvan a gyümölcse. A színpadon nincs hazugság. Onnan minden átjön.

Milyen szakmai kihívások állnak még előtted?

Most csúcsmódban vagyok, s aggaszt is egy kicsit, hogy úgy érzem, nem használom ki eléggé. Keresem tovább az utam, szeretnék új alkotókkal kapcsolata kerülni, érdekes, kreatív dolgokat csinálni. Érzem, Pécsen már megtettem, amit kellett, lassan tovább kell lépnem. De

az első lépést mindig nehéz megtenni. A szervezés nagyon macerás. Nehéz intézményi háttér és anyagi források nélkül a semmiből valamit létrehozni. Szívesen részt vennék projektmunkákban is különböző társulatoknál, szeretnék dolgozni, illetve ismét dolgozni Fejes Ádámmal, Egerházi Attilával, Földi Bélával, Jurányi Patrickkal.

Te nem kacérokodsz a koreografálással?

De. Épp most ezt gyűröm, valamiért még nem bízom magamban. Lépéseket bármikor gyártok, de nehéz szépen közvetíteni, amit akarsz. Nem szeretnék szájbarágós, populáris koreográfiát készíteni. Ötleteim vannak, de egyelőre csak fontolgatom.

A táncosok élete nem könnyű. Hogyan képezed el magad öt-tíz-húsz-harmic év múlva?

Nemsokára családot szeretnék, ez az elsődleges. Jó lenne, ha két-három év múlva anya lehetnék. Nem akarom utána abbahagyni a táncot, most úgy érzem, a táncot nem lehet abbahagyni. Ez egy életforma. Nem lehet abbahagyni. Ki tudod táncolni magadból a bánatot, örömet, mindent. Nagyon jó adni a színpadról! Később szeretnék minél többet tanítani, és a koreografálással is próbálkozni fogok. Egy együttes munkájában is szívesen közreműködnék próbavezetőként, tréningadóként. Táncosként is, attól függ, milyen állapotban vagyok. Szerintem 35 éves koromig, sőt elképzelhető, hogy még tovább is, alkati adottságaimnak köszönhetően, jó formában leszek. Aztán egy idő után már nem esztétikus a test, akkor táncszínházi kamaradarabokban tudom magam elképzelni, amelyekben kevesebb a tánc, s fontosabb a színészi játék.

Meg tudnád fogalmazni, miért olyan jó a színpadon?

Szerintem nagyon fontos, hogy a közönség szépet és jót kapjon. Például bármennyire elismerem Frenák Pál profesionalizmusát – nagyon jó darabokat csinál, jól szerkeszti őket –, nem szeretem, mert úgy érzem darabjainak pszichés szempontból káros hatása van az emberekre. Nem építő, hanem kifordult, torz lelkületű, és negatívan hat.

Igen, Frenák Pál munkásságát sokan vitatják. Az egész Európában ismert koreográfus 1999-ben tért haza Párizsból, és korábbi francia táncosaiból és fiatal magyar művészekből létrehozta hazai társulatát. Én is láttam egy darabját, a Tricks & Tracks nekem nagyon tetszett, de valóban hatalmas indulatokat szabadít fel az emberből. Te mit szeretnél közvetíteni a színpadról?

Szeretetet. Ma a művészet az egyéni önmegvalósításról szól, pedig nem erről kellene. A művészetnek nem ez az alapvető feladata. Szakrális tartalmakat kellene. Nem könnyű, mert ma ezt mindenki elutasítja, pedig egyszerűen értékek közvetítésére gondolok. A színpadon is érzem, sokkal többet adhatok, mint amit egyedül adhatnék. Nem tudom, ezt később hogyan fogom csinálni, de a szakralitás valószínűleg akkor is átadható, ha koreografálok vagy tanítok. Például gondolkoztam egy tánctréningen. Úgy magyaráznám el a gyakorlatokat, hogy a szellemieket is beletenném. Húzd fel magad! Képzeld el, hogy a szívedből egy fényszál megy felfelé, amely összeköt az angyaloddal, és így tovább. Ilyen alapokból fel lehetne építeni egy tréninget.

Mit jelent számodra a szakralitás?

Szeretetet, hitet, Jézus Krisztust és mindennek szellemi háttérét. Engem nemcsak azok a dolgok érdekelnek, amik itt a Földön történtek, és amit a Bibliából lehet tudni, hanem a szellemi mozgatóerők is. Például az anyagi hierarchia, a segítő és őrző angyalok, és minden, ami ehhez kapcsolódik.

Mikor vált mindez fontossá számodra?

15 évesen nagyon naivan és jóindulattal telve kerültem el Sárospatakról, s utána hatalmas pofonokat kaptam. Mindent magamnak kellett megoldanom, rettenetesen egyedül voltam. Ütések jöttek jobbról-balról, fentről-lentről. De érdekes, már kicsi koromban is biztos voltam benne, hogy az embernek nem egy élete van. Iskolába járunk, de miért járunk iskolába? Hogy elmenjünk dolgozni, utána meg nyugdíjba? Az egésznek így önmagában nincs semmi értelme. Akkor van értelme, ha többről van szó. Szegeden is rettenetesen el voltam hagyatva. Mindent hamar megtanultam, és nem volt fejlődési lehetőségem. Hatalmas hiányérzet volt bennem. Elkezdtem jógázni, és lassan kezdtek pozitív irányba lendülni a dolgok. Péccsett folyamatosan olyan emberekkel találkoztam, akik sok felmerülő kérdésemre válaszoltak. Rudolf Steiner írásait kezdtem olvasni, aki a 20. század elején létrehozta az antropozófiát. Ez egy filozófiai irányzat, amely új szellemi világ- és emberképet tárt fel. Kapcsolódik az ősi keleti bölcsességhez, de a keleti tradíciókkal ellentétben középpontjában Jézus, az emberiség megváltója áll. Számomra a hit az egészséges életmóddal és az önismerettel teljes.

Művészként sikerült már közvetítened ezt másoknak?

Igen. Tallinnban betanítottam Jorma Elo *Red with Me* című koreográfiáját a Észt Nemzeti Opera balettegyüttesének. Mielőtt elutaztam, egy ismerősöm figyelmeztetett: „Ha kimégy, szórd a fényt!” Minden nap meditáltam, mielőtt dolgozni mentem, segítséget kértem ahhoz, hogy szórjam a fényt, de ne csak a tallinni táncosokra, hanem az egész világra. Hihetetlenül eredményesnek bizonyult. Őt szereposztást tudtam betanítani! Ez két hét alatt elképzelhetetlenül sok. És csupa jót és szépet kaptam vissza. A színpadon is éltem már meg ehhez hasonlót. Egy nagyon komoly, szinte földöntúli darabban táncoltam, Fejes Ádám *Origójában*. Úgy éreztem magam, mintha angyal lennék. Le voltam festve egy fehér anyaggal, amely, ha mozogsz, aurát rajzol köréd. A duett arról szólt, hogy lejövök a Földre, hogy megmentsem az elveszett emberem. Volt a darabban egy pas de deux, mintha fényszálát vezetnék fel a szívemből az angyalom felé. Effektíve éreztem az Angyalomat. Ott volt, és segített. Nagyon jó érzés volt. Persze, aki még nem tapasztalt ilyet, biztosan nem érti. De ezért jók a földi sikerek. Bizonyosságtételek. Az én életem is akkor váltott nagy sebességre, és hozott szerepeket, díjakat, amikor helyretettem a legfontosabbakat, és éreztem, hogy jó úton járok.

Reméljük, sokan értik ezt. Aki pedig még nem tudja, mit jelent elégedetten és boldogan élni, annak biztosan segít, ha látja, más hogyan boldogul. Jó példa lehetsz rá Patakon. Szoktál visszajárni?

Igen. Minden nyáron legalább egy hétig otthon vagyok. Imádom. Mindenem. Ha kérdezik, hol lakom, honnan származom, mindig azt mondom: a szüleim Miskolcon lának, de én sárospataki vagyok.

(Az interjút készítette: Földy Krisztina Lilla.)

Bolvári-Takács Gábor

Megújult a Bartók Emlékház

2006 márciusában, a zeneszerző születésének 125. évfordulóján ismét megnyitotta kapuját a Bartók Béla Emlékház. Az 1924-ben épült budapesti, II. kerületi Csalán úti épületet Bartók eredetileg 1932 tavaszán bérelte ki, miután már a húszas évek végétől arra törekedett, hogy családjával minél csendesebb és egészségesebb környékre költözzön. 1928-ban az akkor III. kerületi Kavics utcában, a József-hegy környékén találtak lakást, majd 1930 áprilisában átköltöztek a Csalán útra.

Ifjabb Bartók Béla emlékei szerint a kétszintes ház alagsori külön lakással és nagyméretű előkerttel rendelkezett, aránylag távol a nem túl forgalmas utcától. A szomszéd telkek üresek voltak. A lakás beosztása célszerű volt, így mindenki nyugodtan dolgozhatott. Az emelet legjobban elzárható szobája lett Bartók dolgozószobája, ennek bejáratát is kicseréltette egy párnázott, szigetelést biztosító ajtóval. A közvetlenül szomszédos szoba a nagyobb fiúé volt, aki mint szigorló mérnök, itt készült oklevele megszerzésére. Az alsó szinten helyezkedett el Bartók feleségének, Pásztor Dittának a dolgozószobája, és ugyancsak a földszinten tartózkodott az akkor még elemi iskolás kisebbik fiú, Péter. A földszinten elhelyezett két zongora és az egyébként is tágas helyiség lehetővé tette, hogy Bartók rendszeresen magánórákat adjon; egy időben – betegsége miatt – azt is engedélyezték, hogy zeneakadémiai óráit is otthon tartsa meg. Hangversenyre készülve is megfelelően tudott közreműködő társaival próbálni. A lakásbérlet felmondására 1941-ben ifjabb Bartók Béla által került sor, miután Bartók és felesége 1940 októberében az Egyesült Államokba távoztak. Ebben az időben már csak három lengyel menekült élt az épületben, akiket a zeneszerző vett magához még a világháború kitörése után, hiszen Béla fia 1935. decemberi nősülése óta elköltözött, Péter pedig gimnazistaként Sárospatakon tanult, internátusban.

Bartók Péter így emlékezik a házra: „A bejáratnál két csodálatos nyárfa üdvözölte a látogatót; maga a ház messze volt az úttól, magasan fent, hiszen ez már a hegy lába volt; valaki azt mondta, hogy a ház és a fekvése is egy kastélyra emlékezteti. A kertbe belépve a látogató gyümölcsfák (...), többfajta rózsza, kis veteményes, azután örökzöldek és rengeteg, tavasszal bódító illatot árasztó orgonabokor melle haladt el, míg végül, több lépcsősor után megérkezett magához a házhoz. Bent először egy zárt verandán találta magát, amely sokféle virágnak, kaktusznak és egyéb növénynek adott otthont; s emellett remek kilátás nyílt innen a hegyekre, illetve a város szélére. Más tárgyak között egy szépen festett tulipános láda is állt itt, amelyet sokat lehetett látni akkoriban a magyar falvakban. Apám legtöbb bútora falusi asztalosműhelyekből került ki, néhány közülük egy Péntek Gyugyi György nevű erdélyi mestertől, aki pompás bútorokat; gazdagon díszített, faragott székeket, asztalokat, fiókos szekrényeket készített. (...) Az ebédlőnk főként ilyen faragott bútorokkal volt berendezve, a festetlen fajtával, amit időnként szappannal és vízzel kellett elsúrolni. (...) Apám két szobájában is faragott bútorok álltak, de ezeket a faragást megelőzően bepácolták, polírozták, s ezért a díszítőelemek szembeütőbbek voltak, mint az ebédlő-garnitúránk darabjain. Szobáinak berendezése a szokásos

tulipános ládából, székekből, asztalból, ágyból és íróasztalból állt, mind tetszetős a szemnek, s úgy készítették el őket, hogy örökké tartsanak. Az ilyenfajta bútorzat számomra a világ legtermészetesebb környezete volt, mivel ilyen tárgyak közt nőttem föl; csak amikor elkezdtem másokhoz látogatóba járni, akkor eszméltem rá, hogy a városi lakások legtöbbször furcsa, modern, gyári holmikkal van berendezve."

1981-ben a Fővárosi Tanács, a zeneszerző születésének centenáriuma alkotta át az épületet Bartók Emlékházzá, Fazakas György építész tervei szerint. A földszinti lakáshoz új bejáratot lépcsőházat toldottak, az első emeleten koncerttermet alakítottak ki, s a második szinten rendezték be az emlékmúzeumot. A negyedszázaddal későbbi átalakítás az épület minden részét érintette, amelynek finanszírozója és koordinátora Vásárhelyi Gábor, az 1994-ben elhunyt ifjabb Bartók Béla keresztfia, a zeneszerző jogutódja volt. A továbbiakban az ő szavaival adjuk vissza a felújítás eredményeit.

„2004-ben sikerült megállapodnom a Fővárosi Önkormányzattal, (...) hogy saját költségemen felújíttathassam, és egy padlásteri kiállító térrel kibővíthessem a házat. (...) 2005. március 26-án a ház bezárt és feleséggel Virághalmi Ágnes belsőépítésszel, elkezdhettük a régen tervezett munkát. Az átalakítás és felújítás során három fő célt tartottunk szem előtt: 1.) A házat a lehető leginkább alakítsuk vissza abba az állapotba, ahogy 1940-ben állhatott itt, amikor Bartók Béla az Amerikai Egyesült Államokban távozott, hogy ott ideiglenes menedéket keresen a készülődő háború borzalmai elől. 2.) A lehető legtöbb belső teret tudjuk úgy kialakítani, hogy azt a meglévő eredeti bútorzattal berendezhessük, így sokkal inkább érzékeltetve az akkori milió hangulatát a kedves látogatóval. 3.) A ház műszaki állapotát olyan szintre emeljük, hogy az még akár több évtizedig is kiállja az idők próbáját, méltóképpen állítva emléket Bartók Bélának. A felújítás tervezése és kivitelezése során a bejáratot homlokzatról eltávolítottuk az 1981-ben ráépített idegen vasrácsos szerkezetet és az oda nem illő, egyébként sem ajtónak látszó bejáratot. Bartók Béla hagyatékában megmaradt korabeli fényképek és a Fővárosi Önkormányzat Tervtárában fellelhető képek és tervek alapján állítottuk vissza a homlokzatot, mely ma a bejáratot ajtót leszámítva mind kialakításában, mind színezetében teljesen megfelel az 1940-es állapotnak. Az alul elhelyezkedő új bejáratot Pölöskei József ötvösművész tervezte és készítette (...) A ház többi homlokzatára is igaz az, hogy mindenben megpróbáltuk az eredeti helyzetet visszaállítani, persze a hozzátoldott lépcsőház kiváltására nem volt lehetőség, de például a műanyag redőnyöket visszacseréltük faredőnyre, és a tetőt is a teljes javítás után újból az akkorival egyező kinézetű palafedéssel burkoltattuk. (...) A belső térben, az alagsorban a Bartók család idejében a házmesterlakás, továbbá technikai kiszolgáló helyiségek voltak, így itt nem volt elsődleges cél a korabeli állapot visszaállítása. A bejáratot belépve balkéz felől Bartók Béla édesanyjának 1903. szeptember 8-án írt levelének márványba vésett részlete fogadja a látogatót, beljebb ruhatárat, egy kis emléktárgyak és zeneművek árusítására alkalmas üzlethelyiséget, továbbá a mellékhelyiséget találjuk. (...) Innen, a már említett, hozzátoldott lépcsőházon át juthatunk az első emeletre, ami Bartók idejében az ő lakóterük első szintje volt. A lépcsőházban a lépcsőkorlátot (...) olyanra cseréltük, ami korban illik a házhoz, és stílusában hasonlít a régi lépcsőház fa korlátjához. Bartók Béla kortársa, Kós Károly tervezte lépcsőkorlát hű mása került a lépcsőházba. (...) A hajdani első lakószinten 1981-ben, az ott lévő szobák és lépcsőház összenyitásával koncerttermet alakítottak ki. Ez ugyan eltérés az eredeti állapottól, de egyrészt azért nagyon hasznos, mert az itt megtartott koncertek élővé teszik a házat, másrészt nem is áll messze attól, hogy eredetileg is két zongora állt az itt lévő két szobában, melyeket össze lehetett egy négyszárnyú ajtóval nyitni. (...) A koncerttermet is teljesen felújítottuk. A korábban a mennyezeten lévő, és a tőki református templomból származó kazettás festett mennyezetet visszaadtuk az Iparművészeti Múzeum-

nak, mivel a háznak sohasem voltak ilyen díszei, másrészt pedig teljesen elrontotta az amúgy sem tökéletes akusztikát. (...) Innen a lépcsőházon át jutunk egy emelettel feljebb abba a három helyiségbe, ami nagyjából ugyanúgy áll, mint Bartók idejében. Az első szobában balkéz felé a faragott étkező garnitúra látható (...) Mellette két oldalon két ruhásszekrény, a másik oldalon polcok és táltartók sorakoznak. A második szobában egy kék festésű szekrényből, asztalból és két székből álló bútorgarnitúrát, valamint egy padlábából, székekből és asztalból álló ülő sarkot helyeztünk el. Az ajtó mellett két pirosas színű faragott szekrény látható és hozzá tartozó könyvespolcok. A harmadik szoba, Bartók Béla dolgozószobája, melyben restaurált zongorája, íróasztala, bőrfotelje és székek helyezkednek el, mintha várnák vissza Bartókot a munkához. Az íróasztalon látható fonográfja és írógépe is. A bővítés eredményeként még egy emeletet mehetünk feljebb, ahol fali és álló vitrinekben tekinthetik meg a látogatók Bartók Béla hagyatékában megmaradt személyes és gyűjtött tárgyait."

Az emlékház újbóli megnyitása alkalmából bővített kiadásban jelent meg az a kötet, amelyben ifjabb Bartók Béla, Bartók Péter és Vásárhelyi Gábor fent idézett szövegrészletei mellett megtaláljuk Fodor András költő és Szirányi János, az emlékház igazgatója írásait, Ujfalussy József Bartók Béla életéről szóló kronológiáját, Bartók műveinek jegyzékét, s egy válogatott Bartók-bibliográfiát és -diszkográfiát; mindezt sok fényképpel és dokumentum-másolattal illusztrálva.

(Bartók Béla Emlékház, az eredeti kiadást szerkesztette: Strackné Mohos Márta, a bővített kiadás felelős szerkesztője: Hollós Máté, Budapest, 2006)

Függelék:

Bartók Béla levele

A sárospataki Angol Gimnázium Internátusa Igazgatóságának

Sárospatak

Igen tisztelt Igazgatóság!

Szeretném fiamat Bartók Pétert, aki júliusban tölti be 13-ik évét és most végzi a budapesti Tanárképző Gyakorló Gimnázium III.-ik osztályát, a sárospataki intézet angol ágazatának IV.-ik osztályába adni az angol nyelv elsajátítása céljából. Ezért a következő kérdésekre szeretnék felvilágosítást:

1/ Az intézet prospektusát megszereztem; ebből azt látom, hogy június 10-ig kell a folyamodványt beküldeni és mellékelni többek között az utolsó évi bizonyítványt. Mivel az isk. év csak június 19-én fejeződik be, nem lehet jún.10. előtt a bizonyítványt megkapni. Mi tehát a teendő?

2/ Milyen kilátások és eshetőségek vannak a fölvételre?

3/ A prospektusból azt látom, hogy a fölvételről jún. végéig kapunk értesítést. Feltételezem, hogy a folyamodvány kedvező elintézése esetén az értesítés kézhezvételekor bizonyos ösztöszegeket be kell küldeni. Mivelhogy ebben az időpontban sem én sem feleségem nem leszünk Pesten, vajjon lehetséges-e hogy ezt az értesítést egy megbízott nevére küldjék, akinek a nevét és címét esetleg a folyamodványban megjelölném?

4/ Mivelhogy fiam eddig még nem tanult angolul, viszont már a IV-ik osztályba kerülne, azt szeretném tudni, miként és hogyan pótolhatja ezen a téren az elmulasztottakat, hogy oszt. társait utolérhesse?

5/ Szeptember hanyadikán kezdődik az iskolaév?

Szíves válaszukat mielőbb várva vagyok kiváló tisztelettel

Budapest, 1937. május 26.

II. Csalán út 29.

(saját kezű írással:)

Bartók Béla

a Zeneműv. Főiskola tanára

(A szöveghűen közzétett, eredetileg géppel írt levél a Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményeiben található, Lgy. 1120. számon. A gimnázium választát nem ismerjük. Tény, hogy Bartók Péter 1937-ben még nem lett pataki diák, később azonban több éven át, az Egyesült Államokba történt távozásáig Patakon tanult.)

Bartók Péter 2006. március 24-ei levelének részlete Lőrincz Szabolcshoz, a Sárospataki Református Kollégium Alapítvány Kuratóriumának elnökéhez, a 2006-os Pataki Diákok Világtalálkozójára szóló meghívásról:

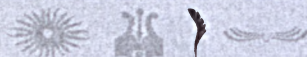
Kedves Lőrincz Úr,

Köszönöm kedves levelét. Számomra Sárospatak volt a harmadik gimnázium, ahová jártam és ahol, úgy emlékszem, jól éreztem magam; csak sajnos rövid ideig, hiszen nem jutottam el az érettségihez. (...) Felejthetetlen emlékem, amikor 1941 decemberében el kellett hagynom Magyarországot, és legalább a fél osztály eljött a kis pataki állomásra búcsúztatni.

Már 82 éves vagyok, nem jó egészségi állapotban, és nagyon nehéz számomra egy európai út. Ezért kérem a megértést, hogy augusztusra a meghívást köszönöm, de nem tudom elfogadni.

Kívánok minden lehető jót és üdvözlizli:

Bartók Péter

Fekete Gyula

Közéleti naplórészletek

Emlékeim a negyvenes évekből

Erdély, 1941. augusztus

Egy évvel ezelőtt még vakmerő álom, irredenta jelszó, politikai frázis, ma fél valóság, égető kérdő-, fenyegető felkiáltójel, kötelesség, tisztázatlan fogalom. Sokan már megszokták, hogy van és szeretnék eltüntetni a vele kapott kötelességet, eltörölni a kérdőjelet, elsikkasztani a felkiáltójelet –, szeretnék félredobni az egészet, mint gyermek a megunt játékszert és új circenzésért kiabálnak.

Pedig amit megkaptunk, meg is kell tartani: a megtartásnak viszont első feltétele az, hogy ismerjük meg Erdélyt. Igaz, a betű csak lélekben vihet el az erdőktől borzas hegyek sűrű levegőjébe, történelmi városok barokk tornyai közé, s csak gyéren tudja tolmácsolni az élmény szülte hangulatot, de a szívekbe vetített képekből marad talán egy kis törmelék...

Tizenhárman – az Önképzőkör reménybeli törzsgárdája – a pünkösdi vakációban elindultunk Erdélybe. Kerékpáron, vonaton tettük meg az előre kitervelt körutat. Ha visszagondolok a kedves napokra, a két hónap óta kirostálódott emlékeimből egy-két epizód még mindig élesen kiválik.

Már túl voltam az első benyomásokon, s különös hangulatba ringatott a vonat ritmusa. Az utazás megszokott unalma valami egészen különleges érzéssel keveredett bennem. Az ablak mellett ültem és a fülledt levegőből bután és üresen bámultam a tájat. A fiúk nemzetiségi kérdésekről vitatkoztak, s egy ismeretlen útitárs is bekapcsolódott a vitába. Fontoskodva beszélt, mint aki jól ismeri a helyi viszonyokat, s tudja, hogy véleményétől függ a vita sorsa. Egy-két mondatfoszlányt én is elkaptam „... kiállhatatlan nép ez ... vadak és alattomosak ... soha nem lehet ezeket megszelídíteni... Át kell őket rakni a határon, ez az egyedüli orvosság...”

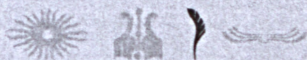
A románokról volt szó...

Nem érttem egyet a szónokló úrral. Az erdélyiek, akikkel eddig beszélgettünk, szinte kivétel nélkül a román középosztályt kárhóztatták. A regátból betelepített papok, jegyzők, tanítók voltak az erdélyi magyarság elnyomói, akik minden eszközt felhasználva saját szakállukra románosítottak, csaltak, panamáztak. Szegényebb honfitársaikat is ezek uszították a magyarság ellen. Különösen a telepítetteket. Ez volt az erdélyiek véleménye és ez az úr anyaországi volt...

De eszembe jutott egy élményem is.

Déstől Kolozsvárig kerékpáron mentünk, s egy oláh lakta falu alatt, miközben lemaradtam a hátzszakom igazítani, leengedett a hátsó kerék és a szelep felmondta a szolgálatot. Nem tudtam ugyan egy szót sem románul, mégis egykettőre ki lett javítva a hiba. Tudtak ők – különösen az öregebbek – magyarul. Tiszta magyar faluban sem tapasztalhattam volna nagyobb előzékenységet.

Erre az élményemre gondoltam és néztem kifelé az ablakon. A pályatest mellett oláh munkások álltak. Határozottan fel lehetett ismerni őket széles tüsszőjükről és jellegzetes ingvisele-

tükről. Az egyik tiszteletudó mozdulattal emelte le a kalapját, amint a vonat elhaladt előtte. (A többinek nem volt kalapja.) Hogyne emelte volna, mikor ez a vonat jelképezte számára nem az „új uralmat”, hanem a munkát, a kenyeret és a jobb életet.

A pünkösdi ünnepeket Kolozsváron töltöttük. A református gimnázium internátusába szállásoltak el bennünket. Második este szóba elegyedtem az egyik maturáló fiúval. Ő is kíváncsi volt – ahogy észrevettem – az „anyaországra” és én is kíváncsi voltam Erdélyre. Leültünk hát a szolgál-szoba elé, és beszélgetni kezdtünk. Percről percre növekedett a társaság. Negyedóra múlva már ott volt az internátus minden nagyobb diákja, akik vagy a távolság miatt nem mehettek haza vakációzni, vagy – amint legtöbbjüknél – mert falujukat elválasztotta tőlük az új határ. Egykettőre megismerkedtünk és közrefogtak. Mesélni kezdtek a megszállás éveiről – arról, amit már én is tudtam –, hogy milyen nehéz volt nekik magyarként élni, különösen reformátusként.

Sok bajuk volt a vallásukkal. Egy kis faluban meg akartuk nézni a templomot. Felkaptam egy ott ácsorgó gyereket a biciklire, hogy megmutassa, merre lakik a harangozó. Közben beszélgettünk.

– Kik laknak a faluban? – kérdeztem.

– Románok.

– Magyarok nem laknak?

– Hát akik abba a templomba járnak, – mutatta a gyerek a református templomra. – De azok igen kevesen vannak.

– Te magyar vagy ugye?

– Nem, én román vagyok, de anyám „magyar” vallású. Az apám meg katolikus volt, de már a román templomba jár...

– Bizony – mondta az egyik – sokszor a sor végére kellett nekünk a hivatalban állni, mert „magyar” vallásúak voltunk. De ez nem esett olyan rosszul, hiszen idegenek bántak így velünk. Magyaroktól a sértés rosszabbul esik. Futballcsapatunk az ünnepekre N... városba utazott. Az első este szállást kaptak az ottani gimnáziumban, de másnap, mikor az igazgató megtudta, hogy más felekezeti iskolához tartoznak, kitétte a szűrüket. Pénzért sem volt hajlandó további helyet adni...

Másra tereltem a szót: „Mit szóltok a levante intézményekhez?” (Bizakodva tettem fel a kérdést, mert még a hároméves gyerekek is „szebb jövőt” kiabáltak felénk a kis székely faluban, ahol keresztülkarikáztunk.)

Hallgatnak, aztán összemosolyognak, mint akik egymás között már megtárgyalták az ügyet: „Szép, szép, de mi szebbnek gondoltuk. Éppen a minap volt itt az anyaországból egy csoport. A vezetőjük sorakozásnál összetette a kezét, úgy rimázkodott, hogy álljanak sorba. Mi azt hittük, nagyobb fegyelem van a leventéknél.”

„Aztán bántott az is, hogy olyanformán jönnek ide, mintha állatkertbe jönnének. Szinte csodálkoznak rajta, hogy mi is beszélünk, gondolkozunk és hosszúnadrágban járunk.”

Futballmérkőzésre hívtak ki. Bántott, hogy milyen lenézően viselkedtek: „No, gyertek fiúk, pakoljuk meg ezt a népet!... Van-e gólzsákokot, mert ha nincs, le se állunk...” stb. Ahogy megvertük őket az egyik odajött hozzám. „No – mondta leereszkedően és megveregette a vállamat – ebben az egyben elismerem, hogy egyenlők vagyunk, de másban tanulhattok tőlünk! – Jönnétek csak kézilabdázni!” – Minden vágyunk az volt, hogy kiállhassunk velük kézilabdázni, de sajnos nem lehetett. Pedig abban aztán mi is otthon vagyunk!...

Éghetett a képem kedves honfitársaim miatt!

De jött a többi: „Még az is nehezünkre esik, hogy bírjuk megszokni a címzéseket. A románoknál mindenki „domnu” volt. Jó volna ezt Magyarországon is bevezetni. Sok bajunk lesz még

belőle, hogy nem ismerjük a hazai viszonyokat, szeretnénk valahova az anyaországba munkatáborba menni – így könnyebb lesz az ismerkedés, de már mindenütt betelt a létszám.” Kezdtem magam már szorongatott helyzetben érezni, de mintha csak észrevették volna, vizsgálni kezdtek: „Azért ne gondold, hogy nem vagyunk különben megelégedve az új helyzettel. Különösen a tisztviselő osztály becsületessége és megbízhatósága tűnt fel nekünk.” Valóban elbeszéléseiből megértettem, miért omlott össze szinte napok alatt Nagy-Románia. Az államszerkezetet teljesen elkorhasztotta a panamázás. (Marosvásárhelyen beszéltek a diákok, hogy egyszer egyik elkésett társukat észrevette a rendőr, hogy az internátus ablakán akart bemászni. Tüstént lecibálta és erővel be akarta vinni az őrszobára. Pár lej borraivalért azonban hajlandó volt ő maga feltolni az elkésett ifjoncot.) No, a kolozsvári rendőrök sem maradtak el az efféle dolgokban. Amint a fiúk beszéltek, a tavalyi nyolcadikosok nagy bajban voltak. Hagyomány volt ugyanis náluk az éjjelizene, de a kormány szigorú rendelete megtiltotta. A végén egy rendőrt fogadtak, aki illő honorárium ellenében hajlandó volt kísérni őket és megvédeni minden hatósági beavatkozástól. A mi tisztviselőkarunk nem ilyen – mondták. Ez szép, de én mást is tapasztaltam. Túlságosan megtartják a „három lépés” távolságot. Ez nem szép.

Sárospatak „lefejezése”, 1948

Az alábbi jegyzet dr. Orbán István egykori sárospataki történelemtanárom – „Pici” – tájékoztatása alapján történt, a Református Gimnázium államosításának előkészületeiről. Hazug és alaptalan vádak sorozata, amelyeknek akár egyik fő vádlottja lehetett Orbán tanár úr, mégsincs benne elfogultság, hűvös tárgyilagossággal foglalta össze az eseményeket.

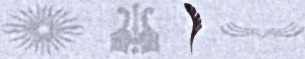
1948. március 8-án fogadta a tanári kar az államhatalom küldötteit: dr. Kovács Máté államtitkárt, Aczél György országgyűlési képviselőt, dr. Jánosi Ferenc volt református lelkész miniszterhelyettest. A küldöttek, összefoglalva, az alábbi vádakkal illették a tanári kart és az ifjúságot.

1. *(Eleje nem érthető)* ...s általában a jobboldali eszmék és pártok iránt. Rokonszenveznek Vatai Lászlóval és a többi volt kisgazdapárti összeesküvővel. Horthy-tiszteklélő töltöttek be állásokat, miközben két haladó szellemi gimnáziumi tanárt elbocsátottak.

2. Maradt a régi vezetőség és közszellem. Az iskola főgondnoka Farkasfalvi Farkas Géza császári és királyi kamarás, a gondnoka dr. gróf Bethlen Pál. A régi rendszer arisztokratái. A tanárok és a tanulók református létükre rokonszenveznek Mindszenty bíboros reakciós, népellenes politikájával, és kiközösítik, elszigetelik a haladó gondolkodású tanárokat.

3. Korszerűtlen a történelem és a társadalomszemlélet. A szabadságharcokról, a munkásmozgalomról, 1848-ról, Marxról, Engelsről, akár a Szovjetunióról idegenkedéssel, kényszeredetten, hivatalos hangnemben nyilatkoznak meg. A történelemben a régmúltat dicsőítik, nacionalista szelleműek, a haladással szemben a reakciót értékelik. A nyugati kapitalista államok, a polgári demokráciák iránt általános a rokonszenv. Lebecsülik a jelent, nosztalgiát éreznek a múlt iránt. Noha csak népi demokrácia létezik, ők a polgári demokráciát helyeslik. Népellenes nézet, a „Harmadik út” hívei.

4. Patak szellemi fejlődése 1944-ben megrekedt. Pedig a felszabadulás óta hatalmas politikai, társadalmi, szellemi, gazdasági fejlődés, átalakulás történt. Lelkesednek a népi írókért, főleg Veres Péterért, akinek a kiválást, a passzivitást illető írásait méltatják. Nem hajlandók viszont elismerni a szocialista írók, költők, a szovjet irodalom értékeit. A tanári kar és az ifjúság kompromisszumokra hajlamos, megalkuvó szellemű, sokszor nem vall szint. Nem áll ki bát-

ran demokratikus meggyőződése mellett. Politikailag nem iskolázott. Nem ismerik valóságos helyzetünket és helyünket a szocialista nemzetek között. Elítélik a népi, a szociális haladást, a népi demokráciákat. És sovíniszta nézetűek a szomszéd népek iránt. Az átképzések formális jellegűek, hivatalos kényszerűségből jönnek létre. Nincs reális politikai érzeke sem a tanári karnak, sem az ifjúságnak. Szólamokat hangoztatnak meggyőződés nélkül.

5. Kettős, kegyeskedő szellemű nevelés folyik. Igazán haladó szellem nincs jelen. Az igehirdetés nem népi, mai irányú, hanem elvont, misztikus, irracionalista szellemű.

6. Eleven a nacionalizmus. A szocialista, demokratikus hazafiság helyett a régi úri Magyarországot emlegetik. A múlt érdemeit eltülozzák, a jelen hibáit felnagyítják, kiszínezik.

7. Tagadják a materializmus és a természettudományok fontosságát. Humánjellegű, idealista, korszerűtlen, vallásos nézeteket vallanak. Nem ismerik a természettudományok fontosságát, a materializmus lényegét, főképp pedig a marxizmust és a szovjet tudományt.

8. A tanulók között ma is fennáll az úri kaszt kivételezettsége. Kevés a munkás- és paraszt származású diák. Nincs kellő utánpótlás, mert a szegény diákok tanulását megnehezítik. Pedig Patak a „szegények iskolájának” hirdeti magát, fitogtatván demokratikus érzéseit. Miközben a régi uralkodó osztályok, nagybirtokosok, mágnások, bankárok, magas hivatalnokok gyermekei élveznek elsőséget. Valóban keresztény-eredetű szegénydiák kevés van. A kollégiumokban nincs helyük. A tanári kar tagjai nem lépnek be a demokratikus pártokba, kommunista párttag csak egy van köztük.

9. Nincs kapcsolat a népi kollégiumokkal. *(Megjegyzés: épp ezekben a napokban verte szét a népi kollégiumokat a Magyar Kommunista Párt.)* Az „Angol Internátus” ma is egy úri kaszt nevelőintézete. Ide még a kitűnően tanuló népi származású diákok sem juthatnak be. Az angol nyelvet örömmel, az oroszot kényszeredetten, hivatalos utasításra tanulják. Az Intézet neve is reakciós. Az internátusokban is hitbuzgalmi, reakciós, nacionalista nevelés folyik, igazi haladó nevelés helyett.

Orbán tanár úr megjegyezte még, hogy Jánosi Ferenc szerint a múltban alig tanulhatott Patak szegény, tehetséges diák. Voltak itt a nagyurak gyermekeit kiszolgáló úgynevezett, szolgadiákok, megalázó körülmények között tanulva. Az iskola a rosszlemkű múlt maradi szellemét képviseli. Ezért van nagy változásra szükség, hogy az iskola legyen méltó hírnevéhez, és korszerű feladataihoz. *(Megjegyzés: Jánosi Ferenc teológus korában kis-internátusi felügyelőnk volt, Zugásznak hívtuk. Ő maga is szegénydiákként végezte el a gimnázium nyolc évét és a teológiát, hogyan nyilatkozhatott meg így?)*

1948. április 4-én Rákosi Mátyás a Rákóczi vár kertjében országos jelentőségű beszédet mondott. Utána ellátogatott a gimnáziumba, ő is a tanári kar előtt, a fentiekhez hasonló szellemben nyilatkozott meg.

(A volt pataki diák Fekete Gyula Naplóm a történelemnek címmel állítja össze 1941-2000 közötti közéleti naplója köteteit. Célja, hogy egyedülálló forrást kínáljon a magyar történetírásnak. A szerző Sárospatakot szellemi szülőföldjének tekinti – Bodrog-parti szerelmeink c. regényében nyolc gimnáziumi évének állít emléket –, a fenti részleteket a készülő műből választotta ki, és bocsátotta szerkesztőségünk rendelkezésére. A közlés lehetőségével örömmel élünk, Fekete Gyulának további alkotó éveket kívánunk!)

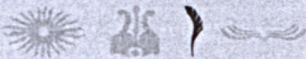

Weinrauch Ingrid

Egy kád víz

I.

Egy kádnyi ártatlan, habos vízben ázni,
 a testrészek eltűnnek a víz alatt, és
 ott, a vízben egy másik világ, a víz
 világegyeteme nyílik meg.
 A fejem és a testem két külön világban,
 mint ahogy e kettő is két külön világ,
 a térdeim még a fejemmel vannak, de
 tudni ösztönösen jobban
 szeretnének, mint az elmém,
 és eltűnnek hirtelen a víz alatt.
 Gyerekkoromban rettegtem, ha
 arra gondoltam, kik úsznak pucér
 lábszáraim körül
 a szappanzavaros színben elbújva.
 A félelem a másik világtól
 olyan volt, mint egy eleven lény,
 egy etetni való háziállat,
 kiről azt kívántam, bár szökne meg.
 Ha mégis alámerül fejem, a
 gyerekek lesz igaza, aki nem
 vagyok már, csak őrzöm őt
 magamban. Ott lennének a víz
 alatt a szürkebőrű démonok,
 és mind olyanok lennének, amilyeneknek
 őket elképzelttem, akiknek teremtí
 őket szüntelenül a bennem lakó
 tomboló szélforgó.

II.

Vízsvatagból homokoázisba menekülnék.
Miért, miért látnak Ők ennyivel
többnek?

Ők: egyenlő az erősek és bölcsek.

III.

Benn, a néma-sápadt vízben
eltűnnek a kádfalak, kékessé
válík a homály, elúsznak mellettem
az érzelmek, mint csodálatos,
fajtalan démonhalak, nem menekülnék,
vadásznak, mind álcázó technikával,
aztán valami megrezzen,
aha, én vagyok az is, ott kicsit
messzebb az a fehér cápa, aki
vérszagra gerjed.

IV.

Kiemelkedem a vízből.
A kapcsolat megszakad.
A lámpafény világossága pökhendin,
agresszívan hirdeti a földies dolgokat.
Úgy hagyom. Az ágyba
süppedek, átváltok az
álmokozmosz-csatornára.

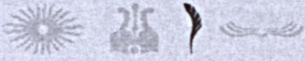

Dobos Krisztina

Egy kád víz

Csend

Megléte formabontó.
Nincse megszokhatatlan.
Paránya üzenne még,
szőlőszem pirkadatban.
Ahogy hajatán a dombnak
dércsípte kacsokból
tüzet rak az ég,
s felizzanak a sorban
parázsló venyigék.

Utazás

előbb a tű fokán át
 meg vissza
 majd túl kell még élni a zuhanást is
 kívárni amíg mutatkozik
 a membránok nyújtotta tér

ha parányi bemetszést
 ejthetnék a húron
 ha képesek volnánk
 ujjlenyomatunk labirintusává
 sűrűsödni
 egyszerre érinthetnék
 múltat jelent és jövőt

átnyúlnánk csak
 az időn
 és a mezsgyén
 mint megolvadt cink
 sistereg lüktet kiboltosul a mátrix
 bontanánk csigalépcsők
 feltekert vásznait
 nem lelnék az élt a hajtást
 a szigorút az egyenest
 lenyűgözne az értelem
 különlegesen szép
 mélytengeri akusztikája
 csusszannánk
 vadászskürt öblű odvak üregeibe
 türemkednénk az ismeretlenbe át
 hajtva gondolatok bőrízomtömlői által

Vass Tibor

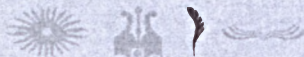
Valahogy nézése

A könyvek pakolásánál valahogy mindig a halottak
könyvei borulnak ki eléem.
Megérint,
valahogy túl sok a halottam, vagy a véletlen túl sok,
ami eléem hozza a kiborulásokat.

Valahogy megállok a pakolásban, lapozok,
olvasgatom a dedikációkat,
megérintenek,
elképzelem valahogy a már halott kezét,
élve hogy írta a sorokat,
mögé képzelem a halált, rá a szövegre,
meg bele is.

Valahogy így fogják olvasni a könyveim,
illetve hát nem azokat,
hanem az általam összeírt oldalakat,
akiknek beleírva adtam, küldtem,
ha költöznek, valahogy máshová rendeznek,
kiborulok, túl sok véletlen,
vagy túl sokak halottja.

Valahogy elképzelem a halott kezét,
azaz az élőt, amikor írja,
előttem írja-e épp,
látom-e, ahogy mozog a már halott kéz,
vagy postán küldi, nem a halott kezét,
s akkor nincs az íráshoz jelenet,
az írás van csak, az érintés, a *valahogy* nézése.

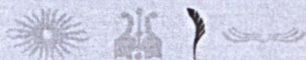
Oláh András

a legmélyebb csönd felé

terheinktől szabadulva
zuhanunk
– elgázolt csillagok –
mélyből a mélybe

*

mindegy már hogy öklöd
ütésre vagy imára
kulcsolod
peregnek a kialakított
percek
s ha meghalunk
mélyebb lesz
a csönd
mint Isten hallgatása

Bene Zoltán

Ellenforradalom

A kakas sután kalimpál a lábaival, amikor a nagymama elkapja, s a hadonászni készülő szárnyakat összefogva, hozza kifelé a tyúkdudvarból. Nagy, vörös kakas, a kisfiú áhitattal vegyes félelemmel nézi. Hányszor hajgálta meg kövel, mogyoróval, csak úgy koppant a hátán! De a kakas fel sem vette. Legfeljebb, ha megrázta magát, fél lábra állt, nyújtogatta a nyakát a kisfiú felé, csőrét kítátotta és különös hangot adott ki, mintha nyikorogna. Most már ugyan nyikoroghat kedvére...

– Gyere, segíthetsz! – szól a nagymama, és a kisfiú odalép, leguggol, marokra fogja a madár lábakat. A nagymama rátérdel a szárnyakra, az előkészített vándlingot közelebb húzza, kiveszi belőle a kést.

– Szorosan tartsd, fiúkám, nehogy megrúgjon!

A kisfiú elfordítja a fejét. Összevillan a tekintete a kutyáéval, aki remegő orrcimpákkal figyel. A gyerek inkább lehunyja a szemét. Erősen markolja, amit kell, nehogy úgy járjon, mint amikor először segített a nagymamának levágni egy kakast. Akkor nem szoritotta eléggé a lábakat, meg is szeppent, mikor a madár rúgni kezdett, s a pikkelyes, undok bőr csúszott is izzadt tenyerében – így a lábak elszabadultak, felrúgták a vándlingot, és elfolyt a vér javarésze. Most nem ismétlődhet ez meg, fogadkozik a kisfiú, s már hallja, ahogy a nagyanyja tépkedi a tollakat a kakas nyakán, aztán a penge szisszen, s érzi, hogy feszülnek az izmok összézárt markában, de tartja erősen, szoritja a feszülő inakat, míg azt nem érzi, hogy a rúgások egyre erőteljesebbek lesznek, rángássá szelidülnek.

– Elengedheted – mondja a nagymama. – Jól van. Jó pörkölt lesz belőle. Ha nagyapád hazajön, kitekeri két galamb nyakát, abból meg levest főzünk!

A kisfiú szereti a galamblevest, de annak nem örül, hogy a nagyapja kitekeri a galambok nyakát. Barbárságnak érzi. Viszolyog, ha arra gondol, a nagyapja felmegy a létrán a padra, magához édesget két fiatal tojót, aztán hirtelen, reccs! Viszont a galambleves finom, az tagadhatatlan...

A nagymama a kakással és a vándlinggal a nyári konyhába vonul, a kisfiú kinn marad a kutyával, ígér neki csontot ebéd utánra. Az állat boldogan veti magát hanyatt, pirosuló, nyákos nemi szervét kidugja. A kisfiú mosolyog, cirógatja a kutya hasát, ahol alig nőtt szőr. Finom, puha a bőre. A kutya elégedetten szuszog.

Miután megérkezik a nagypapa, csakhamar felmegy a padra, elidőzik kicsit, majd hóna alatt két élettelen madártesttel tér vissza.

– Mi az, fiúkám? – simogatja meg unokája fejét.

– Megölted őket? – meresztli a szemét a kisfiú.

– Élve csak nem főzheti meg őket nagyanyád!

A nagypapa arcát mosoly szeli ketté:

– Hiszen te meg a kakással vitézkedtél, ha jól hallottam!

A kisfiú elpirul, mint akit rajtakapnak valami szégyellni való dolgon, de egy pillanat múlva büszkén kihúzza magát:

Szépirodalom

- Nem engedtem el a lábát! – dicsekszik. – Végig szorítottam, nem tudott szabadulni!
- Ügyes vagy – dicséri meg a nagypapa, azzal viszi be a galambokat a konyhára, s fordul is ki egy perc múlva.
- Gyere! – int a fiúnak. – Morzsolunk a csirkéknek.
A kamrába mennek, a nagypapa tekeri a kézi morzsolót, a kislíú dobálja a kürtöbe a kukoricasöveket, egyiket a másik után.
- Mi történt a kezdedel? – mutat a nagyapja jobb kisujjára, amely girbe-gurbán, tömzsin, mereven áll, csaknem derékszöget zár be a kézcsontokkal.
- Gyerekkoromban egy ehhez hasonló gépezet bekapta – meséli a nagypapa. – Egymásra csúsztak a csontok. Olyasmi idős lehettem, mint te most.
- Fájt? – a kislíú szinte feljajdul, jobb kezét önkéntelenül ökölbe szorítja.
- Fájt bizony! – bólogat a nagypapa. – És ilyen furcsa maradt. Viszont, fiúkám, sokfelé jártam az életemben, voltam a fronton, a fogolytáborban, voltam a börtönben, de sehol nem jegyezték fel, mint különös ismertetőjelet ezt az összeroncsolt kisujjat.
- A kislíú szeme előtt megjelenik a televízió képernyője, benne a rendőr néni, aki papirosról olvassa: "Különös ismertetőjele, hogy jobb kezének kisujja roncsolt, különös alakú." Már az ajkán a kérdés, mégis visszanyeli, nem tudja, szabad-e feltenni. Eddig senki nem mondta neki, hogy a nagypapa börtönben volt. Oda azokat zárják, akik rosszat tesznek. Lopnak, rabolnak, hazudnak, csálnak. Ölnek. A nagypapa is rosszat tett volna?
- A morzsoló zúg, a szemek peregnek a szakajtóba. A kislíú lopva a nagyapjára pislant – nem tudja elképzelni, hogy valami rosszat cselekedett volna. Bár a galambokat is zokszó nélkül, mosolyogva... És amikor kiscicák születtek, ásott egy mély gödröt a kert végében, s élve behajigálta a nyivákoló, vaksi kis jószágokat, aztán betemette őket. Ő meg később kiásta, de a cicák már halottak voltak. Illetve döglöttek, ahogy a nagymama mondta. Nagyon megsziadták akkor, még meg is legyintették. No de a galamb és a macska mégiscsak csupán állatok!
- A kislíú szótlanul járkál egész nap, nem találja a helyét. Becsületből eszik a galamblevesből és a kakaspörköltből nokedlivel, mégsem esik olyan jól, mint máskor. Csak egyszer szed mindenkől. Ha az anyja itt lenne, tőle meg merné kérdezni, miért volt börtönben a nagypapa. Csakhogy az anyja nincs itt, dolgozik. Csak neki van szünet.
- A kislíú alig alszik az éjszaka, furtonfurt a börtön kavarog a fejében. S mikor végre elszenderedik, a nagyapját látja maga előtt csíkos ruhában, fején fura alakú, csíkos sapkával, bilincsbe verve. Mikor felriad, nem hagyja nyugodni a gondolat, hogy a nagypapa rossz ember lehet. Emlékszik, akkor forgolódott így egész éjjel, amikor a nagyanya tavaly kivitte a temetőbe, s ott az egyik síron, amire virágot vittek, a saját nevét olvasta. Alatta pedig a feliratot: élt tizenkét napot. Nem értette, kérdezősködni azonban félt, nehogy leleplezze saját butaságát. Végül a nagymama megsejthette, mi lehet a baj, s elmondta, hogy a nagybátyja nyugszik abban a sírban, az apja öccse, aki agyvérzéssel született, ami el is vitte szegényt hamar.
- De ezt te úgysem értheted – simították végig az arcát a vékony, hosszú ujjak.
- Dehogy nem értette! Tudta, mi a halál. Veréb Zsoltinak, a barátjának is meghalt az apukája autóbalesetben. A Tiszában meg időről időre felbukkannak a szabadúszók, azaz a vízbefuladtak. Az emberek meghalnak. A tévében látta, hogy néha a gyerekek is. Értette ő ezt jól, érti ő ezt jól.
- Biztos most is megértené, ha rá merne kérdezni....
- Hajnal felé elszundít újra.
- Másnap a nagypapa elmegey dolgozni a gyárba. A kislíú egész délelőtt a nagymamát kerülgeti. Mikor vajás lekváros kenyeret kap tízóráira, majdnem rákérdez. Aztán elbátortalanodik. Végül dél közeledtén kiböki:

– Mama! Papa miért volt börtönben?

A nagymama megütközve néz rá.

– Honnan veszed, hogy volt?

– Ő mondta. Tegnap, mikor morzsoljunk.

– Fecsegő vénember! – szűri a fogai közt a nagymama. – Ezt te nem értheted, kisfiam! Háború volt. Úgy nevezik, polgárháború. Az emberek nem túrték tovább, hogy félrevezessék őket. Nagypád se, amilyen bolond. De a háborút elvesztették az emberek, és a szájalókat bezárták. Nagypád még olcsón megúszta. Fel is köthették volna... Ej, te ezt nem értheted!

Folyton ezzel jönnek! Hát mi ő? Gyógyós? Az iskolában látta a gyógyósokat nemegyszer. Azok aztán tényleg nem értenek semmit! Bambán vigyorognak, és lóg a takony az orrukból. Az sem ritkaság, hogy a kökerítés tövébe rondítanak. De ő nem gyógyós! Ő érti a világ dolgait.

– Akkor nem csinált semmi rosszat? – kockáztatja meg a kérdést.

– Nem – válaszol a nagymama. – De azok, akik az országot vezetik, ezt másképpen gondolták.

A nagymama egy pillanatra eltűnődik, utána folytatja:

– Meg ma is másképpen gondolják. Szerintük nagypád meg a hozzá hasonlók bajt kevertek, *ellenforradalmat* csináltak, ezért bűnhődniük kell. Bitófán, börtönben meg a gyárban mind a mai napig! Ej, fiúkám, te ezt még nem értheted!

Már megint! A kisfiú megsértődik. Pedig ezúttal valóban nem érti. Hogy lehet az, hogy valami az egyik ember szerint rossz, a másik szerint jó? Mint a spenót: ő például szereti, Veréb Zsolti ellenben ki nem állhatja. Lopni viszont mindenki szerint bűn. Amikor a Csamangó ellopta a Kiss Szilvi kardigánját, igazgatói intőt kapott meg csapatvezetői figyelmeztetőt. Igen, mert lopni bűn, és mindenki szerint az. Ez tehát nem olyan dolog, mint a spenót, ebben nem lehet válogatni. Ami bűn, az rossz. Nincs vita, nincs apelláta. De vajon a nagypapa bűnt követett-e el?

Nem. Ezt a dolgot ő tényleg nem érti. De nem mer többet kérdezősködni, látja a nagymamán, hogy nem szívesen beszél erről a *dologról*. Biztosan szégyelli.

És az nem lehet, hogy tévedésből csukták le a nagypapát? Látott már olyat filmen, meg olvasott is ilyesmiről valahol. Igen! Ez világos és érthető volna! Az *ellenforradalom* azonban nem érthető, azt be kell ismerni, azt nem érti. Mert a forradalom, az magától értetődő: november 7. és március 15., Petőfi és Lenin meg a dicsőséges százharminchárom nap. De mi a fene az az *ellenforradalom*. Nem, ez aztán nem... Ha viszont tévedésből, az igen, az, akár a Nap!

A kisfiú kioldalog az udvarra. A kutya, ahogy meglátja, hanyatt vágja magát. Mellé ül, tünődve simogatja a mellkasát. Elhatározza, hogy nem fessegeti tovább a börtön-*dolgot*. Érti, hogy itt valami sötét titok lappang, és megfogadja, hogy a végére jár. Ki fogja deríteni az igazságot. De a kérdezősködést a családban abba hagyja. Nem zaklatja többet a nagymamát, hisz láthatóan nem esik jól neki, nem akar erről beszélni. És anyut se, meg aput se faggatja, ki tudja, ők is mit mondanának, mivel hajtának el? Majd a tanító nénitől óvatosan megtudakolja, mi a csuda az az *ellenforradalom*? És akkor tisztában fog látni...

Addig viszont elterelő hadművelet. A kíváncsiság rejtegetése, tettetett közöny a *dolog* irányában. Mintha elfelejtette volna. Mindent csak úgy, ahogy máskor, mindig csak azt, amit máskor!

A kutya nyöszörög az ölében, félig alszik. A kert füves fertályára golya ereszkedik. No, ezt milyen nehéz volna lefogni, hogy levágják! És milyen kár lenne érte! Szép madár. Igaz, a galamb is szép. Lehet, hogy valahol ezt is megeszik, mint a galambot? Afrikában talán, ahol telel? Délután, ha hazajön a nagypapa, megkérdezi. Ezt lehet.

– Ebééééé! – a nagymama a nyári konyha ajtajában áll. A kisfiú föl pattan, a golya elrugaszkodik a földtől, a levegőbe emelkedik. A kutya vadul ugatja.

Kiss József

A testnevelő Szabó Károly emlékezete

Nagy megtiszteltetés volt számomra, és épp ezért örömmel fogadtam el Szabó Csaba, barátom és osztálytársam felkérését, hogy avassam fel édesapja, egykori kedves tornatanárom, Szabó Károly tanár úr de – magunk között lévén – nyugodtan nevezhetem úgy, ahogy annak idején: „Kari bá” születésének századik évfordulójára készített emléktáblát. Előtte már sokan, többnyire kortársai, munkatársai méltatták Kari bá’ munkásságát, életútját, tevékenységének nemcsak iskolai, hanem társadalmi szinten is lemérhető eredményeit. Ezeket túl nem szárnyalhatván, mint egyik volt tanítványa, inkább szubjektív módon, a tanárt, az embert szeretném felidézni, ahogy fél évszázad távlatából emlékszem rá.

Mint volt tanítványa, egyike vagyok annak az összesen mintegy ötezer embernek, akiknek abban a szerencsében volt része, hogy közöttük lehettek, akiket Szabó Károly az 1928-tól 1968-ig, negyven éven át tartó gimnáziumi testnevelő tanári pályafutása során nevelt. Mikor kisdíákként 1951-ben bekerültem a református gimnáziumba – és először voltam igazi tornateremben – nem is tudtam, mit jelent a tanári szoba feletti felirat: „Mens sana in corpore sano”. Korábban is itt járt diáktársaimtól tudtam meg, hogy „Ép testben ép lélek”, ez nagyon megfogott. Talán ennek köszönhettem, hogy intenzív szertornázásom és Tanár Úr külön figyelme és segítsége révén bekerültem a gimnázium válogatott tornacsapatába. Abban az időben nem volt a megyében ellenfelünk, az országos versenyen másodikok lettünk. Csupán egyszer tudott Miskolc megelőzni bennünket,

amikor az összes miskolci gimnáziumból és szakközépiskolából összevontan állítottak ki egy csapatot. Sose felejttem el, milyen örömteli büszkeséggel csillogott a szemüvege, amikor az aranyérmeinket átadta. A mi sikerünknek örült, pedig abban neki is oroszlánrésze volt. Bizony, az ő kitartó, lelkes és lelkesítő munkája nagymértékben benne volt ezekben az eredményekben. Az életét tette fel a sport, a testkultúra minél intenzívebb művelésére és terjesztésére, a tömegsport mozgalom kialakítására, fenntartására, a nevelés és oktatás magas szintű művelésére. S az élet és az eredmények igazolták őt és jelmondatát, mert a „corpore sano” maga után hozta a „mens sana”-t. Olyan összetartozás, egymásért való lelkesedés, szurkolás, és szoros lelki kapcsolat alakult ki közöttünk, de bármelyik más sportág csapatagjai között is, amelynek kialakítására csak egy kivételes tehetségű tanár volt képes, mint Kari bá’, aki rendkívül komolyan vette munkáját és jelmondatát.

Szabó Károly 1905-ben született Kisújszálláson. Édesapja korai elvesztése után energikus édesanyja nevelte, tanította. Kiváló érettségi vizsga után a jogi és az orvostudományi karon párhuzamosan tanult, mindkét szakon eredményesen, de a Testnevelési Főiskola megindulása után (1924) ide iratkozott be – a családi tradíciókat is követve –, és ez lett az igazi szerelme. Itt fogalmazódott meg benne az a híres jelmondat, ami később egész pályáján vezérfonalként húzódott végig: *Mens sana in corpore sano: Ép testben ép lélek.* Ennek jegyében fordult az ifjúsághoz

1928-tól kezdődően, amikor befejezve a TF-et megpályázta és elnyerte a Sárospataki Református Főiskola testnevelő tanári állását, első és utolsó munkahelyét, 40 éven át. 1968-as nyugdíjba vonulásáig szervezte az ifjúság életét, a cserkész-mozgalmat, kirándulásokat és a sport minden formáját. Nyugdíjas éveiben még óraadóként működött a Comenius Tanítóképző Főiskolán.

Sose mondta, de biztosan érezte, hogy a trianoni trauma által lelkében és fizikai valóságában is megnyomorított és lassan eszmélő csonka ország csak önmagára, azaz fiaira számíthat a megmaradás ősi törvényének végrehajtásában. És ehhez tette kész, ép lelkületű, egészséges fizikumú új generációra van szükség. Egész élete munkássága erről szólt, hogy fizikailag és lelkileg is ép fiatal emberek kerüljenek ki a keze alól. Többször hangsúlyozta, hogy nem egyéni bajnokokat kíván nevelni, hanem a kollektívát akarja magasabb szintre emelni a testkultúra területén, mert vallotta, hogy egy bizonyos szintre minden fiú és lány felhozható. Ez sikerült is neki. A tornász antitalentumokat, akik ha csak ránéztek a korlátra, már leestek róla – kedvenc szóhasználatával – nyavalyásoknak, vagy egyszerűen csak vaddisznóknak nevezte, de elérte, hogy év végére legalább a felkarbillenést mindegyikük megcsinálta. Szigorúsága és fegyelmet követelő tartása mögül mindig kiérződött a megértő szeretete és jósága is. Bár a vívókarddal – kedvenc fegyelmező eszközével – kaptunk a kék egyengatyánkra néhány csipős elővágást, ha betyárkodtunk, ez a fegyelem sohasem vasfegyelem, hanem természetesnek tartott és önként vállalt, fegyelmezett csapatszellelem volt.

Személyes példamutatására is sok példát hozhatnánk, egyet megemlítek: Amikor az ún. „nyavalyások” a felkarbillenés tantaluszi kínjait szenvedték, azzal provokálták Kari Bá'-t, hogy „Tanár Úr, tessék megmutatni nekünk, hogyan kell csinálni!”, reménykedve, hogy a Tanár Úrnak sem fog menni, Kari

bá' gúnyos kis félmosollyal a szemüvege mögött, felugrott a korlátra és egy lendületből, hibátlanul megcsinálta. Pedig ekkor már 50 éves elmúlt. No, lett is csend. Az emberi tartás, a mértéktartó önbecsülés és mások megbecsülése sugárzott abból is, hogy akkoriban egybehangzó vélemény szerint Ő volt a legelegánsabban öltöző tanár. Órákra is mindig úgy jött, mintha skatulyából húzták volna ki. Legendás sportzakói, szép ingei, nyakkendői, mintha rá lettek volna öntve. Ebben nyilván nagy része volt feleségének, Kató néniének is, de a Kari bá' igényessége ezen a területen is kitűnt.

Az intenzív és céltudatos munka következtében elkerülhetetlen volt, hogy a született tehetségek a legkülönbözőbb sportágakban még a magasra tett átlag színvonalból is kiugorjanak. Néhányat megemlítek a híressé vált tanítványai közül. Örley Szabolcs, aki 1952-ben ifjúságikardvívó világbajnok lett, Szepessy Dénes 1961-ben Svédországban országos kardvívó bajnok, Pécsvaradi Tamás az Egyesült Államok országos kardvívó bajnokságán második lett, Balla Tamás az Egyesült Államok országos törvívó bajnoka, Szőke Sándor Ausztrália kardvívó bajnoka. Szabó Károly fia, Csaba éveken át országos középiskolai kardvívó bajnok volt I. o. versenyzőként, ráadásul az országos sí-lesikló bajnokság II. helyezettje. A munkában tanúsított szigorúsága mellett nagyon szeretett kirándulni az osztályaival, télen sí-tábor, nyáron különböző túrák, amelyek rendszerint táborúzzal végződtek. Itt együtt énekelt az osztályaival a szebbnél-szebb magyar népdalokat, nótákat. Érdekes, hogy e közvetlensége ellenére, soha senkinek eszébe nem jutott volna valamilyen „bratyizó” stílust felvenni a társaságában. Ifjúságszerető, nevelő munkáján az államosítás után sem változtatott semmit, azt ugyanolyan eredményesen és magas színvonalon végezte. Munkája elismeréseként sok kitüntetésben, elismerésben részesült. A legnagyobb elismerése munkájának azonban mégis csak az, hogy ha az említett számos

diákja felidézi egy percre „Kari Bá” szigorú, de mégis jóságosan csillogó tekintetét, és hálásan gondol vissza a sokszor nehéznek tűnő, de eredményes gyakorlatokra.

„Mens sana in corpore sano”. Bár a mai ifjúságot is úgy megérintené ez a mondat, mint annak idején bennünket! Bár testileg-lelkileg egészséges ifjú nemzedék tenné a „csuda dolgokat”, s nem a – tisztelet a kivételnek – káros szenvedélyek

uralkodnának felettük! Bár mai testnevelőink is olyan szuggesztív módon tudnák a sport szükségességét, lélektelítő hatását beletáplálni fiainkba, unokáinkba, mint azt Kari bá’ tette! Sok-sok Szabó Károlyra lenne ma is szükség. Hirdesse az emléktábla ezt a szellemet! Tanulják meg a késői utódok, hogy egy nemzet sorsa, jövője azon áll vagy bukik, hogy ép testű és lelkű fiai irányítják-e saját sorsukat és az országét is.

(Elhangzott 2006. augusztus 20-án, a Sárospataki Református Kollégium udvarán felállított Szabó Károly-emléktábla avatásán. Az olvasó figyelmébe ajánljuk Szabó Károly gimnáziumi székfoglalóját: Iskolai testnevelés és társadalmi sport. Rendes tanári székfoglaló értekezés, Sárospatak, 1931, sajtó alá rendezte és az utószót írta: Takács Ádám = Zempléni Múzsza, III. évfolyam 3. szám, 2003. augusztus, 29-40.o.)

■ ■ ■ Sárospataki öregdiák kapcsolatok ■ ■ ■

■ Pataki Diákok Szövetsége (PADISZ)

Az 1928-ban alapított szervezet a pataki diákmozgalom koordinációs szerve.
Székhely: 3950 Sárospatak, Kazinczy út 40., Pf. 186.
www.padis.hu; www.patakidiak.hu

■ Sárospataki Református Kollégium Alapítvány

Székhely: 3950 Sárospatak, Rákóczi út 1.
Levelezési cím: 1255 Budapest, Pf.: 72
Adószám: 19070520-1-05
Forint számlaszám: MKB 10300002-20397630-00003285
E-mail: srk_alapitvany@yahoo.co.uk; honlap: www.srka.hu

■ Öregdiák Vendégház

3950 Sárospatak, Kazinczy út 40.
Sárospatak történelmi belvárosában, az Iskolakert szomszédságában, felszerelt konyhával, kerti pavilonnal; osztálytalálkozó és nagyobb létszámú baráti összejövetelekhez is ajánljuk.
Információ, szállásfoglalás: Erdős Tamás, 06-20/324-0432
www.patakidiak.hu/beralan; www.sarospatak.net/szallas
E-mail: oregdiakvh@pr.hu

Lapis József

„Vagyok jelölni tüntömet”

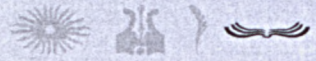
Fecske Csaba lírája

(„*emlékül hagyva ott a füstjét*”) Mikor írom e sorokat, koraőszt van. Az ember szívesebben tartózkodna kinn ilyenkor. A hűvös lakás, ami a harmincöt fokban már-már életmentő tud lenni, egyszeriben hideggé, már-már rideggé válik. Miközben hívogat a verőfény, az idegrostokig lebújó szeptemberi napfény, mikor van még hirmondója a zöldnek, bár a lélekben már minden puha barna, és nehéz eldönteni egy-egy sárga színfoltról, levél úszik-e a nyugodt légben, vagy egy fénydarab vált egy pillanatra valószínűtlenül valóságossá. Veszélyes az érzésekre ez az időszak. Hajlamosak vagyunk belesimulni az őszelőbe: a világ utolsó, erővel teli sóhajába, amikor a föld emlékezik ifjúkorára, de már benne lüktet a közelítő tél keménysége is.

Fecske Csaba idei kötete olyan, mint a lombokról visszaverődő szeptemberi napfény. Minden vers egy-egy, az élet fájáról lehulló levél, melyen ott a lét minden rezdülésének apró nyoma. Hogyan van a mostban ez a kötet? Úgy, ahogy a nosztalgia a szívben. A múlt felé fordulást jobbra a jelenben tapasztalható hiány motiválja. Merre jár a vágy, ha az érzés valóságosan nehézkedik rá egy-egy emlékfoszlányra? Itt is van és nincs is itt – apró pici vágyak tömkelege mutat rá egy régi barátra, szerelemre, falusi csúrré, mezőillatra, könynyed táncrea, erőtlől duzzadó testre: őt akarom viszont látni, és nem ezt a mostani telen-talant. A vágy, ami nem működik, ami elcsúszik a tél jegén – ez a nosztalgia. Többet árul el a jelenről, mint a múlttól. Az *Elő életem* költeményeit azért lehet szeretni, mert elfogulatlanul viszik színre az emlékezet megannyi változatát. Minden mozdulatunk az őseink mozdulatát is idézi – mai mosolyunkban ott van régi mosolyunk, de

talán egy baráté is, aki már csak a mi gesztusainkban él. A Fecske-vers annyival több ennél, amennyire tudatában van az egész helyzet szomorúságának. Mosolya kinyújtott kéz a múlt felé, de nem öleli meg – beszélget vele. A vágy jelen van, és erős, még ha nem is oly daliás, mint a régi időkben. De távol álljon tőle, hogy elforduljon a jelentől – méltósága abban áll, hogy rábólint önmagára, mint vágyra, mint hiányra. Szereti (megtanulta szeretni) önmagát. Felemeli a fejét, és úgy néz vissza. Talán ezért lát el oly távol.

(„*idegen gondolatok bútorozták be a pillanatot*”) Ahogy olvasgatom Fecske Csaba korábbi köteteit, azt látom, nem új dolog nála ez a témakör és ez az érzés. 1987-es *Vakfolt* című gyűjteménye nem kis részben tisztelgés a gyermekkor faluja, Szögliget iránt, a felnőttkor városából, Miskolcra visszanezve. Mindkét helyszínre szükség van, a versek a kettősségből építkeznek. Ezt írja a régi kötet fülszövegében: „A lélek tisztálkodása végett kell hazamennem. Leporolni kis örömeimet. S kamaszhitel egy kicsit mindent újrakezdeni.” Eme „kamaszhit” köszön vissza az újabb versekből is – nem egy megfáradt öregúr emlékezéseiről van szó, ilyen értelemben nem nosztalgikus a hangvétel. A lélek kész lenne új kalandokra – vagy 21. századi Szindbádként újraélni a régieket –, ám a test erőtlen. Fecske Csaba is idézi a Szentírás most általam is utalt helyét, bibliai tematikájú ciklusában (*Eleitől fogva*), mely talán leginkább elűt a többi írástól. Az emlékezet ez esetben szövegemlékezet, csakúgy, mint az *Idegen érzés* ciklusban, amely régi költőelődök előtt tiszteleg. Ebben található a könyv egyik bravúros alkotása, a *W. S. kerti széke*, mely alig visszakeres-

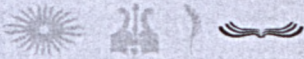
hető módon játszik el Weöres stílusával, képeivel, hangulatával – azzal a fricskával, hogy a „kerti szék” meg egyértelműen Pilinszkyre utal. Ez a nagyvonalú rájátszás tűnik termékenyebb megoldásnak – máshol Fecske változtatás nélkül beidézi mások frázisait, sorait, melyek valóban idegenek maradnak, anélkül, hogy ez az idegenség jelentéssé válna. Egy-egy konkrét intertextus (szövegátvétel) azonban a többi ciklusban is képes dialógust folytatni valamely előddel – akár Kosztolányival (például a *Letört kilincs*, főleg az „incs” szövégek rímhelyzetbe hozatalával), akár József Attilával (*Őszi reggel: „összekoccannak a száraz ágak”*), Ady Endrével (*Miskolcon járt az ősz*) – de lehetne még hosszan folytatni a sort.

(„nem az idő múlik *ők múlnak el*”) A gyász-vers az emlékezet-vers egyik sajátos válfaja. Az emlékezés, mint arra korábban már utaltam, maga is nagyon kettős érzés – a jelen és a múlt szembenállása-összefonódása határozza meg. A gyász viszont erőteljesebben őrzi az ambivalenciát. A gyászmunka (különösen Freud óta – *Gyász és melankólia* – tudjuk) a halott elengedéséről szól – a sikeres gyász lezárulta a terápia vége, az élő el tud szakadni a halott emlékétől annyira, hogy saját életére tud koncentrálni. De a gyász során az elhunyt még nem ment el: a gyászoló még kapaszkodik belé, még életben tartja – ám a gyász aktuusa maga mégis félreérthetetlenül jelöli a halál tényét. Ebben az összefüggésben is idézhetem a kötetnyitó *Nem tehetjük* egyik sorát: „az emlékezet nem törődik a ténnyel”. Ugyanakkor nagyon is törődik vele, gondot visel rá – Fecske Csaba versei nem melankolikusak, vagy csak ritkán azok. Gyásza „sikeres”, amennyire lehet az – felejtés nincs, de olyan ez az emlék-seb, hogy miközben fáj, gyógyul is. És a múlttal együtt a jelen is mindig egy picit megerősödve, értékesen kerül ki a folyamatból: „a kezdet hajdan nem ezt ígérte / mégis azt mondom Uram megérte” (*Szeptemberi átirat*). Avagy az *Ezüstkor* szavaival: „van és lesz ami volt / és én ezt semmiért nem adnám”.

Az *Az lesz, ami volt* ciklusban találjuk a legtöbb, valaki másra emlékező verset. A legmeg-

határozóbb az édesapa gyásza (*Ők múlnak el, Az út végén*), de a legnagyobb vers a hűg férjéhez íródott *Tanúid voltunk*, mely azt a jól ismert, elkésett érzést mutatja fel, hogy nem tettünk meg idejében valami olyasmit, amit talán nem is lehetett volna megtenni. Csak azt az egy momentumát emelném ki, ahogyan a színek mentén is finoman egységesül a vers motívikája – szó esik a Honvéd és a Fradi futballcsapatairól (ki ezért, ki azért szorított), és néhány sorral később erre az élményre is emlékezik a „bizalmamba férközött a kórházkert piros padjaival zöld fűvével” sor színmegjelentése. A ciklus utolsó darabja a már említett *Letört kilincs*, mely Kosztolányi *Halotti beszédét* eleveníti fel csendesesen. A *Neked szántam* című, a kötet hátsó fertályában felbukkanó költeményt kell még említeni elhelyűt, mely elsősorban az Arany Jánossal folytatott különös párbeszéddel tüntet, egy sajátos, borzongató elegyet alkotva: „száll a madár ágról ágra / libben a lét gyertyalángja / száll az idő sebről sebre / kopunk egyre fényesebbre”.

(„az ember mindig új évszakokra vágyik”) Ha Fecske Csaba költői stílusának jellemzőit szeretnénk feltárni, az évszak-szimbólika kétségtelenül fontos helyet foglalna el a leltárban. A legkedveltebb nála az ősz, de gyakran előfordul a nyár (főleg a nyárutó), és rendre felbukkan a tavasz és a tél is. Természetesen nem „ártatlanul” – a versekben megjelenő hangulattal, tematikával összefüggésben. A minden szöveget átjáró elégikusság azonban egy homogén létélményt kapcsol a természet körforgásához – az átmenetiséget és a múlandóságot. „múltam küszöbén állok / tétovázom / szememben maradt egy kevéske / zöld tavalyi fáké szemedem nem tudom / mihez kezdjek vele / az ember mindig új évszakokra vágyik / óra virágra merészebb öröme” (*Dél*). Többről van szó annál, hogy az adott évszak pusztán a lélekállapot illusztrációjaként jelenne meg. A természeti (vagy épp városi) táj megjelenítésének és megismerésének vágyát kell észrevenni, valamint azt, hogy a lírai beszélő énkeresése egyfelől mindig belevetül valamiképp az érzékletbe, másfelől szoros összefüggésben áll az

időhöz fűződő összetett viszonyal. (Ebben a tekintetben (is) egyértelmű az impresszionizmus hatása.) Az évszakokhoz köthető emlékezés- vagy elmúlás-versek legszebb darabjai az *Őszi reggel* és a *Nyárvégi sanzon*.

Fecske Csaba stílusának alapeleme a meglepő szókapcsolat. Nála a szavak kiválasztásánál fontosabbnak tetszik azok egymás mellé helyezése, kombinációja. Izgalmas képeket tud előállítani egymástól egyébként távol álló képzetkörök összekapcsolásával, pl. azzal, ahogy a mozgást és különféle emberi tevékenységeket jelölő igéket „oda nem illő” alanyokhoz társítja, vagy a bizarr (gyakran betegséghez kötődő) jelzőhasználat. Ez az eljárás természetesen nem újdonság a költői gyakorlatban, de – ha jó érzékkel műveli valaki – megunhatatlan (még akkor is, ha a vers egésze nem is tűnik mindig sikerültnek). Hadd idézzek néhány szöveghelyet, kommentár nélkül: „Is-ten fürdik szívemben / s megtöri magát bennem” (*Jó volt*), „darázs sír valahol messze / túl az Óperencián / két halántékom között félúton” (*Mese*), „út mentén asztmás fű liheg” (*Hazajáró*), „rákosan burjánzik a múlt” (*Más*), „hajában a szél mosakszik” (*Avarégetés*), „tűnődő sétányok mentén / öreg rózsák tollázkodnak” (*A tapolcai tónál*), „szemed – ahogy elszakadnak / a szemhéj fércei – / mint ütésnyom / elkezd kéklenni” (*Elkezd kéklenni*), „özvegyé tette a vágyat” (*Eltűntél*), „a tűdő régi cigarettákra emlékezik” (*Fölfelé*), „a lombokon átlóbog a nyár / inog az ég rigónyi súly alatt / röpte emléke lesz a madár / kinek a szeméből lophatnám vissza arcodat” (*Nyárutó*). Egy további sajátos szóhasználati jellegzetesség a „neszez” (avagy egy helyütt: „meszez”) ige gyakori előfordulása, hasonló összetételekben. A már említett öregség- és betegség-metaforika egyik megnyilvánulása ez. Az alábbi helyekről van szó: „a kéreg alatt mozdulatlan / sok évgyűrű neszez” (*Prelűdök*), „csönd van hallani / a húspan úszó csontok / halk meszezését” (*Hallani*), „a hallgató húspan már a csont neszez” (*Nem enyém*), „mint kamra mélyén az egér / szívemben a halál neszez” (*Cserbenhagy*). Az észrevétlen, lassú, belső romlás érzékletes igei metaforá-

ja ez. Meg kell említeni a sorátlépéssel elért jelentéssokszorozódást, mint jellemző poétikai eljárást – erre most csak egy röpké példát idézek a *Szeptemberi átirat* című nagyszerű elégiából: „amikor fölkelek reggelente / mintha egy homályos szűk terembe / lépnek fejemet falba verem be / ha eset jó sötét mély verembe / zuhanok félkész verssel a fejembe”.

(„szemünkből a világ el-eltűnt”) A kötet egyik legérdekesebb ciklusa a *Kilátszanak belőlem*, amelynek fő témája a szerelem. A hajdan volt érzések lüktetnek a sorokban, a múlt szerelmei válnak itt jelenlávóvá. A cikluscím is jelzi, semmi nem tűnt el nyomtalanul, minden beleivódott a bőrbé az első gyermekkori (némiképp traumatikus) szexuális próbálkozásoktól, élményektől kezdve a felnőtt ember sokat próbált kapcsolataiig. A test erőteljes jelenléte behálózza a verseket, bár kifejezetten érzéki töltetű írás kevés van köztük. Arról van inkább szó, hogy az egykor masszív, minden pólusában étellel teli test mára másképpen jelzi feledhetetlen voltát: fáradtságával és bajaival. A lélek és a test emlékei – főleg ez a szerelem Fecske Csaba költeményeiben. A hangnem itt is elégikus – nem nélkülözi a szomorúságot, de a belenyugvást sem, és egy sajátos büszkeség is beléjük vegyül: ez *vagyok* én, ezek ez én emlékeim. A múlt és jelen összefonódását, az emlékezés aktusában történő egymásba olvadását jelzi például a kevert igeidő-használat is: „velünk telt színültig a világ / a szívünk világít vagy a nap / testünkbe kapaszkodik a vágy // az érzés elmúlt a test maradt” (*A test maradt*).

Fecske Csaba lírája látszólag nem a „legkor-szerűbb” vonulatokat követi. Bár a huszadik század legtöbb emlékezetes poétikai módszeréből fel tud használni valamit, alapvetően a nyugatos esztétika hatását érzem nála meghatározónak. De amíg valaki ilyen eleganciával tud bánni a szavakkal, semmi nem tűnik fontosnak azokon a percekön kívül, amikor költeményeit olvasom. Őszelön, őszutón, egy pohárka matt fényű bor mellett.

(Fecske Csaba: *Első életem*, Bíbor Kiadó, Miskolc, 2006)

Nyiri Péter

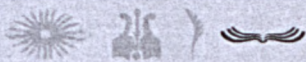
Tusnádylászló Tasso-monográfiája

Tusnádylászló nemrég megjelent kötete Torquato Tassóról a magyar italianisztika kiemelkedő teljesítménye. Szembetűnő sajátossága, hogy a mű maga is szépirodalmi alkotás. Illeszkedik a nagy, olvasóbarát esszé-monográfiák sorába, melyek egyik fontos darabja például Illyés Gyula Petőfiről írott kötete. Az ilyen – manapság sajnos egyre ritkábban születő – munkák különleges, egyedi elbeszélő-technikájukról ismerhetők fel. A szöveget minduntalan áthatja a tárgyhoz fűződő szeretet és tisztelet, és mindez – nagy szakmai felkészültséggel párosulva – a közellét érzetét kelti, s olyan légkört teremt, amelyben az olvasó szinte maga mellett tudhatja a monográfia „főhősét”. A mű befogadása hasonló a szépirodalmi alkotásokééhoz, s e hasonlóság okán a tárgyalts és bemutatott szerző – esetünkben Tasso – a szöveg főszereplőjévé, sőt, közeli ismerősünké lép elő. Ez az írásmód átlépi a szakszöveg kereteit, és a szépirodalom tartományait is meghódítja: az alkotás egyszerre tudományos és művészi.

Tusnádylászló monográfiájának hátterében két fontos alkotóerő áll: az alapos felkészültség és a szépirói tehetség. A szerző kiszélesített, kitérített szövegkörnyezetben ír témájáról. Nem csupán irodalmi, hanem filozófiai, történelmi, teológiai, sőt pszichológiai szempontból is elemzi az életművet. Célja Tasso korának és személyiségének alapos feltárása, az „egész” bemutatása. Szigorú következetességgel, az ok-okozat elvét követve, logikus gondolkodásmóddal. Mélységeket megnyitó mozaikokból állnak

össze az egységek, s teremtik meg Tasso életművéről az egészet. A műfaji kettősség – tudományosság és művészet – e téren is megmutatkozik. A szerző ugyanis tanít: ismereteket nyújt, okokat tár fel, megalapozott következtetéseket von le; ugyanakkor nevel: meglátat bizonyos tényezőket, s ezeket általános keretbe helyezve olyan gondolatokat vezet le, amelyek jelenlővé teszik Tassót és műveit. Magyarázata egyúttal „aktualizációs” folyamat: nemcsak állapotot (kor, szerző és művek együttállását) mutat be, hanem az összekötő kapcsokat, a hidat és a folytonosságot is megteremti múlt és jelen között. Tusnádylászló lényeges módszertani eljárása ugyanis a behelyezkedés. Tasso művészetét a nagy olasz költő saját világában és korában vizsgálja, és így több lehetősége nyílik arra, hogy minden lényegeset elmondjon tárgyáról, mintha csupán a mai irodalom-elméleti megközelítések alapján tenné ugyanezt. Nem kizárólag struktúrájának tekinti a szövegeket, hanem jelentésnek, amely az élet és önmagunk nagy kérdéseire ad választ. Az elemző így párbeszédet folytat az alkotásokkal, mégpedig azzal a gesztussal, hogy tapasztalatait megosztja az olvasókkal. Ez az elbeszélői jelleg sajátos hangulatot kölcsönöz munkájának: olvasmányossá teszi.

Az irodalom mint diskurzus, abban több más diskurzusoknál, hogy egyben az összes többit is magába foglalja. A monográfia írója kihasználja az irodalomnak ezt az „interdiszciplináris” jellegét, és könyvében alaposan bemutatja a tassói életmű társ-

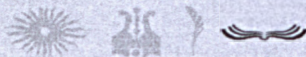

művészetekkel való kapcsolatát: az ősi gyökerekkel, az olasz népmesével, zenével és festészettel való kapcsolat vagy a számmisztika kutatása jelzik ezt az irányt. A József Attila-i „ülj le közénk és mesélj” kérés teljesítése ez a monográfia. Tuszány mesél a korról, a szerzőről, s magáról a művészetről és az életről is, mégpedig – maga is költő lévén – művészi ihletettséggel. Műve bizonyíték arra, hogy lehet még irodalomról élvezetes stílusban, szép magyar nyelven írni. Hangulatkeltő, motivált módon, amely szerves egységben áll tárgyával, s ekképpen bővíti is ezt a tárgyat. A mai irodalomtudomány gyakori posztmodern nyelvzete mondhatni önkényes, mert bizonyos kiválasztott – szinte kánoni érvényre emelt –, érzelemmentes, távolgártartó és esetenként sajnálatos módon alig-alig magyar szókinccsel beszél a művekről és magáról az irodalomról. Tuszány beszédmódja azonban motivált és ihletett: Tasso művészetéből, gondolatvilágából és nyelvéből következik. Nem véletlen ez, oka – a tehetség mellett – az elkötelezettség, a szorgalom és a Tasso-életművel való személyes találkozás. A *megszabadított Jeruzsálem* és az *Aminta* fordítója voltaképpen újraírta a műveket, azaz elsajátította a nyelvet, átélte a bennük rejlő gondolatokat, érzéseket, s részese lehetett a folyamatnak, amelyben a mű írja önmagát. Nem állítom, hogy e mélység elérése csupán a fordítóknak adatik meg, nekik viszont minden bizonnyal megadatik. S hitelessé teszi a műértelmezéseket, egyáltalán a műről való bármilyen megszólalást. A monográfiának egyik fő vonása éppen ez a hitelesség. Hogy tárgyról nem tárgyként, feldolgozandó és objektíve vizsgálendő tárgyként beszél, hanem élményként meséli el. S ez adekváttá, szabatossá, a tárgyhoz illővé teszi a megszólalást.

Tasso életműve – különösen *A megszabadított Jeruzsálem* – a művészi szintézisteremtés példája. A költő ugyanis három irányzathoz kötődött. Alkotásaiban a

reneszánsz, a barokk és a manierizmus jegyei is jelen vannak, ezek ugyanakkor egyensúlyban is állnak egymással. A nagy művész ismérve: a szellem munkája sajátos világot teremt, s ugyan követ bizonyos elveket, nem irányzatokhoz, hanem saját magához igazodik. És gyűjtőmedencéjévé lesz minden nemes stílusbeli és eszmei törekvésnek. Tasso nyilvánvalóan legnagyobb alkotása *A megszabadított Jeruzsálem* című eposz, a kereszténység, a keresztényi hősiesség nagy „himnusa”. Tuszány alaposan, nagy terjedelemben elemzi az olasz költő főművét. Ebből csupán egy Tasso lelkivilágát, alkotásmódját megvilágító jelenséget emelek ki. Az eposz szereplőit Tuszány Tasso alakmásainak tekintti. Ebből az is következhet, hogy Tasso műveiben a lelki fejlődés lehetséges útjait is kereste. Ez a művészetek teremtő erejéről tanúskodik: a művész hús-vér szereplőket teremt, akik aztán önálló életre kelnek, és mintául szolgálhatnak. A sorsukkal való azonosulás élményt, lelki átélést kínál, elérhető-követhető példát, így kitágítja azt a horizontot, amelyben a világot megismerjük. Az irodalom így tölti be legnemesebb hivatását és feladatát: tapasztalatainkat sokszorozítja meg. Átélhetővé tesz olyan élethelyzeteket, amelyekbe saját életünk során nem feltétlenül kerülhetünk. A tapasztalatok – nem csupán ismeretek, hanem lelki élmények! – felkínálása: ez az irodalom egyik legfőbb életbeli hozadéka, ez teszi valóban társadalomtudománnyá. És bár az alkotónak nyilván könnyebb azonosulni saját, végső soron lelkéből sarjadt szereplőivel, úgy vélem, ez a lehetőség az olvasó-befogadó számára is adott.

Tasso alkotásaiból, műveinek keletkezés-történetéből egy magára folyton figyelő, önmagát tökéletesítő művész képe rajzolódik ki. A nagy olasz eposzíró a megújulások alkotója. Ismeretes, hogy *A megszabadított Jeruzsálem* után másik művet is akart alkotni. Nem megtagadta előző művét, pusztán átalakítva megújult lelkét akarta

megszólaltatni benne, általa. Ez igazolja, hogy Tasso lelkialkata és személyisége mennyire meghatározta alkotóművészetét. Szerző és mű szinte misztikus összekapcsolódását sugallja ez. Tasso akkor érezte jónak művét, ha az valóban lelkét szólaltatta meg. (Más kérdés, hogy a jobbnak szánt *A meghódított Jeruzsálem* elmarad *A megszabadított Jeruzsálem* színvonalától.) Az olasz irodalom művésze éppen ezért többet kínál művei által, mint napjaink, egyáltalán a modern kor sok alkotója. Az ő műveiben ugyanis nemcsak kérdések és felvetések vannak, hanem egyértelmű, az életre, vallásra vonatkozó válaszok is. Ez két dolgot bizonyít: egyrészt igazolja, hogy miért érdemes foglalkoznunk a régebbi korok irodalmával – mert egyértelmű választ kaphatunk az élet nagy kérdéseire –, másrészt pedig, hogy miért szükséges Tasso kapcsán az adott kort és a szerző lelki-világát is bemutatni – mert a költő művei

meghatározott világnézetből, felfogásból és szándékból fakadnak.

Tasso a világirodalom egyik legnagyobb alkotója, művészete már saját korában meghódította Európát. Éppen ezért sajnálatos az a tény, hogy a magyar középiskolai irodalomkönyvek alig vagy egyáltalán nem tárgyalják az olasz költő alkotásait. Állíthatjuk: helytelenül, hiszen a tassói életmű ismerete nélkül világirodalmi ismereteink hiányosak maradnak. Remélhetőleg a helyzet változik a jövőben, s ebben Tusnád László monográfiája hatékonyan segíthet. Ez a kötet a téma első és legnagyobb, teljességre törekvő összefoglalása, így alapműként, s egy új tudományterület, a „tassológia” hazai mérföldköveként olvasható. Méltó szépirodalmi és szaktudományos „emlékműve” Tasso életének és munkásságának, emellett gazdag, sokrétű, izgalmas és élvezetes olvasmány.

(Tusnád László: *Torquato Tasso. Monográfia*, Eötvös József Könyvkiadó, 2005)

Kaán Zsuzsa

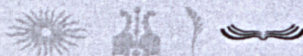
Seregi László – magáról és másokról

„A szó legyen könnyű, de a tartalom súlyos.” – tanítja Kamidzsima Onicura, a 17. századi japán költő. Vele együtt ezt gondolom én is, bár tudom: intelmét elfogadni vagy betartani korántsem ugyanaz. Kivált, ha e könyv lapjain olyan kivételes személyiséget készülök bemutatni az Olvasónak, mint Seregi László, akiről – magamat is ideszámítva – már annyian, annyiszor és annyifelét írtak. Akit már oly sokan dicsértek s persze irigyeltek; méltattak vagy okoskodva bíráltak; akinek már oly sokan hízelegtek, miközben valójában gyűlölték, és soha meg nem bocsátották istenáldotta tehetségét. Mindezt azért fontos előrebocsátanom egy Seregi-önarckép előtt, mert róla írni tényleg csak így szabad: könnyen, ám bár súlyosan. Hozzá valóban csak így a méltó.

Seregi azonban különösen nehéz eset, oly zseniális és annyira zsarnok is egyszerre. Gyakran gonoszkodó és kegyetlen, aki egyetlen pillantásával képes vért fagyasztani az ereinkben, máskor meg a tenyerünkbe adja a világot. Mert egy-egy vele való találkozás néha olyan, mint az élveboncolás, hisz mindent jobban és gyorsabban tud, s főleg, mert kivételesen jól beszél. Jelenlétében azért dadog a riporter, ezért tűnik a legbölcsebbje is tudatlannak és felkészületlennek. Seregi – miként az elmúlt jó pár évtized alatt adott minden nyilatkozata, interjúja és önvallomása pompásan bizonyítja: Onicura tanítását nem megfogadja, de ösztönösen cselekszi. Ennél jobban, tehát még

könnyebben s egyszersmind még súlyosabban Seregi már csak egyet tud: koreografálni!

A pálya – legalábbis eddig –, nem volt szűkmarkú hozzá. Bőséggel osztotta a fordulatokat, de a feladatot s a győzelmet sem sajnálta tőle. Pedig Seregi igencsak „messziről” érkezett. Ám ami igaz, az igaz, szerencsés ember lévén, minden történelmi, lelki vagy fizikai traumából megmérte, okulva, de megerősödve tért vissza. Mindig a talpára esett, mint a macska! Már majdnem húszéves (1949), amikor – grafikusai képzettsége ellenére, s minden táncos előképzettség nélkül, mégis – a táncot választja hivatásának. A Honvéd Együttes tagjaként Szabó Ivántól tanulja a néptáncot, s ugyanitt Nádasi Marcellától a klasszikus balettet. 1957-ben pedig – az operaházi társulat válságos megfigyatozásának „köszönhetően” – az Operaházhoz szerződik, és egy évtizeden át operabetéteket komponált. A Pécsi Balett létrejöttét követően (1960) a Magyar Állami Operaház balett-társulata – bár őszinte szakmai érdeklődéssel – mégiscsak évszázados hegemoniájának elvesztését élte meg. Ahhoz, hogy az együttes hírneve ismét, s tán soha nem tapasztalt fényességgel ragyogjon, épp Seregi „érkezését” kellett kivárniuk: a rendkívüli fiatal művészt, aki első önálló s mindjárt három felvonásos balett-drámájával, a *Spartacus*-szal (Hacsaturjan, 1968) máris korszakos művet alkotott. A *Spartacus* ugyanis – példátlanul a magyar színpadi tánc történetben – máris összegezte mind-

azt, ami a koreográfus személyes szakmai pályafutásában, továbbá az operaház addigi balettéletében igazán jelentős volt: a harangozói nemzeti balett-stílus hagyományait, a szovjet balett-drámák romantikus realizmusát és monumentalitását, valamint a magyar színpadi tánc (katona-tánc) stílusának őseréjét és nemes páto-szát.

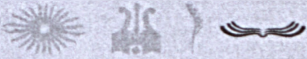
A koreográfusi debütálást a maradandó művek egész sora követte: a modern balett nyelvéből is meritkező Bartók-művek korszerű újrafogalmazásai (1970), a *Sylvia* bűbajos balettperzsiázsa (1972), a Csontváry Kosztka Tivadarnak emléket állító *A cédrus* impozáns táncszínháza (1975), a *Változatok egy gyermekdalra* polgári életformát és történelmi világégit is a balettszínpadra absztrahálni képes táncszvitje (1978), majd – a nagyívű pálya koronájaként – a Shakespeare-trilógia: a *Rómeó és Júlia* (1985), a *Szentivánéji álom* (1989) s végül *A makrancos Kata* (1994). Az operaházban – a Seregi-repertoár negyedszázados kialakulásával párhuzamosan – egyfajta szakmai prosperitás közepette, ugyancsak a hetvenes években indult meg a kortárs nemzetközi repertoár következetes kiépítése. Seregi László – saját alkotói ouvre-jének megteremtése mellett – 1978-1984 között balettigazgatóként is folytatta a repertoár ezirányú fejlesztését. (*Holland est, Kubai est*).

A „nemes” magasművészetén túl Seregi alkotói pályájának van egy másik, szintén nem elhanyagolható ága. Egy, a maga nemében legalább ugyanennyire értékes „vadhajtása”: a musical! Seregi ugyanis a magyar zenés színpadnak is tán legavatottabb mentora: elsősorban ugyancsak neki, az ő társrendezéseinek és táncbetéteinek, egész táncos gondolkodásmódjának köszönhető, hogy maga a műfaj nemcsak berobbant Budapestre, de egy csapásra a világszínvonalat is elérte. Seregi szinte valamennyi darabját televíziós fel-

vételek, illetve többszöri felújítások őrzik a jövőnek. A külföldi vendégjátékok során, valamint koreográfiáinak számos európai s tengeren túli betanítása által (Bécestől Sydney-ig) Seregi tehetségének szűrőjén át a magyar balettművészet rangja és színvonala vált ismertté, sőt, elismertté a világ balettszínpadain.

*„Fél évszázada annak, hogy a tánc rám talált, és ebből megbonthatatlan házasság lett. Ez már aranylakodalom! A negyven operaházi év lepergett, zsenge korú gyermekeim felnőtte váltak. Nyugodt derűvel nézem őket, nem okoznak csalódást. *Spartacus*, *Sylvia*, *Rómeó*, *Júlia*, *Titánia*, *Oberon*, *Petruchio* és *Kata* nevű gyermekeim mind azt hirdetik, ami egész életem célja: szerezzetek örömet azoknak, akik néznek titeket! Hirdessétek a szépséget, az igaz emberséget, a szív melegét – a békességet! Táncoljatok, énekeljete, mosolyogjatok a világra! A gonoszság nem tud táncolni, a háborúkat nem mosolyogva csinálják. – Álljatok ellen a gyűlöletnek, a Tánc gyógyír, a Tánc boldogság, a Tánc fiatalság, a Tánc az Élet! Én minden mozdulatomat e célért hoztam a világra. Ezt ünnepelem most Önökkel.”* 1998. július 11-én este, negyvenéves operaházi tagságának tiszteletére rendezett gálaestje alkalmából, így köszöntötte Seregi a közönséget. Seregi, akivel Peter Brook értette meg, mi is a szó mágiája. Seregi, aki – immár negyvenhat éve – a mozdulat s a mozdulattal ékes színház mágiájára tanít; aki mindeddig egy-egy varázslatos előadás közvetlen élményét kínálta a Nézőnek.

Nos, ez a Seregi most önként vállalkozott arra, hogy Önöknek, Olvasóknak is felfedje titkát. Szívműtétjét követő újjászületése óta, visszkapott életében először, végre, beleegyezett abba, hogy könyv íródjék róla. Megengedte, hogy nyomon követhessem életének egyes fázisait, a világ számára is feltárva mindazt a lelki-szellemi indítékot, amely műveit ihlette. Bizom

abban, hogy e könyv lapjain – Seregi nagy találkozásainak, nagy utazásainak, nagy szerelmeinek és nagy barátságainak tükrében –, személyisége teljességében sikerül megelevenítenem magát a művészt, s vele együtt –, immár sajátosan „leleplezett” kulisszatitkaikkal – a magyar balettklasszikusokká vált Seregi-darabok szinte teljes sorát. Bízom abban, hogy – a fotók és az elemzések segítségével – az Önök lelki szemei előtt, kedves Olvasók, majd „kinyílnak” a koreográfiai; életre

kelnek a szerepek s a szereplők. Szinte már hallom is a A cédrust ihlető Csontváry szavait Latinovits hangján: „Zseni az lehet, aki soron van, akit a sors keze kiválasztott... Aki szerelmes volt a napba,... az üstökös csillagba...” Mert valóban: zseni csak az lehet, „aki telivér szerelemmel jött a világra...”

A helyszín: Budapest, Józsefváros. A dátum: 1929. XII. 12. A gazdasági válság már kitört, Seregi megszületett. Kezdődhet az utazás...

(Seregi. Lejegyezte, írta és szerkesztette: Kaán Zsuzsa, Nemzetközi Tánc- és Kultúra Alapítvány – Trionfo Kft., 2005. A magyar-angol nyelvű, gazdagon illusztrált, nagyalakú, 250 oldalas kötetet a szerkesztői előszó közlésével ajánljuk olvasóink figyelmébe.)

Bencze Mátyás

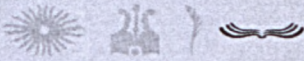
A magyar jogelméleti hagyomány és tanulságai

Szabadfalvi József közelmúltban megjelent kötete több éves kutatás eredménye. A szerző munkásságát kezdetektől a a második világháború előtti hazai jogbölcseleti művek értő gondozása és részletes bemutatása jellemezte. A jelen kötet elsődleges célja is a jogbölcseleti hagyományaink felszínre hozása. Erre az irányultságra igen nagy szüksége van a hazai jogelméletnek, mivel a magyar jogbölcseleti gondolkodásnak a fordulat évét követően és jelenleg sem igazán sajátja az elődök eredményeinek komolyan vétele vagy egyáltalán a hozzájuk való valamilyen formájú viszonyulás. Kétségtelen, hogy a világháború előtti neokantiánus vagy szociológiai és a még korábbi észjogi hagyományok mára kikerültek a jogelmélet fő áramából, ez azonban nem jelenti azt, hogy bizonyos jogi jelenségek leírásában, elemzésében – az alapul vett filozófiai háttértől függetlenül – ne születhettek volna ma is elgondolkodtató tudományos eredmények. A jelen ismertetés írója például kutatásai során kiválóan tudta hasznosítani Horváth Barna és Szabó József több mint fél évszázados eredményeit a jogalkalmazás vizsgálatakor.

A másik ok, amiért megőrzésre érdemes ez a hagyaték, az, hogy vannak olyan teljesítményei a magyar jogelméletnek, amelyre külföldön is felfigyeltek (itt főként Somló Bódog és Horváth Barna műveinek külföldi fogadtatására gondolok, de Moór Gyulát is a komolyan vett jogfilozófusok közé sorolhatjuk), tehát munkásságuk immár az egyetemes jogbölcseleti kultúrának is része. Éppen ezért minden okunk megvan, hogy elfogadjuk a szerző felhívását: „legyünk büszkék

arra, ami ma is érték, ami ma is vállalható”. Tudománytörténeti kutatásai mögött ez a hitvallás húzódik meg, és ez határozza meg a módszerét is, amelyben nem a kritikai hozzáállás a döntő, hanem a múlt gondolkodói nézeteinek minél alaposabb rekonstruálása. Az elemzések során közel hozza a korabeli vitákat, megismerkedhetünk az egyes szerzők gondolatmenetével, megelevenednek az újkanti, a szociológiai jogkoncepció képviselőinek eszméi. Az értékelések csak e feltárás után válhatnak megalapozottá.

A kötet tematikailag három részre osztható. Első felében – a magyar jogbölcseleti gondolkodás ívének ábrázolását követően – az egyes szerzőkkel foglalkozik kronologikus sorrendben. Sorra veszi a magyar jogelméleti hagyomány néhány alakját, akik közt találhatunk olyan neveket, akik a szűkebb szakmai körökön kívül is ismertek (Pulszky Ágost, Bibó István, Móor Gyula). Elsősorban jog- és állambölcseleti munkásságukról ad számot, felvillantva egyúttal életük, illetve más irányú (pl. politikai) szerepvállalásuk azon részleteit, amelyek összefüggésben állnak jogelméleti pályafutásukkal. Talán nem véletlen, hogy a legbővebben Moór Gyula életművével foglalkozik, hiszen kandidátusi disszertációjának témája is Moór jogelméletének feldolgozása volt. Az akkori érdeklődés azután továbbterjedt a teljes magyar jogbölcseleti hagyomány kutatása irányában. Ennek az érdeklődésnek a következménye, hogy e kötetben már olyan szerzők tudományos tevékenységének ismertetésével is találkozunk, akikre eddig igen kevés figyelmet fordított a tudományos közvélemény. Csak a bennfentesek számára

csenghet ismerősen Vas Tibor, Szabó József vagy Teghze Gyula neve. (Utóbbi a Debreceni Egyetem jogelődjének rektori tisztségét is betöltötte.)

A könyv második részében a szerző egy-egy konkrét aspektusból mutatja meg az 1948 előtti magyar jogbölcseleti gondolkodás sajátosságait. E rész első fejezete egy 1942-es vitaülést dolgoz fel, amely rendkívül érdekes abból a szempontból, hogy hatvan évvel ezelőtt mennyire más problémák jelölték ki a jogbölcseleti gondolkodás fő irányait. Ennek ismeretében érzékelhető igazán az azóta bekövetkezett paradigmaváltások értelme és jelentősége. Ugyanezen okból figyelemre méltó a természetjog-jogpozitivizmus vita nyomon követése, amelynek háttereként markánsan rajzolódnak ki a két világháború közötti magyar jogelméleti tudományosság meghatározó tendenciái. A szöveg utolsó eleme pedig egy olyan, a hazai jogelméletben meggyökeresedett felfogás „dekonstruálását” tűzi ki célul, amelynek lényege hogy a magyar jogbölcselet fejlődésére szinte kizárólagosan a német-osztrák irányzatok gyakoroltak számottevő hatást. A szerző meggyőzően bizonyítja, hogy a hazai jogbölcselet számos meghatározó alakja – Pulszkytól Somlón át Horváth Barnáig – igen sokat merített az angolszász jogelméleti irodalomból.

A könyv utolsó része már nem közvetlenül a múlt kiemelkedő alakjaival és eredményeivel foglalkozik, hanem a rájuk vonatkozó tudományos reflexiót dolgozza fel. Az itt található két fejezet elhatárolása „természetes” módon következik a magyar jogbölcselet második világháború utáni fejlődéséből. Először a korabeli marxista értékelést vesszük szemügyre, amelynek torzításaira, ideológiai fellegeből fakadó egyoldalúságaira a szerző élesen, sőt kimondottan szatirikusan mutat rá.

Egyébként magam is úgy vélem, hogy főként Szabó Imre vonatkozó műve („A burzsoá állam- és jogbölcselet Magyarországon”) tényleg csak megfelelő humorérzékkel olvasható és dolgozható fel. Az 1950-től hozzávetőleg a '80-as évek elejéig tartó, Szabó Imre akadémikus nevével fémjelzett korszak elemzését követően a másik fejezet a '80-as évektől kezdve napjainkig mutatja be a világháború előtt hazai jogelméleti kultúra újrafelfedezésének folyamatát. Mindehhez hozzátehetjük: ebben a folyamatban éppen a szerző játszott a vezető szerepet. Végezetül emeljük ki a kötet értenyei közül az érthető, világos stílust, amely a jogelméleti irodalmat ismerve mindenképpen komoly előny. Így ugyanis képes közel vinni a joghallgatókat a diszciplinához. A könyvet azonban nemcsak az egyetemi hallgatóknak ajánlhatjuk, hanem mindenkinek, akinek nem csupán a történelem nagy eseményei, egy tudományág legnagyobb teljesítményei számítanak, hanem szereti érezni is az atmoszférát, amelyben a letűnt korok emberei éltek, s amelyből megtudható, hogy mi volt fontos az akkoriak számára. Szereti összehasonlítani ezeket korunk hangulatával, szokásaival, életérzésével. Ily módon a most ismertett könyv kiválóan alkalmas egy már letűnt korszak jogbölcseleti hangulatának, tudományos légkörének érzékeltetésére, a maga komplexitásában. E szemléletmód megértése pedig komoly tanulsággal szolgál. Sosem lehetünk biztosak benne, hogy nálunk van a „bölcsek köve”, s hogy modern és posztmodern problémafelvetéseink univerzálisak, függetlenek az azt hordozó társadalmi-kulturális közegetől. Ha valaki ezt a rejtett mondanivalót komolyan veszi, akkor lehet esélye arra, hogy az ő munkásságát is megőrizi majd a tudományos emlékezet.

(Szabadfalvi József: A cselekvőségi elmélettől az újrealizmusig, Gondolat Kiadó – Debreceni Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar, 2004)

Számunk szerzői

Bencze Máttyás PhD 1973-ban született Debrecenben. Jogtörténész, a Debreceni Egyetem Állam- és Jogtudományi Karának egyetemi docense.

Bene Zoltán 1973-ban született Kecskeméten. Író, művelődésszervező.

Benke György 1931-ben született Hejőpápiban. Lelkész, a Sárospataki Református Teológiai Akadémia ny. tszv. tanára, volt gyűjteményi igazgató.

Bolvári-Takács Gábor PhD 1967-ben született Sárospatakon. Történész, művelődésszervező, jogász, a Magyar Telekom Szimfonikus Zenekar ügyvezető igazgatója, a Magyar Táncművészeti Főiskola tudományos főmunkatársa, lapunk főszerkesztője.

Dobos Krisztina 1969-ben született Győrben. Költő.

Dobrik István 1948-ban született Szikszón. Művészettörténész, a Miskolci Galéria Városi Művészeti Múzeum igazgatója, lapunk szerkesztőbizottsági tagja.

Fekete Gyula 1922-ben született Mezőkeresztesen. Háromszoros József Attila-díjas író.

Földy Krisztina Lilla 1977-ben született Sárospatakon. Magyar szakos bölcész, jogász, a Közép-Európai Egyetem (CEU) Kulturális és Művészeti Központjának programkoordinátora, lapunk szerkesztője.

Höröcsik Richárd 1955-ben született Sátoraljaújhelyben. Lelkész, egyháztörténész, a történet-tudomány kandidátusa, a Debreceni Református Hittudományi Egyetem tszv. egyetemi tanára, Sárospatak város polgármestere, országgyűlési képviselő.

Kaán Zsuzsa 1946-ban született Újpesten. Táncművész, kritikus, a *Táncművészet* c. folyóirat főszerkesztője és kiadója.

Kiss József 1937-ben született Cigándon. Építész-mérnök, Sárospatak város ny. főmérnöke.

Komáromi Éva 1974-ben született Miskolcon. Jogász, Sárospatak város jegyzője.

Lapis József 1981-ben született Sárospatakon. Költő, kritikus, a Debreceni Egyetem PhD-hallgatója, a *Debreceni Disputa*, a *Szkholion* és lapunk szerkesztője.

Nyíri Péter 1980-ban született Fehérgyarmaton. Magyar szakos középiskolai tanár, a Miskolci Egyetem PhD-hallgatója.

Oláh András 1959-ben született Hajdúnánáson. Tanár.

Szathmáry Béla PhD 1956-ban született Sátoraljaújhelyben. Jogász, a Sátoraljaújhelyi Városi Bíróság bírója, a Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Karának egyetemi docense, lapunk szerkesztőbizottsági tagja.

Váradi Ferenc 1979-ben született Cegléden. Középiskolai tanár, festőművész, a Károli Gáspár Református Egyetem PhD-hallgatója.

Vass Tibor 1968-ban született Miskolcon. Költő, képzőművész, a *Spanyolnátha* főszerkesztője, a *Pamasszus* olvasószerkesztője.

Weinrauch Ingrid 1978-ban született Beregszászban. Költő.

Összefogás a Pataki Kollégiumért!

- tanulmányi ösztöndíjak gimnáziumi és teológiai tanulók részére
- kutatói ösztöndíjak a nagykönyvtár munkatársainak
- kulturális és sport programok, iskolai rendezvények támogatása
- iskolai kiadványok támogatása

Az öregdiákok és a Kollégium kapcsolatának erősítése

- öregdiák honlap fejlesztése (www.patakidiak.hu - keresse meg régi ismerőseit, fényképek, tablók, címtár segítségével, és tájékozódjon az iskola jelenlegi helyzetéről!)
- Öregdiák Vendégház üzemeltetése (Bertalan-ház, Kazinczy u. 40., tel: 06/20324-0432)
- öregdiákok céladományainak kezelése

Kérjük támogassa ön is a Sárospataki Református Kollégium Alapítványt!

„Az Alapítvány célja, hogy szellemi és anyagi alapokat gyűjtsön a Sárospataki Református Kollégium kiemelkedő szintű működéséhez, amivel a közel öt évszázados intézmény továbbra is a magyar reformátusság, az egész magyarság, az európaiság, valamint az egyetemes emberiség ügyét szolgálja.”

Kuratóriumunk minden tagja pataki öregdiák. Közhasznúsági jelentéseink nyilvánosak, az interneten megtekinthetőek.

Kérjük keressen Ön is bennünket, hogy segíthessünk!

Székhely: 3950 Sárospatak Rákóczi út 1.

Levelezési cím: 1255 Budapest, Pf.: 72

Telefon: 463-1831 (ügyintézőnk: Szilágyi Edit)

E-mail: srk_alapitvany@yahoo.co.uk

Honlap: <http://www.srka.hu>

Adószám: 19070520-1-05

Számlaszám: MKB 10300002-20397630-00003285

100 éves a

Magyar Telekom
Szimfonikus
Zenekar

300 Ft

Koncertjeink a régióban:

Zempléni Művészeti Napok (2000, 2003)

Miskolci Operafesztivál (2002, 2006)

Tokaji Borok Fesztiválja (2003, 2004)

Ligeti András
zeneigazgató

Kobayashi Ken-Ichiro
állandó vendégkarmester

Jelen vagyunk.

www.ticket.t-online.hu

Jegyiroda: 1065 Budapest, Nagymező u. 19. Tel.: 302-3841

www.telekomzenekar.hu

1094 Budapest, Páva u. 10-12. Tel.: 215-5770